

**OSMANLI HAREMİNDE ÖNE ÇIKAN VÂKIFLAR,
‘RABİA GÜLNÜŞ SULTAN’ ÖRNEĞİ ve
BU BAĞLAMDA KIYASLANMALARI**

Ali Eren KARAKANLI

**Tarih Ana Bilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı
Prof. Dr. Dündar ALİKILIÇ
2021**

Her Hakkı Saklıdır

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Ali Eren KARAKANLI
Orcid No: 0000-0001-9849-0957

**OSMANLI HAREMİNDE ÖNE ÇIKAN VÂKIFLAR, “RABİA
GÜLNÜŞ SULTAN” ÖRNEĞİ ve BU BAĞLAMDA
KIYASLANMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Dünder ALİKILIÇ

ERZURUM-2021

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlanmış olduğum **"OSMANLI HAREMİNDE ÖNE ÇIKAN VÂKIFLAR, "RABİA GÜLNÜŞ SULTAN" ÖRNEĞİ ve BU BAĞLAMDA KIYASLANMALARI"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [*Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.*] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi** onaylarım.

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ile ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ..... sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre teze yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ..... sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

15.09.2021

Aslı ıslak imzalıdır

Ali Eren KARAKANLI

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dündar ALİKILIÇ danışmanlığında Ali Eren KARAKANLI tarafından hazırlanan “Osmanlı Haremde Öne Çıkan Vâkıflar’Gülnûş Sultan’ Örneği ve Bu Bağlamda Kıyaslanmaları” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 15.09.2021

Kabul / ~~İmza~~ – İmza

Jüri Başkanı	Prof. Dr. Ümit KILIÇ	
(Ad-Soyad-Unvan)	Atatürk Üniversitesi	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Dündar ALİKILIÇ	
(Ad-Soyad-Unvan)	Atatürk Üniversitesi	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Musa SEZER	
(Ad-Soyad-Unvan)	Erzurum Teknik Üniversitesi	Aslı ıslak imzalıdır

Bu tezin *Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Osman MERT
Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	VI
ÖN SÖZ.....	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
TABLolar DİZİNİ	VIII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN İÇERİĞİ.....	1
A. Materyal ve Yöntem	3
II. VAKIF NEDİR?	3
III. VAKFIN SAHİH VE MUTEBER OLMASI İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR.....	5
A. Vakfedilen Mülk/ Mevkûf.....	6
B. Mevkûfun Aleyh.....	6
C. İrade Beyanı.....	6
IV. VAKFIN KURULUŞU	7
V. VAKFİYE	7
VI. VAKIF ÇEŞİTLERİ.....	8
A. Menkûl Vakıflar	8
B. Gayrimenkul Vakıflar.....	8
C. Mülkiyetine Göre Vakıflar	9

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HAREMİNDE VAKIF FAALİYETLERİ

1.1. VAKIF SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	10
1.2. OSMANLI'DA VAKIFLAR	12
1.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE KADIN.....	14
1.4. OSMANLI'DA KADINLARIN HAYIR FAALİYETLERİ	17
1.5. OSMANLI HAREMİ.....	18
1.6. VALİDE SULTANLAR	20
1.7. KLASİK DÖNEM OSMANLI HAREMİNDE ÖNE ÇIKAN VÂKIFLAR	21
1.8. HAFSA HATUN: HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ	22
1.9. HÜRREM SULTAN: HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ.....	26

1.10. NURBÂNÛ SULTAN: HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ.....	31
1.11. SAFİYE SULTAN: HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ	35
1.12. HATİCE TURHAN SULTAN HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ	41

İKİNCİ BÖLÜM

EMETULLAH RABİA GÜLNÜŞ HATUN

2.1. GÜLNÜŞ SULTAN'IN HAYATI VE HASEKİLİĞİ	49
2.2. VALİDE SULTANLIK DÖNEMİ VE HAYIR İŞLERİNİN BAŞLANGICI...54	
2.3. SULTAN III. AHMED DÖNEMİ VE GÜLNÜŞ SULTAN'IN İKİNCİ VALİDE SULTANLIK SÜRECİ	57
2.4. GÜLNÜŞ SULTAN'IN VEFATI.....	58
2.5 GÜLNÜŞ SULTAN'IN HAYIR FAALİYETLERİ	59
2.6. GALATA CAMİİ VE İMARETİ	61
2.7. ÜSKÜDAR KÜLLİYESİ VE CAMİİ/ YENİ VALİDE KÜLLİYESİ.....	62
2.8. MEKKE'DE İMARET VE DARÜŞŞİFA.....	63
2.9. SAKIZ ADASI'NDA CAMİİ	65
2.10. KAMANİÇE CAMİİ	66
2.11. VEHRAN KALESİ	67
2.12. SU İŞLERİ/ ÇEŞMELER	67
2.13. GÜLNÜŞ SULTAN'IN BELGELERDE GEÇEN DİĞER HAYIRLARI	70
2.14. GÜLNÜŞ SULTAN HAKKINDA DEĞERLENDİRME	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VALİDE SULTANLARIN HAYIR FAALİYETLERİ BAĞLAMINDA KIYASI	
3.1. VALİDE SULTANLARIN KURDUĞU HAYRATLARIN NİCELİKSEL KARŞILAŞTIRMASI.....	74
3.2. VAKIF ÇALIŞANLARI VE ALDIKLARI ÜCRETLER.....	77
3.3. VALİDE SULTANLARIN GELİRLERİ	81
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA	88
EKLER.....	98

EK 1. 1641 Numaralı Defterin Kapak sayfası.....	98
EK 2 1641 Numaralı Defterin İlk Sayfası	99
EK 3. Gülnûş Sultan’a hayır faaliyetleri sonucunda takdim edilen arzlara ait defterin kapağı (1/39)	100
EK 4. Gülnûş Sultan’a Mısır’daki Evkafından, Darphaneden aylık gelen ve kethüdası tarafından teslim edilen paralarla dolabındaki mevcut paranın miktarını muhteva eden belge.	101
EK 5. Hesap Pusulası: Gülnûş Sultan’ın Üsküdar ve Galata’da yaptırdığı camileri vakfı hasılatından Mekke ve Medine ahalisine tayin olunan paranın Haremeyn dolabına teslim olunduğuna dair.	102
EK 6. Gülnûş Sultan’ın kethüdası aracılığı ile Mekke Sakfının, Mekke’de Haticetülkübra beytinin, Çömelek köyü yolu üzerindeki çeşmenin vesairenin tamiri, Edirne’de İmad Köşkü karşısında bir çeşme, Sakız’da bir camii, Menemen kasabasında on beş çeşme vesaire binanın ihya edildiğine dair inşaat ve tamiri.	103
EK 7. Gülnûş Sultan’ın Mısır, Süveyş, Mekke ve Medide’deki evkaflarının 1111 senesine ait gelir ve giderleri.	104
EK 8. Sultan II. Mustafa’nın ulema tarafından alınan kararlar hâl edilmesi ve yerine III. Ahmed’in çıkarılması durumunun Gülnûş Sultan’a bildirilmesi	105
EK 9. Sultan II. Mustafa’nın hal edilerek III. Ahmed’in tahta çıkması üzerine ulemanın Gülnûş Sultan’a yazmış olduğu tezkirelere Gülnûş Sultan’ın cevabı.	106
ÖZGEÇMİŞ.....	107

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****OSMANLI HAREMİNDE ÖNE ÇIKAN VÂKIFLAR “RABİA GÜLNÛŞ SULTAN” ÖRNEĞİ VE BU BAĞLAMDA KIYASLANMALARI****Ali Eren KARAKANLI****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Dünder ALİKILIÇ****2021, 107 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Dünder ALİKILIÇ****Prof. Dr. Ümit KILIÇ****Dr. Öğr. Üyesi Musa SEZER**

“Osmanlı Haremde Öne Çıkan Vâkıflar “Gülnûş Sultan” Örneği ve Bu Bağlamda Kıyaslanmaları” adlı yüksek lisans tezimizin esas hedefi Osmanlı Devleti’nin sosyal ve kültürel hayatına adeta yöne vermiş olan vakıf müessesesine Valide Sultanların yaklaşımı ve katkısını ortaya koymaktır. İçerikte seçilen Valide Sultanların belirlenmesindeki en temel etken ise farklı dönemlere hitap ediyor olmalarıdır. Aralarındaki zaman farkı dolayısıyla elde edilen veriler ekonomik, sosyal, kültürel gibi pek çok başlık açısından çıkarım yapmamızı mümkün kılmakla birlikte kıyaslamamıza da imkân sağlamaktadır. Tezde ele alınan vâkıflar hakkında adına arşiv belgelerinden elde edilen veriler ve vakfiyeler temel kaynak olmuştur. Bu kaynaklara ek olarak yapılan çalışmaların incelenip karşılaştırılması ile elde edilen bilgilerin de desteğiyle birlikte konuya farklı bir perspektif kazandırdığımızı düşünmekteyiz.

Çalışmamız giriş kısmına ek olarak üç ana bölüm ve bir sonuçtan vücuda getirilmiştir. Giriş kısmında vakıf hakkında bilgiler aktarılmakla birlikte daha önceden yapılmış olan pek çok çalışmada ele alındığından dolayı detaya inilmeden sonraki bölümlere altyapı oluşturacak bir biçimde düzenlenmiştir. Birinci bölümde Osmanlı Devleti’nde Vakıflar ve Valide Sultanlar başlığı altında öncelikle Osmanlı Devleti’nde vakıf müessesesinin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Bu kısımda kadınlar üzerinde ehemmiyetle durulmasının nedeni ise Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik ve yönetim olarak en aktif oldukları alanların vakıf olmasından kaynaklıdır. Kadınların

önemini takiben tespit edilen Valide Sultanların hayatları, hayır faaliyetleri ve vakıf müessesesine katkıları incelenmiştir. İkinci bölümde kıyas yapılması hususunda ana ekseninde yer verdiğimiz Gülnûş Sultan'ın hayatı, eserleri ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler aktarılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise ilk bölümde ele alınan Valide Sultanlar ile ikinci bölümde ele alınan Gülnûş Sultan yaptıkları faaliyetler, nicelik olarak yaptırdıkları vakıflar ve çalışanlara verilen ücretler açısından kıyaslanmıştır. Çalışmanın bu şekilde sürdürülmesi sonucunda elde edilen veriler ışığında ise sonuç bölümünde dönemsel farklılıkların analizi yapılarak etken olabilecek durumlar üzerinde durulmuş çalışmanın amacına ne derece ulaştığı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Valide Sultan, Vakıf, Toplum, Hâyır

ABSTRACT**MASTER THESIS****OSMANLI HAREMİNDE ÖNE ÇIKAN VÂKİFLAR “RABİA GÜLNÜŞ
SULTAN” ÖRNEĞİ VE BU BAĞLAMDA KIYASLANMALARI****Ali Eren KARAKANLI****Advisor: Prof. Dr. Dünder ALİKILIÇ****2021, 107 pages****Jury: Prof. Dr. Dünder ALİKILIÇ****Prof. Dr. Ümit KILIÇ****Assist. Prof. Dr. Musa SEZER**

The main purpose of our master's thesis, titled "Recognized Foundations in the Ottoman Harem, The Example of "Gülnüş Sultan" and Their Comparison in This Context, is to reveal the approaches and contributions of the Valide Sultans to the foundation institution. It shaped the social and cultural life of the Ottoman Empire. It is effective that it appeals to different periods. The data obtained from the archive documents of many subjects such as economic, social and cultural, and the foundations related to the foundations discussed in the thesis have been the main source. information provided.

In addition to the introduction part, our study is composed of three main sections and a conclusion. Although information about the foundation is given in the introduction, since it has been dealt with in many previous studies, it has been arranged in a way that will create an infrastructure for the next sections without going into detail. In the first chapter, under the title of Foundations and Valide Sultans in the Ottoman Empire, the historical development of the foundation institution in the Ottoman Empire is discussed. The reason why women are emphasized in this section is due to the fact that the fields in which women were most active economically and administratively in Ottoman society were foundations. Following the importance of women, the lives of the Valide Sultans, their charitable activities and their contributions to the foundation were examined. In the second part, detailed information about the life, works and activities of Gülnüş Sultan, which we have included in the main axis, is given. In the third and last part, the Valide Sultans discussed in the first part and Gülnüş Sultan discussed in the second part are

compared in terms of their activities, the foundations they have built and the wages given to the employees. In the light of the data obtained as a result of the continuation of the study in this way, in the conclusion part, periodic differences were analyzed and the situations that could be factors were emphasized and the extent to which the study reached its purpose was examined.

Keywords: Ottoman, Sultana, Foundation, Society, Benefaction

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti, kurulan Türk devletleri arasında en uzun süre ayakta kalan devlettir. Bu kadar uzun süre ayakta kalabilmesi pek çok nedene bağlanabilmektedir. Ancak en önemlisi, şüphesiz ki halka karşı uygulamış olduğu hoşgörü politikası ve sosyal devlet anlayışıdır. Avrupa’da pek çok devlet, özellikle Fransız İhtilali’nin etkisini ilk andan itibaren hissetmiş iken Osmanlı Devleti’nde çok sonraları görülmeye başlanmıştır. Bu durum ise halkın devletinden memnuniyetinin göstergesidir. Şüphesiz ki sosyal devlet anlayışının bir parçası olan vakıf kurumları Osmanlı Devleti için temel taşlardan birini oluşturmuştur. Gerek saraylı gerekse reaya bu kuruma büyük katkılar sağlamış ve bu kurumun devamlılığında etkili olmuştur.

Çalışmamızda Valide Sultanların vakıf kurumlarına karşı duruşları ve bu alandaki faaliyetlerinin incelenmesi sonucu hem kendi aralarında bir kıyas hem de devletin dönemsel kıyasını sağlayacak veriler elde edilmiştir. Bu incelemeler sırasında arşiv belgeleri temel yönergemiz olmakla birlikte çalışmamızla farklı bir perspektif kazandırmak adına konu hakkında yapılmış olan tüm çalışmalar etraflıca incelenmiştir. Bu süreç içerisinde pandemi dolayısıyla Devlet Arşivleri’nin belgelerin büyük bir kısmını çevrimiçi erişime açması ise yapılan araştırmanın arşivsel boyutunun derinleşmesine ayrıca katkı sağlamıştır. Çalışmada kullanılan vakfiyeler için çevrimiçi erişim sağlanamadığından dolayı Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün arşivinden yararlanılmıştır. Belgelerin orijinallerine Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden ulaşılabilmektedir.

Çalışmanın tasarlanması kısmında yapılan incelemeler sonucunda Valide Sultanlar hakkında yapılan bireysel çalışmaların olduğu ancak kıyas yapılması hususunda görülen eksiklik nedeniyle böyle bir başlık seçilmesi uygun görülmüştür. Bu şekilde hem harem içi hem de devleti dönemler arası kıyaslama imkânı elde etmiş olduk.

Tez çalışmamızda gerek konuyu belirleme aşamasında gerekse yazım sürecinin her adımında yardımlarını ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Dünder ALİKILIÇ’a en büyük teşekkürü borç bilirim.

Ortaya koyulan eserin yazılması hususunda altyapımızı en iyi şekilde oluşturan ve hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ümit KILIÇ’a gönülden teşekkür ederim.

Çalışma sırasında çekilen kaynak sıkıntısı sonucu uzun zahmetlere girerek kaynak sağlamış olan Gaziantep Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÖZGÜLEŞ'e teşekkür ederim.

En çok da bugünlere gelmemi sağlayan aileme minnettarım. Ayrıca beni akademik yolda teşvik eden ve bana her zaman inanan, çalışma sürecinde özellikle arşiv belgelerinin çevirisinde büyük katkılar sağlayan Bartın Üniversitesi'nden arkadaşım Arş. Gör. Hasan ÖZTÜRK'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Erzurum – 2021

Ali Eren KARAKANLI

KISALTMALAR DİZİNİ

Ans.	: Ansiklopedi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EV. VKF.	: Vakfiyeler
H.	: Hicri
HAT	: Hatt-ı Hümayûn
haz.	: Hazırlayan
No.	: Numara
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
TS.MA d	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TS.MA e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
Yay.	: Yayınları/Yayınevi

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Valide Sultanların Eserleri	75
Tablo 2. Vakıflarda Çalışanların Aldıkları Ücretler.....	78
Tablo 3. Yüzyıl Bağlamında Valide Sultanların Aldıkları Ücret ve Paşmaklık Gelirleri.....	82
Grafik 1. Çalışanların Almış oldukları Ücretlerin Zamansal Çizelgesi	81

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN İÇERİĞİ

Çalışmamız kapsamında öncelikle, vakıf müessesinin tarihi temelleri ele alınmış ve zaman içerisinde İslam medeniyetinin bu müessese üzerindeki etkisi incelenmiştir. Vakıfların kuruluş şartları, işleyişleri, vazifeleri ve anlamları ele alınmıştır. İslam medeniyetinin vakıf kurumuna kazandırmış olduğu değerler ve tartışmalı konulardan bahsedilerek vakıfların nasıl bu denli gelişip sosyal devlet anlayışı açısından neden bu kadar önemli olduğu hakkında değerlendirmelerde bulunularak çeşitlerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın gidişatıyla birlikte Türk-İslam medeniyetlerinin vakıf müessesesine tesiri üzerinden Osmanlı Devleti'ne geçiş yapılarak asıl konu olan harem ve harem vakıf faaliyetlerine değinilmiştir.

Osmanlı Devleti incelendiği takdirde kadınların yer aldığı kurumların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bahsedilen sınırlı alanlarda öne çıkan en önemli alan ise vakıflardır. Çalışmamızın ikinci kısmında Osmanlı Devleti içerisinde vâkıf olarak öne çıkan valide sultanlardan bahsedilerek gerek yapılmış olan çalışmalar gerekse de tespit edilen destekleyici belgelerle birlikte analizlerimiz doğrultusunda değerlendirmelere yer verilmiştir. Bölüm içerisinde değerlendirilecek isimlerin seçilmesi aşamasındaki temel kıstaslar ise verisel olarak çelişkilerin olmaması, yaptıkları hayır işleri ve bu kuruma olan yaklaşımları şeklinde oluşturulmuştur. Bu kıyaslamalar sayesinde kurum olarak vakfın zaman içerisindeki geçirdiği değişimlerin yanı sıra sosyo-ekonomik değişimler de açıkça görülebilmektedir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde aktarılan vâkıf ise Gülnûş Hatun olarak belirlenmiştir. Kendisini seçmemizdeki nedenlerden ilki Kösem Sultan ve Hatice Turhan Sultan gibi isimlerin aksine yönetimde etkin olmayı tercih etmemiş olması ve kendisini yalnızca vâkıf olarak hayra değil pek çok alanda hayra adanmış olmasıdır. Gülnûş Hatun için kendisinden bahsedilen kaynaklarda sarayın en mutlusu nitelendirmesi yapılmaktadır. Bundan dolayı kıyas konusunda merkeze alınması çok daha mâkul bir isim olmuştur bizim için. Kendisi hakkında yapılan çalışmalar mevcut olmasına karşılık çeşitli alanlarda farklılık göstererek tarih bilim dalı dışında değerlendirmelere tabi tutulmuştur. İmarsal ve sanatsal açıdan yapılan çalışmalar bu duruma açıkça örnek olarak

verilebilmektedir. Hakkında yapılan çalışmalar yalnızca alanımız dışından olmamakla birlikte tarihsel açıdan ele alınan çalışmalarda ise konu alanı dar tutulmuş, yaptığı eserlerden biri seçilmiş ve yalnızca vakfiye değerlendirmesi yapılmıştır. Bahsi geçen çalışmalar uzun süre incelenmiş ve tamamlanması gereken noktalar tespit edilerek tarihsel açıdan kendisi hakkında daha genel bir tablo oluşturma amacıyla plan hazırlanmıştır.

Valide Sultanımız hakkında yaptığımız belge taraması sonucunda ise var olan çalışmalara ek olarak kullanabileceğimiz kaynakların belirlenmesi bizi bu çalışmanın merkezine Gülnûş Sultan'ı koymamız konusunda daha fazla teşvik etmiştir. Elde ettiğimiz belgelere örnek verilecek olursa yaptırdığı vakıflarla ilgili mahsûlat ve ihracat muhasebe kayıtları, görevlilere teslim edilen levazım mühimmatları, surre masrafları, hesap pusulası, evkaf fihristi, tamirat hesap defteri, inşaat defteri gibi çeşitlenmektedir. Kendisi hakkındaki evrakların çeşitliliğinin artması ise diğer hanım sultanlar ile daha kolay ve daha geniş alanlarda kıyaslama yapılmasını mümkün kılmıştır.

Tespit edilen evraklar yalnızca hayır işleri ile ilgili kalmamaktadır. Kendisinin harem saltanatı boyunca gelişen olaylarla ilgili belgeler de tespit edilmiştir. Tespit edilen belgeler içerisinde Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut Savaşı sonrası valide sultana yazmış olduğu mektuba ek olarak II. Mustafa ve III. Ahmed arasındaki taht değişikliği ile ilgili mektuplar da yer almaktadır. Bu belgeler yalnızca örnek olmakla birlikte farklı belgelere de rastlanılmıştır. Elde edilen belgelerin değerlendirilmesi adına Gülnûş Sultan'ın hayatı üzerinde çok detaylı olmamakla birlikte belgelerin ışıktutacağı noktalar irdelenerek ilerleme sağlanmıştır.

Çalışmamızın planlanan dördüncü bölümünde ise bu aşamaya kadar değinilen vâkıfların kıyaslanacağı alanlar, elde edilen veriler doğrultusunda tespit edilerek kademeli olarak işlenmiştir. Kıyas konusunu vakıf temelli seçmemizin nedeni harem durumunu daha iyi yansıtmış ve kaynaklıdır. Hanım Sultanlar yaptırdıkları vakıfları güç göstergesi olarak benimsemiş ve güçlerine oranla özen göstermişlerdir. Bize çıkarımları sağlayacak temel hususu ise bu nokta oluşturmaktadır. Amacımız elbette ki olabildiğince farklı alanda çıkarım yapmak olmakla birlikte bu aşamada Gülnûş Sultan'ı özellikle Hatice Turhan Sultan ile kıyaslayarak daha doğru sonuçlara ulaşmaktır. Bunun

nedeni ise kıyaslamamanın daha objektif olması adına zamansal farkın fazla tutulmamasının daha uygun olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç kısmında ise elde ettiğimiz veriler ve yapılan kıyaslamalar neticesinde gerek zamansal gerekse sosyo-ekonomik çıkarımlar kritik edilerek çalışmanın kazanımları üzerinde durulmuştur.

Hanım Sultanların değerlendirme sonuçlarını ve bu alandaki konumları belirlenerek ilgili yorumlar yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

A. Materyal ve Yöntem

Harem içerisinde vakıf faaliyetlerinin temelini oluşturan asıl kaynak vakfiyelerdir. Vakfiyeler, vakıfların neden kurulduğunun, vakfedilen mülklerin, çalışanlarının ve alacakları ücretlerin, faaliyet gösterecekleri alanlar ile birlikte amaçlarının aynalarıdır. Vakıflar, genel anlamda sosyal ve ekonomik yönlü olduklarından dolayı kuruldukları dönemin ekonomisi, ihtiyaçları, yapılan beledi işler gibi hususlarda bize bilgiler vermektedir. Çalışmamızda vakfiyelere ek olarak özellikle Gülnûş Sultan olmak üzere valide sultanların dönemleri ile ilgili sosyal, ekonomik ve siyasal belgeler değerlendirilerek çalışma adına temel dayanaklar oluşturulmuştur. Osmanlı haremince kurulan vakıflar hakkında yapılan çalışmalar taranarak bahsedilen hususlarda çıkarımlar yapılmıştır. İncelenen çalışmalar analiz edilerek kıyaslama hususunda çekirdekler belirlenmiştir. Bunun devamında asıl merkez konumuz olan Gülnûş Sultan'a ait vakfiyeler ve çalışmalar detaylıca analiz edilerek tespit edilen eksikleri tamamlama doğrultusunda perspektifler ve açıklamalı yorumlar yapılmıştır. Son kısımda kıyaslar neticelendirilerek tezimiz hedefine ulaştırılmıştır. Bu sayede dönemler hakkındaki bilgiler farklı açılardan değerlendirilebilmiştir. Çalışmamızın hem Osmanlıda vakıf kurumunu hem de saray hayatını aydınlatacağını hedefleyerek yapılan çalışmalardaki görülen eksikliklerin arşiv belgeleriyle giderilmesinin alanımıza katkı sağlayacağından umutluyuz.

II. VAKIF NEDİR?

Sözlük anlamı olarak “alıkoymak, hayrat” anlamında kullanılan kelime, terim anlamı ile bir kişinin menkul ya da gayrimenkul mallarını Allah rızası için tasarrufa terk

etmesine denilmektedir¹. Kur'an-ı Kerim'de vakıflarla ilgili özellikle belirtilen bir ayet geçmemesine karşılık insanları İslamiyet'te vakfa teşvik eden durum ise yine Kur'an'da geçen sadaka ile hayırlı davranışları övücü ayetlerin vakıfları kapsamından kaynaklıdır. Buna örnek verecek olursak Al-i İmran Suresi en güzel örneklerden sayılabilir. 93. Ayetin'de “*Sevdiğiniz şeylerden bağışlamadıkça, asla iyilikseverliğe eremezsiniz. Siz her şeyi bağışlarsanız evet Allah onu bilir.*” denmektedir². İslam'ın bu konudaki dayanağı ise sünnet ve icma'dır.

Buna karşılık fıkıh mezhepleri ile vakıfların nitelikleri, unsurları ve mevkufun mülkiyetinden kaynaklı kısmen farklı kanaatler yer aldığından dolayı vakfın tanımı İslam âlimlerince farklılık göstermektedir. Ebû Hanife burada mülkün sahibinde kalmasına karşılık tasarrufunun ihtiyaç sahiplerine hayır cihetine sadaka olarak kaldığını belirtirken, Ebû Yusuf ise mülkiyetin Allah'a bırakılarak temlik edilmesini şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ebû Hanife'ye göre vakfedilen mülkün, mülkiyeti hüküm olarak vakfedende kalmaktadır. Oysa İmameyn'e göre mülkler vakfedenden çıkıp Allah'ın mülkiyetine geçmektedir. Bu farklı yorumlamalara karşılık Osmanlı döneminden de bilindiği üzere vakıf anlayışı genel anlamda İmameyn'in tarifi üzerine şekillenmiştir.

Hz. Peygamber kendisi pek çok vakıf yapmakla birlikte çevresindekilere de bunu teşvik etmiştir³. Hayber'in fethi sonrası Peygamber efendimizin yakın çevresinden olan Hz. Ömer kendisine ganimet olarak düşen toprak hakkında Peygamberimize danışarak ne şekilde kullanması gerektiğini sormuştur. Buna karşılık Peygamberimiz kendisine aslını habs edip kullanımını muhtaçlara adamasını tavsiye etmiştir. Hz. Ömer'in bu tavsiye ile yapmış olduğu habs işi İslam'ın ilk vakfı olarak geçmektedir⁴. Ancak bazı kaynaklarda Fedek Hurmalığı ilk İslam vakfı olarak geçmektedir. Buna rağmen Fedek Hurmalığı üzerine bazı tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmanın nedeni ise Hz. Fatıma'nın Fedek Hurmalığı'nın Resûlallah tarafından kendisine hibe edildiğini belirtmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Hz. Fatıma şahit olarak Hz. Ali'yi göstermişse de kendisinin eşi olduğu

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (haz. Raşit Gündoğdu) İdeal Yayınları. İstanbul 2017, s.1158.

² Muhammed Hamidullah, “*Aziz Kur'an*” Beyan Yayınları. İstanbul 2010, s.209.

³ İsmet Kayaoğlu, “İslam Kurumları Tarihi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. Ankara 1980, s.141.

⁴ Mustafa Güler, Osmanlı Devleti'nde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ankara 2017, s.321.

için Hz. Ebû Bekir davada Hz. Ali'nin şahitliğini kabul etmemiştir. Bundan dolayı günümüzde yazılan kaynaklarda da farklılıklar görülmektedir⁵.

Vakfın kökeni hakkında farklı söylentiler yer almakla birlikte İslam'da görülen vakıf örneklerinin temelini Roma dönemine dayandıran araştırmacılar mevcuttur. Bahsettikleri bu iddialar doğru olmamakla birlikte örfi vakıflar ile sınırlı kalmaları daha muhtemeldir. Bu durumun İslam içerisinde oluşan vakıflar ile bir ilgisi bulunmadığı gayet aşikârdır. İslamiyet ile birlikte oluşan bu müesseseler tamamen İslamiyet ile yoğurulmuş, gelişmiş ve büyümüştür⁶. Sonuç olarak vakıflar her ne kadar İslam dünyasının icadı olmasa da İslamiyet ile birlikte çok başka bir boyut olarak günümüzdeki görülen vakıf anlayışını ortaya çıkarmıştır⁷.

Vakıf, İslam tarihinde ise İslamiyet'in ilk dönemleriyle birlikte varlığını göstermeye başlamış olup insanların dayanışmasının devamını kurumsal temeller üzerine oturtmaya başlamıştır⁸. İslamiyet ile birlikte daha evvel de var olan yardımlaşma, dayanışma durumu kurumsal temeller üzerinde daha hızlı bir gelişme göstermiştir.

Vakıfların oluşturmuş olduğu kurumsal temeller inanç gereği ve insaniyet ile oluşan yardımlaşma faaliyetini tamamen hukuki bir statüye bürümüştür. Oluşturulan bu sistem yalnızca bir kişiye değil pek çok kişiye hitap etmek üzere zemin kazanmıştır. Eğer bir vakıftan birçok insan faydalanmıyor ise tam anlamı ile vakıf sayılmamaktadır. *“Bir kimse kabir veya türbede mum yakılması için malını vakfetse, o mumun ışığından insanlar yararlanmadıkça vakıf sahih olmaz”*⁹.

III. VAKFIN SAHİH VE MUTEBER OLMASI İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR

İslam hukuna göre bir malın vakfedilebilmesi için belirli aşamalardan geçilmesi gereklidir. Bu aşamalar genel hat olarak şu şekildedir;

⁵ Bkz. Hüseyin Algül, “Fedek”, *DİA*, İstanbul 1995, XXII, s.294.

⁶ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tabiatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 2013, s. 24.

⁷ Bkz. Mehmet Genç, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi* (42), Aralık 2014, s. 9.

⁸ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, s.479.

⁹ Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, TDV. Yayını, XVII, Ankara 1995, s. 28-30.

A. Vakfedilen Mülk/ Mevkûf

Sözlük anlamı olarak “*mevkûf*” kelimesi bir kişinin mal varlığı anlamına gelmektedir¹⁰. Mevkûf kişinin mülkiyetinde olmalı ve tasarrufunda şer’i olarak herhangi bir sorun bulunmamalıdır¹¹. Keza vakfedilen mal İslam dinince haram olmamalı ve kişinin tasarrufunda bulunmalıdır. Bir başkasının mülkünü ya da bir başkasının tasarrufunda bulunan malı kişiler vakfedemez¹².

Vâkıfın ve mevkûfun açık ve net olması gerekmektedir bunun sebebi ise daha sonradan çıkabilecek sorunların önüne geçebilmektir¹³. Bunların yanı sıra vakfedilecek mal herhangi bir borç altında olmamalıdır¹⁴.

B. Mevkûfun Aleyh

Vakıftan yararlananlara “*mevkûfun aleyh*” denmektedir¹⁵. Özellikle Osmanlı Devleti’nden kalan vakfiye belgelerine baktığımız zaman dua kısmında “*menfaati ibadullah*” tabiri geçmektedir. Burada kastedilen “*ibadullah*” şüphesiz ki vakıftan faydalanan olan kişilerdir. İslam hukukuna ait eserlere baktığımızda bu husus “*kurbet kastı*” olarak geçmektedir¹⁶.

C. İrade Beyanı

Vâkıf, malını vakfetmek istediği zaman öncelikle bu durumu açıkça dile getirmelidir. İslam hukuku kaynaklarında bu durum vakfın kurucu unsurlarının başında gelmektedir. Bu beyanın sözlü yapılması yeterli sayılmaktadır¹⁷. Yapılan işlemin sağlama alınması adına vakfette işlemleri şer’i mahkemelerce görülmektedir. Kişi mahkeme huzurunda irade beyanında bulunarak şahitler önünde beyan yazıya dökülüp tasdik edilmelidir.

¹⁰ Sami 2017: s.1107.

¹¹ Akgündüz 2013: s.187;

¹² Akgündüz; 2013: s.187.

¹³ Öztürk 1995: s.81.

¹⁴ Bkz. Sebahittin, Usta, Trabzon’da Vakıflar (1550-1650), (Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015, s.42.

¹⁵ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar Hükümler ve Çeşitleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Eskişehir 2013, X, 447.

¹⁶ Kurbet kastı: Yapılan işi Allah-u Tealâ’nın buyruğu üzerine yapmak ve böylece O’na yakın olmayı amaçlamaktır. Akgündüz 2013: 168-171.

¹⁷ Hanefi mezhebinde durum böyledir. Diğer mezheplerde çeşitlenebilmektedir. Akgündüz; 2013, s.109.

IV. VAKFIN KURULUŞU

Osmanlı hukuku esas alındığında kişinin iradesini beyan etmesi ile birlikte kuruluş süreci başlamaktadır. İrade beyanının ardın kadı durumun uygunluğunu tasdik ederek vakfiyeyi oluşturmaktadır.

Oluşturulan vakfiyenin içerisinde ise genel olarak vakfın özellikleri, idaresinin şekli, çalışan sayısı, hangi çalışanın ne iş yapacağı, kişilere ne kadar ücret ödeneceği, kimlerin faydasına sunulacağı gibi çok detaylı bilgiler yer almaktadır¹⁸.

V. VAKFİYE

Oluşturulan Vakfiyeler döneme göre yazı ve tip olarak değişiyor olsa da genel olarak bakıldığında mukaddime, asıl metin ve hatime kısımlarından oluşmaktadır. Oluşturulan vakfiyeler istisna olsa da bazen kâğıt yerine vakfın duvarlarına yapılmıştır¹⁹.

Vakfiyeler incelendiği zaman öncelikle kâğıtların en üst kısmında tasdik ibareleri yer almaktadır. Burada kâtip mührü bulunarak belgenin orijinal olduğu belirtilmektedir. Altında ise davet yani dua kısmı yer alır burada vakfetmenin iyiliğine vurgu yapacak olan hadislere yer verilmektedir. Davet kısmının ardından vakfın tanımı aktarılmaktadır. Bu kısımda vakfın bulunduğu konum tarif edilerek ayrıca vakfı idare edecek olan müteveli tanımlanmaktadır. Müteveli tanımından sonra vakfedilen mallar ya da mülkler her detayı ile anlatılmaktadır. Bu kısımda vakfın gelirlerinden, çalışanlarından, yapılacak işlerden, bu işleri kimlerin yapacağından, giderlerin nerelere yapılacağından tek tek bahsedilmektedir. Şartların altında ise vâkıfın mevkûftan vazgeçtiği kısım yer almakla birlikte kişi burada malları vakfettiğini kabul etmektedir. Vakfiyenin sonunda ise kadı efendinin verdiği hüküm ve yapılan bu hayırlı işin bozulması durumunda bundan sorumlu olanlara edilen beddualar yer almaktadır. Vakfiyenin sonuna tarih atılarak şuhûdül-hal isimleri ve imzalarına yer verilmektedir²⁰.

¹⁸ Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiye” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, s.465; Hasan Yüksel, “Vakfiye”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, s.467.

¹⁹ Bkz. Semavi Eyice, “Bâli Paşa Camii”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, s.21.

²⁰ Bkz. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yay. İstanbul 1994, s.359.

VI. VAKIF ÇEŞİTLERİ

Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıflar esas alındığı takdirde vakıfların dört ana başlık altında tasnif edildiği görülmektedir. Bu başlıklar ise:

- Mülkiyetin vakıf idaresinde olup olmaması bakımından vakıf çeşitleri
- İdareleri bakımından vakıf çeşitleri
- Vakıfların kiraya verilmesi bakımından vakıf çeşitleri
- Kuruluş amacına göre vakıf çeşitleri

Belirtilen ana başlıklar altında çeşitlenen vakıflardan yalnızca konumuza zemin hazırlayacak olanlardan bahsedilmiştir. Bunlar ise;

A. Menkûl Vakıflar

Menkûl kelimesi sözlük olarak bir yerden başka bir yere taşınabilir anlamında kullanılmaktadır²¹. Baktığımız zaman vakfedilen mülkler arasında hayvanları, eşyaları, para, kitap, kıyafet vb. eşyaları görülebilmektedir²². Vakıf müessesesinde esas olan vakıfların sürekli olmasıdır. Sürekliliğin sağlanması ise ancak akar yoluyla yani gelir sağlaması yoluyla mümkündür. Ancak baktığımız zaman taşınabilir olan eşyaların sürekliliği pek mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı bazı kesimlerce caiz olmamakla birlikte bu vakıfların temellerinin daha çok örfi olduğu anlaşılmaktadır²³.

B. Gayrimenkul Vakıflar

Gayrimenkul vakıflar sözlük anlamı olarak taşınmaz mallar olarak aktarılmaktadır²⁴. İslam hukukunca vakfın akarının olmasına uygundur. Çünkü gayrimenkul olan mallar ev, arsa, arazi gibi gelir sağlayabilecek mahiyette mülklerdir. Bundan dolayı menkul vakıfta olduğu gibi herhangi bir görüş ayrılığı ya da hukuk farklılığı yaşanmamıştır. Gayrimenkuller için vakfedilenin çıplak mülkün vâkıfa ait olması gereklidir.

²¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları., Ankara 1995, s.615.

²² Şakir Berki, "Vakfın Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi* 8, Ankara 1969, s.2.

²³ Himmet Berki, "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkışafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydeler", *Vakıflar Dergisi* (6,) Ankara 1965, s.52.

²⁴ Devellioğlu 1995: 615.

C. Mülkiyetine Göre Vakıflar

Sahih Vakıflar ve İrsadi Vakıflar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sahih vakıflar kişilerin kendi mülkiyetindekileri vakfetmesi iken İrsadi ise mülkiyeti hazineye ait olan malın vakfedilmesi demektir.

Sahih vakıf kişinin kendisine ait olan malları sevap için Allah yolunda kullanılması için terk etmesidir. Burada asıl önemli olan nokta ise kişinin vakfettiği malın kendisine ait olduğunu belgeleyebilmesidir²⁵. Çünkü vakıf kurulduğu zaman özel mülk vakfa devredilecektir ve ancak o şekilde sahilik durumu gerçekleşecektir²⁶.

İrsad ise kelime anlamı olarak gözetmek anlamındadır. Bu vakıflar mülkiyeti devlet hazinesine ait olan ve hükümdar ya da onun yetki verdiği kişiler tarafından vakıflaştırılmıştır. Bu vakıflaştırma kimi zaman mülkün gelirinin vakıflaştırılması şeklinde kimi zaman da mülkün tasarrufu şeklinde oluşturulmuştur. Bazı zamanlarda ise mülkiyetin tamamı vakfa terkedilmiştir. Osmanlı devletinde bu vakıflara “*gayri sahih vakıflar*” ya da “*tahsisat kabilinden vakıflar*” denilmektedir²⁷.

²⁵ Ali Himmet Berki, “İslamda Vakıf: Sahih ve Gayri Sahih Nevileri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, TTK. Ankara 1960, s.1.

²⁶ Fikret Eren, “Osmanlı Dönemi Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi* 5, Ankara 1987, s.197.

²⁷ Ahmet Akgündüz, “İrsadi Vakıf”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, s.448.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HAREMİNDE VAKIF FAALİYETLERİ

1.1. VAKIF SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Vakfın kökeni hakkında değinildiği üzere farklı görüşler ve yorumlar bulunmasına karşılık hukuki dayanağını İslam ile kazandığı bilinmektedir. Peygamberimizle başlayan bu hukuki düzen ilerleyen süreçte çok daha geniş yayılma alanı bulmuştur. Örneğin Endülüs Emevileri ile Güney Avrupa'dan başlayıp Abbasiler ile Orta Asya'ya kadar büyük bir alanda görülmektedir.

Kökleri Peygamberimizin dönemine kadar uzanan bu müessese geçmişte olduğu gibi günümüzde de sosyal hayatın kurucu ve denetleyicisi rolünü üstlenmeye devam etmektedir. Müessesenin geçmişinin İslam geçmişi kadar uzun oluşu dolayısıyla bu konuda çalışma yapanlar vakıf müessesesini İslam medeniyetinin en önemli müessesesi olarak nitelendirmişlerdir²⁸. Bundan dolayı konunun daha iyi kavranabilmesi açısından vakıfların gelişimi her açıdan bütünüyle ele alınmalıdır.

İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte önce Arap yarımadasına hâkim olması ve Hz. Ömer dönemiyle birlikte de yarımada dışında yayılmaya başlaması İslam kültürünün farklı yerlere taşınmasına vesile olmuştur. İslam devletinin zaferlerinin artmasıyla birlikte halk başarılarla oranla olabildiğince zenginleşmiştir. Gerek kazanılan ganimetler olsun gerekse elde edilen esirler olsun sosyal refah açısından dönem insanlarını rahatlatmaya başlamıştır. İnsanların bu şekilde zenginleşmeye başlaması sonucunda zenginliklerini insanlarla paylaşmak isteyenler çareyi vakıflarda bulmuştur. İlk vakıftan sonra oluşan düzen ilerleyen zamanlarda bozulmadan, aksine gelişerek hızla artmaya devam etmiştir. Durumun böyle olmasıyla birlikte İslam hukukunda vakıf müesseseleri adına hükümler koyulması gerekliliği görülmüştür²⁹. Vakıflaşmanın hızla artmasını takiben bazı İslam hukukçuları vakfın gerekliliği hakkında olumsuz düşüncelerini belirtmişlerse de zamanla

²⁸ Ramazan Arslan, *Erzurum Şehir Merkezindeki Vakıflar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995, s.7.

²⁹ Öztürk 1983: 54.

bu sistemin oturması ve gerekliliğini savunan hukukçuların çabasıyla sağlamlaştırılmıştır³⁰.

İslam'da vakıf teşkilatının oturmaya başlaması ile birlikte pek çok alanda yayılmaya başlamıştır. Örneğin Emeviler bu müesseseyi hayatın her anına indirgemiş ve bu vakıflar için hazineden kuruş gider harcamamıştır. Vakıflar gelirlerini tamamen kendileri sağlamıştır ve bu açıdan da hazineye yük olmadan sosyal hayat dengesini rahatça kurmuştur. Hatta Emeviler döneminde oluşturulan bu düzen sayesinde yer yer devlet hazinesinden daha fazla birikim yaptıkları olmuştur. Bu zamanlarda ise devlete dâhil destek çıkan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıflar ayrıca toplum içerisinde hastane, aşhane gibi hizmetlerle sosyal farklılıkların boyutunu sürekli denetim altında tutarak sınıfsal farka izin vermemektedir. Kişiler buralardan faydalanırken hiçbir masrafa girmeden ihtiyaçlarını gerektiği kadar karşılayabilmektedir³¹. Vakıf müessesinin bu gibi faydaları ortaya çıktıkça diğer toplumlara da örnek olmaya başlamıştır.

Emevilerin yıkılması sonucu kurulan Abbasiler, sahip çıktıkları pek çok Emevi kültürünü devam ettirirken vakıfların ise altın çağına ulaştığı görülmektedir. Abbasiler döneminde devralınan bu müessese ayrıntılı bir biçimde ele alınarak yeni bir düzen kazandığı görülmektedir. İslam'ın ilk zamanlarında yalnızca fıkıh kitaplarının içerisinde yer alan vakıflarla ilgili hükümler bu dönem itibarıyla ayrı bir kitap oluşturacak biçimde düzenlenmiştir. Vakıfların öneminin artmasını müteakiben bu vakıfların hepsini tek bir yere bağlayıp denetimini sağlayabilmek adına nezaret kurulduğu görülmektedir³².

Büyük Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte bu müessese Türk kültürü ile birleşerek daha da gelişmektedir. Örneğin Selçuklu devrinde Haşhaşilik hareketine ve Şiilik hareketine karşılık halkın bilinçlenmesi ve yoldan çıkmaması adına kurulan medreseler, vakıflar bünyesinde olup sayıları arttırılmıştır. Selçuklu Devleti'nin zenginliğiyle birlikte insanlar olabildiğince vakıf hizmeti kurmaya gayret ettikleri geride kalan eserlerden anlaşılmaktadır³³. Vakfın doğasında olan durum burada da

³⁰ Ömer Yörükoğlu, "Vakıf Müessesesinin Hukuki, Tarihi, Felsefi Temelleri", *Vakıf Haftası Dergisi* (2), Ankara 1985, s.115-119; Köprülü;1942 s.4.

³¹ Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, (Çev. Servet Sezgin), Bedir Yayınevi, İstanbul 1972, s.158.

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK. Ankara 1988, s.10.

³³ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları. İstanbul 1995, s.109.

görülmektedir. Medreselerdeki hocaların ve diğer çalışanların ücretleri vakıflarca temin edilerek öğrencilere sağlanan hizmetleri de yine vakıflar üstlenmektedir³⁴.

Selçuklu Devleti'nin devamının temsilcisi olan Türkiye Selçukluları vakıf mirasına çok iyi şekilde sahip çıkmış ve onlar da hayatın her alanında vakıflardan destek almışlardır. Keza Türkiye Selçuklu devleti için her bir şehrinde büyük bir vakıf bulundurduğu ve sosyal işlerin buralardan yürütüldüğü aktarılmaktadır³⁵.

Vakıf müessesesi adına pek çok devlet katkı yapmıştır. Bu bölüme kadar saydığımız devletlerin yanı sıra Eyyubiler, Memlukler gibi Türk devletlerinin de vakıf müessesesine katkısı hayli fazladır ve kendilerinin de vakıflara devlet hayatının içinde oldukça fazla yer verdikleri yapılan çalışmalar neticesinde ortaya koyulmuştur. Özellikle Memlukler için vakıfların devlet içerisinde oldukça geniş topraklara sahip olduğu aktarılmaktadır³⁶.

Anadolu'ya yapılan haçlı seferleri neticesinde oluşturulan bu müesseseye ait eserler tahrip edilmişse de Avrupa bu müesseselerin faydalarını açıkça öğrenmiştir. Daha öncesinde kendilerinde de var olan yardımlaşma müesseselerinin bu boyutlarda kullanımı onlar için yeni bir müessese olarak görülmüş olmalı ki kendilerine de bu düzeni naklettikleri görülmektedir.

1.2. OSMANLI'DA VAKIFLAR

Vakıfların İslamiyet ile birlikte kendilerine hukuki bir zemin bulmasına müteakip hızla yayıldığı görülmektedir. Abbasiler ile başlayan bu yükseliş kendi çağdaşlarına ve sonrasına büyük bir miras olarak aktarılmıştır. Abbasiler ile birlikte altın çağına doğru hızla ilerleyen vakıf müessesesi Selçuklu Devletleri'nde de hayli yer edinmiştir. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti içerisinde oluşturulan vakıflar daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti içerisinde de yer edinerek Osmanlı dönemine aktarılmaya hazır hale getirilmiştir³⁷.

³⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları. İstanbul 2003, s.77.

³⁵ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK, Ankara 1958, s.52.

³⁶ Yediyıldız 2012: 483.

³⁷ Uzunçarşılı'ya göre Osmanlı Devleti içerisinde kurulan bu müesseseler ile Anadolu beyliklerinde yer alan müesseseler arasında pek fark yoktur. Osmanlı Devleti bu kurumları alıp üzerine eklemek yapmıştır. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK. Ankara 1988, s.12.

Osmanlı Devleti ilk kurulduğu andan itibaren daha önceki İslam devletlerinin ve Türk devletlerinin geleneklerine sahip çıkmış ve bunları muhafaza etmiştir. Vakıflar sahip çıkılan bu miraslardan biri olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin içerisinde önemli bir sosyal ve kültürel öneme sahiptir. Osmanlı Devleti için vakıfların bu kadar önemli olmasının nedeni ise Anadolu'da almış oldukları yerlerde oturtulan düzenlerin vakıflar sayesinde kurulması ve devletin sosyal yükünü hafifletmesi olmuştur. Bu durum karşısında devletin ilk kurulduğu andan itibaren özellikle üzerinde durduğu hususlardan birisi olmuştur. Geçmişte yaşamış Türk devletlerine bakıldığı zaman sosyal devlet anlayışının Türk yönetiminde daima var olması ise sosyallığe dayalı olan vakıfları ön plana çıkarmıştır³⁸. Devlet içerisindeki sosyal hayatın en önemli faktörlerinden olan vakıflar Orhan Bey döneminden itibaren kurulmaya başlanmıştır. Orhan Bey 1326 yılında Bursa ilini sınırlarına katmasından sonra burada bir camii ve zaviye yaptırmış idaresini ise Sinan Paşa'ya vermiştir³⁹. Orhan Gazi bunların yanı sıra çeşme, camii gibi hayratlar kurarak vakıflarca bunları desteklemiştir⁴⁰.

Zamanla çeşitlenen bu vakıflar incelendiği takdirde acizlere yardım etme, yetimlere sahip çıkma, öğrencilere maddi destek sağlama, kalacak yer temin etme, temizlikle ilgili durumlar, işsizler adına iş bulmak, kızlara çeyiz yardımı yapmak, hayvanları koruma gibi pek çok alanda şekillendiği görülmektedir⁴¹.

Orhan Gazi ile başlayan Osmanlı'da vakıf serüveninin I. Murad ile birlikte ivme kazandığı görülmektedir. I. Murad'ın ilk olarak Bursa'da bir camii ve medrese yaptırdığı bilinmektedir. Özellikle Şükrullah'ın eserinde I. Murad'ın yaptırmış olduğu vakıflar ayrıca ele alınmıştır⁴². Keza aynı eserde Yıldırım Bayezid'in yapmış olduğu hayır işlerinden de bahsedilmektedir. Fatih'in İstanbul şehrini almasıyla birlikte şehrin harap olan kısımlarını, oluşturulan vakıflarla tamir ettirdiği ve ganimetten kendi payına düşen kısmın ise tamamını vakıf yoluna adadığı görülmektedir⁴³.

Osmanlı Devleti içerisindeki vakıf yapılanmaları yalnızca bunlarla sınırlı kalmayıp beledi işler olan yol, çeşme vb. sosyal hayatı destekleyen işlerin yapımını da

³⁸ Ö. Bilge Kağan, yazıtında açları doyurduğunu, halkını giydirdiğinden bahsetmektedir.

³⁹ Öztürk 1983: 58.

⁴⁰ Bkz. Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *Vakıflar Dergisi* (5), Ankara 1962, s.127-129.

⁴¹ Ziya Kazıcı, "Vakıf Medeniyeti", *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi* (15), 2006, s.172.

⁴² Bkz. Şükrullah, *Behçetü't Tevarih*, (Çev. Hasan Almaz), Mostar Yayınları. İstanbul 2010, s.51.

⁴³ Samiha Ayverdi, *Edebi ve Manevi Dünyası İçerisinde Fatih*, Baha Matbaası, İstanbul 1974, s.176.

arttırmıştır. Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki özellikle belirli bir kesim için kurulmadığı sürece vakıflar zengin ya da fakir ayrımı gözetmemektedir. Genel anlamda sosyal farklılıkların kaldırılması, sosyal açıdan adalet temini için çalışılmaktadır. Yalnızca belirli kesimlere yönelik faaliyetleri yoğunlaşmış olsaydı belki de Osmanlı Devleti içerisinde vakıflar bu kadar gelişim ve değişim sağlayamayacaktı. Bu durum vakıfları çok daha önemli bir noktaya taşıyarak Osmanlı Devleti'nin vakıflara çok daha başka bir boyut kazandırmasına vesile olmuştur⁴⁴. Halil İnalcık bu konu hakkında “*Osmanlılar vakıf yoluyla o kadar çok hayır eseri meydana getirmişlerdir ki hiçbir İslam medeniyeti ile kıyaslanamaz*” demiştir⁴⁵.

Vakıfların Osmanlı Devleti için öneminin diğer devletlere kıyasla daha büyük olduğu açıkça görülmektedir. Bu duruma örnek olarak İrsadi ve İcareteynli vakıfların Osmanlı Devleti ile birlikte ortaya çıkması gösterilebilmektedir. Haricen İslam hukukunda tartışmalara ve farklı görüşlere neden olan para vakıfları yine Osmanlı Devleti ile ortaya çıkmış bir vakıf türü olarak bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'ne kadar olan süreçte ağırlıklı olarak vakıf müesseseleri kişiler tarafından oluşturulurken Osmanlı Devleti'nde bu durum ilerleyen süreçte farklılaşmıştır. Bakıldığı zaman devlete ait bulunan miri arazilerin zaman içerisinde hızla vakıflaşma sürecine girdiği görülmektedir. Burada vakfedilen, toprağın çıplak mülkü olmamakla birlikte üzerindeki kişilerin vergiden muafiyeti ve toprağın tasarrufu şeklinde farklı alternatifler olduğu görülmektedir⁴⁶.

1.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE KADIN

Türk tarihinde kurulan hangi devlet olursa olsun fark etmeksizin kadınların yönetimde her zaman ciddi bir konumu olduğu görülmektedir. Kadının bu alandaki rolü belirli dönem ve şartlara göre değişiklik gösterse de her daim varlığını devam ettirdiği görülmektedir.

Türklerin İslam dinini kabul etmesi ile birlikte toplumsal yaşayış pek çok alanda değişiklik göstermiştir. Yaşanan bu değişikliklerin kadınların da hayatına yansıdığı

⁴⁴ Ahmet Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Cihan Yayınları. Ankara 2016, s.165-174.

⁴⁵ Bkz. Halil İnalcık, “Osmanlı Tarihi En çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir”, *Cogito* (19), İstanbul 1999, s.25-41.

⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlılarda Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Haftası Dergisi* (1), Ankara 1984, s.98.

görülmektedir. Osmanlı Devleti içerisinde gerek geleneksel gerekse de dinsel sebeplere bağlı olarak kadınlara bazı sınırlılıklar getirildiği aşikârdır. Ancak bu kısıtlamalar kadının değerini aşağı çekecek kısıtlamalardan ziyade kadının değerini arttıracak kısıtlamalardır. Mahremiyet doğrultusunda kadınların özel kalması gibi toplumsal değişiklikler bu değeri arttırmaya örnek olarak verilebilmektedir.

Kadının mahrem olarak görülmesiyle birlikte, geleneksel Türk hayatında olduğu gibi toplumdaki etkin rollerinin azaldığı sonraları da toplumsal hayattan soyutlandıkları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasının tam anlamıyla oluşturulduğu dönemde yani 16. yüzyılda kadınların kıyafetleri, sokağa çıkmaları ve sosyal ilişkilerine yönelik fermanlar yayınlandığı görülmektedir⁴⁷. Ancak yine de kadınların toplumdan tamamen soyutlandığını belirtmek yanlış olacaktır. Bazı kaynaklarda aktarılanların aksine Osmanlı toplumu içerisinde kadınların hiç yerinin olmadığı düşüncesi başlı başına hatalıdır. Bakıldığı zaman kadınların ekonomik olarak hayata katılmalarına mâni olunmamıştır. Kadınlar ekonomik hayatta ticaret yapabildikleri gibi mal ve mülk sahibi de olabilmişlerdir. Kadınların mülk sahibi olma oranı Osmanlı Devleti içerisinde azımsanmayacak düzeyde olmasına karşılık kadınların idarecilik alanında yeterli düzeyde var olmadığını söylemek mümkündür. İdarecilik hususunda ön plana çıktıkları en büyük alan vakıflardır bu alandaki oranları %36 olmakla birlikte kadınların ekonomi alanındaki özgürlüklerini de kanıtlar nitelik taşımaktadır⁴⁸. Ancak kadınların idarecilikteki varlığı yalnızca vakıflarla sınırlı değildir. Örneğin eşini kaybetmiş kadınların eşine ait olan toprakları tek başına işlettikleri tımar kayıtlarında görülmektedir⁴⁹. Ayrıca tereke defterleri incelendiği takdirde pek çok kadın murisin tarım ile uğraştığı anlaşılmaktadır.

Kadınların yaptığı ticarete örnek olarak Konya'da kadınların bir hamam kiralayıp işletmesini yaptıkları gösterilebilmektedir⁵⁰. Bu duruma ek olarak çok fazla olmamakla birlikte hisselerini başka birine teslim ederek işletmeye katıldıkları görülmektedir. Bu

⁴⁷ Vesile Şimşek, "Osmanlı Devrinde Kadının Yeri Üzerine", *International Journal of Social And Humanities Sciences* 4.3:2020 s.196.

⁴⁸ Şimşek 2020: 199.

⁴⁹ Halil Sahillioğlu, "Arus Resmi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, III, s.423.

⁵⁰ Sümeyra Çelik, *Sosyo-Ekonomik Açından Osmanlı Kadını, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2005, s.60.

çıkarımlar ise tereke defterlerinde yer alan miras doğrultusunda yapılmaktadır. Terekelerinde dükkân ya da işletme değerleri ayrıca gösterilmektedir⁵¹.

Devletlerin kuruluş süreçleri için en çok öne çıkan özelliği toplumsal yapının bir bütün teşkil etmesidir. Keza Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde de bu bütünlük ön plana çıkmaktadır⁵². Bu bütünlüğün en önemli nedeni ise insanların devletlerinin menfaatlerini birer vazife olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

Kuruluş süreci için kadınlar hakkında bahseden ilk kişi İbn-i Battuta olmuştur. Kendisi Anadolu'ya seyahati sırasında gözlem yoluyla elde ettiği verileri eserine yazarak bizlere aktarmaktadır. İbn-i Battuta'nın bu eseri aynı zamanda Orhan Gaziden "*Türklerin Uluğ Hükümdarı*" şeklinde bahsettiği için ayrı bir öneme sahiptir. İbn-i Battuta eserinde dönemi için Anadolu kadınının misafirperverliğinden bahsederek kadınların en çok bu yönü üzerinde durmaktadır⁵³. Keza Battuta eserinde İznik için idareci olarak Nilüfer Hatun'dan bahsetmektedir. Bunun nedeni ise Battuta'nın İznik ziyareti sırasında kendisini karşılayan kişinin Nilüfer Hatun olmasından kaynaklanmaktadır. Nilüfer Hatun Battuta'ya göre dindar ve gayet olgun birisidir⁵⁴. Kendisinin hayırseverliğinden de bahseden Battuta, Nilüfer Hatun'un Bursa'da yaptırdığı mescit ve köprüden bahsetmektedir. Yaptırmış olduğu köprüden dolayı üzerinde bulunduğu çay Nilüfer Hatun'un adını almıştır⁵⁵.

Toplumsal birlik sağlanarak örgütlenme üzerinde ayrıca çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu örgütlenmeye ilk olarak değinen kişi ise Aşıkpaşazâde'dir. Aşıkpaşazâde eserinde Osmanlı kuruluş unsurlarını dört isim altında toplamıştır. Bu unsurlar "*Bâcıyan-ı Rûm, Âhiyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Gâziyân-ı Rum*"dur". Burada bahsedilen Bâcıyân-ı Rûm kadınların vücuda getirmiş olduğu asli bir unsur olarak geçmektedir⁵⁶. Bu topluluğu ise Fatma Bacı'nın kurduğu bilinmekle birlikte aynı zamanda Ahilik teşkilatının bir uzantısı olduğu kabul edilmektedir⁵⁷.

⁵¹ Çelik 2005: 61.

⁵² Kadınların rolü için bkz. Aşıkpaşazâde, Menakıb-ı Ali Osman, Necdet Öztürk (Haz.) Bilge Kültür Sanat, Ankara 2013; Orhan F. Köprülü, "Bâcıyan-ı Rum", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, s.415.

⁵³ *İbn-i Battuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, İsmet Parmaksızoğlu (Haz.), MEB Yayınları, İstanbul 1971, s.4.

⁵⁴ Battuta 1971: 47.

⁵⁵ Çağatay Uluçay, *Padişah Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 2001, s.3.

⁵⁶ Bkz. Aşıkpaşazade 2013.

⁵⁷ Ethem Cebecioğlu, "Bâcıyân-ı Rûm", Güler Eren (Ed.) *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, s.415-417.

Teşkilatın önderi olan Fatma Bacı çevresinden kaynaklı olarak gayet bilgili ve irfan sahibi olarak yetişmiştir. Kurmuş olduğu toplulukta aktif rol üstlenerek gerek sosyal olarak gerek ise hayır faaliyeti olarak aktif olan bu topluluğun, askerlik ile ilgili de faaliyetleri olduğu görülmektedir⁵⁸. İbn-i Battuta'nın eserinde bahsetmiş olduğu Anadolu kadınları ile kıyaslandığında bahsedilen kadınların bu topluluğun esintilerini taşıdıkları görülmektedir.

Kuruluş dönemi için Osmanlı'da genel olarak kadın hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte hanedan içinde yer alan kadınların bilgileri bize ışık tutabilmektedir. İlk dönem adına yazılan eserlerde kadının sosyal hayatın içerisinde fazlaca aktif olduğunu herhangi bir sınıfsal ayrımın oluşmadığı açıkça aktarılmaktadır⁵⁹.

Kadınların aile içerisindeki yerine değinmek gerekirse tüm işleri üstlendiği görülmektedir. Toprakların işletilmesinde dahil görev alan kadınlar aile için temel taşı görevi görmektedir. Sosyal hayatta aile ile ilgili olarak kuruluş döneminde çok eşlilik göze çarpmaktadır. Buna örnek olarak Tevarih-i Âli Osman'da geçen bir kısmı örnek olarak gösterebiliriz: *“(Türklerin 1329 yılında İznik'i almasıyla birlikte) ...kâfirler karşıladılar. Sanki padişahları ölmüş de oğlunu tahta geçirir gibi oldular. Bilhassa kadınlar çok geldiler. Orhan Gazi; bunların erkekleri hani? diye sordu. Kırıldılar, kimi savaştan kimi açlıktan, diye cevap verdiler. Aralarında pek güzel olanları çoktu. Orhan Gazi bunları gazilere paylaştırdı. Emretti. Bu dul kadınları nikâh edin dedi. Öyle yaptılar. Şehrin mamur evleri vardı. Hazır ev ve kadın ola kim kabul etmeye”*⁶⁰. Şeklinde söylemi çok eşliliğe örnek olarak gösterilebilir ki bu örnek istisnalar dışında yalnızca kuruluş dönemi ile bağdaştırılmaktadır. Keza devletin ilerleyen süreçlerinde de görüleceği üzere bu durumun neredeyse ortadan kalktığı bilinmektedir.

1.4. OSMANLI'DA KADINLARIN HAYIR FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti içerisinde kadınların rahatlıkla girişebildikleri toplumsal olayların başında vakıflar yer almaktadır. Osmanlı Devleti boyunca kurulan vakıflar arasında kadın banilerin oranı göz ardı edilemeyecek boyutlardadır.

⁵⁸ Cebecioğlu 1999: 415.

⁵⁹ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, (Ed. Güler Eren), *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara 1999, V, s.436.

⁶⁰ Aşıkpaşazâde 2013: 54-55.

Kadınların vakıf müessesesi içerisinde yer alması Osmanlı toplumu içerisinde kadınların ekonomik olarak özgür olduklarını, mülk sahibi olabildiklerini, kendi başlarına karar alabildiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ankara V.G.M arşivine göre kadınlara ait olan 2309 vakıf gözlemlenmiş ve bunların yaklaşık 1044 tanesine ait belge mevcut durumdadır. Ankara, İstanbul ve özellikle Edirne içerisinde kurulan vakıflara bakıldığı zaman kadınların buralarda yüksek sayılarda vakıf tesis ettiği görülmektedir. Özellikle Edirne’de reayanın yaptırmış olduğu hayrat sayısı hanedanın yaptırdığından daha fazladır. Bu bilgi bize toplumun yaklaşımını ayrıca göstermektedir⁶¹.

Yapılan arşiv taraması sırasında aynı isimde olan kadın banilerin yaptırmış olduğu vakıf belgeleri de bu duruma ayrıca örnek oluşturmaktadır. Araştırma sırasında Rabia Hatun ile aynı ismi taşıyan ve aynı dönem içerisinde 8 adet vakfiyenin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen vakfiyeler memleketin farklı noktalarına aittir⁶². Bu durum da göstermektedir ki Osmanlı içerisinde saraylı ya da sıradan halk, merkezde ya da taşrada fark etmeksizin pek çok kadının bu müesseseye katkısı bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti ile ortaya çıkmış olan para vakıflarında da kadınların aktif olduğu pek çok kez görülmektedir⁶³. Buna ek olarak kadınların vakfettiği mallar genel anlamda ticari mallar, tarımsal ürünler ve konut şeklinde tanımlanabilmektedir. Vakfettikleri mülklerin türleri ise çok çeşitli olmakla birlikte, han, hamam, atölye, değirmen gibi örnekler ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın 2. Bölümünde aktarılacağı üzere Valide Sultanların bu bağlamdaki icraatları çok çeşitli olmakla birlikte kadınların banilik hususundaki etkilerinin öncüleri olmuşlardır.

1.5. OSMANLI HAREMİ

Toplumumuzdaki yanlış harem algısı batılı seyyahlardan kaynaklanmaktadır. Haremde görev yapanlar ya da orada bulunanlar tarafından herhangi bir eser kaleme alınmamıştır. Harem gizli bir yer olduğundan dolayı buraya herkesin girebilmesi mümkün değildi. Fiziki olarak hareme girmenin zor olması ve içeriden de dışarıya bilgi sızması hareme yönelik çalışmaları kısıtlamakla birlikte bilgilerin doğruluğu açısından

⁶¹ <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=20484> Erişim Tarihi: 25.02.2021 (dergiye ait sitede oluşturulan bağlantı köprüsü çalışmamaktadır.)

⁶² Bkz. EV. VKF. 6/2; EV. VKF. 6/3; EV. VKF. 6/12; EV. VKF. 6/43; EV.VKF. 6/43; EV.VKF. 6/46; EV VKF. 23/17; EV.VKF 24/05.

⁶³ Hasan Yüksel, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın”, *Türkler*, Ankara 2010, XIV, 49.

şüpheler oluşturmaktadır. 17. Yüzyıldan itibaren batılı yazarların kendi kafalarında oluşturduğu harem algısını eserlerine aktardığı görülmektedir. Bu eserlerde anlatılanlar gerçek, söylenti ve fantezi karışımından vücut bulmuştur. Harem ile ilgili yanlış ve abartılı bilgiler bir dönem Osmanlı Devleti'ne olan olumsuz yaklaşımın da tesiriyle kabullenilmiştir. Ne yazık ki bu bilgiler günümüz toplumunda da kabul görmektedir.

Harem sözlük anlamı olarak *“herkesin girmesine müsaade edilmeyen, kutsal yer”* olarak geçmektedir⁶⁴. Bu kelimenin ise haram kelimesinden türediği bilinmektedir. Burada da amaç kadının korunmasıdır. Esas olarak Harem'in Osmanlı Devleti'nde ne zaman kurulmuş olduğu bilinmemektedir. Lakin Orhan Gazi'nin Bursa'da ilk sarayı yaptırması ile başlamış olması muhtemel görünmektedir. Harem kısmı hanedanın yaşadığı yer olduğu için sarayın en uç bölgesinde yer almaktadır. İncelendiği zaman saray planını kademeli bir düzeneğe benzetmek gayet makuldür. Her bir kademede yapılan işler ve görevler farklıdır zamanla kademeler arasında geçiş olabilmektedir. Ancak sarayın en üst kademesi olan harem, kimsenin kolay kolay giremeyeceği korunaklı ve sürekli denetim altında olan bir kısımdır.

Osmanlı Devleti'nde harem, Fatih Sultan Mehmed'den itibaren devletin 19. yüzyıla kadar yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı ile özdeşleşmiştir. Uzun yıllar devletin buradan yönetilmesi ve harem buraya teşkilatlanıp gelişmesi bu özdeşimde temel etkidir. Harem önce İstanbul'da yapılan ilk saray olan Saray-ı Atik içerisinde iken daha sonra Topkapı Sarayı'na taşınmıştır. Böylelikle yönetimle içli dışlı olan haremde sosyal ve siyasal alanda güçlenme görülmüş ve kadınlar saltanatı denilen dönem başlamıştır⁶⁵.

Harem başta da bahsettiğimiz üzere yanlış ya da eksik bilinmektedir. Harem saray içerisinde yer alan Enderun gibi cariyeler adına eğitim veren bir kısımdır. Burada cariyeler İslami kaideler, ev işleri, gibi eğitimlerin yanı sıra müzik, sanat gibi eğitimleri de almaktadır. Cariyeler burada dört kategoriye ayrılmaktadır. Bu kategoriler yukarıdan aşağı doğru Ustalar, Kalfalar, Cariyeler ve Acemiler şeklindedir. Haremde yetişen kadınlar son derece nitelikli olmakla birlikte saray dışına çıktıklarında niteliklerini ortaya koyarak çevresindekilere rol model olmuşlardır. Eğitimleri başarı ile geçenler yine

⁶⁴ Devellioğlu 1995: 393.

⁶⁵ Osmanlı Devleti'nde kadınlar saltanatı ile ilgili yaşanan olaylar için bkz. Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yayınları. İstanbul 2005.

Enderun içerisinde olduğu gibi kademe atlayarak ilerlemiştir. Kademe atlayan cariyeler gedikli, ikbal, has odalık gibi rütbelere almışlardır. Padişaha çocuk vermeleri durumunda ise haseki unvanına erişmişlerdir. Eğer erkek çocukları tahta geçer ise “*Valide Sultan*” unvanını alarak bütün haremde tek otoritesi olmuşlardır. Valide Sultan ise her daim devlet işlerinde, ekonomik alanda ve sosyal hayatta faal bir hal almıştır.

1.6. VALİDE SULTANLAR

Valide Sultan tahta cülus etmiş olan padişahların annelerine verilen unvandır. “*Valide-i Saâdetpenah ve Mehd-i Ulya-ı Saltanat*” olarak isimlendirildiği de görülmektedir⁶⁶. “*Mehd-i Ulya*” tabiri daha eski bir kullanımdır ve daha eski olan doğu devletlerinde de kullanılmakla birlikte Valide Sultan tabiri ilk defa III. Murad tarafından validesine verilmiş ve daha sonrada devam ettirilmiştir⁶⁷. Valide Sultan haremde temsilcisi ve hiyerarşi olarak en tepesindeki kişi olmuştur. Onun huzuruna çıkılma durumuna “*divan durmak*” denirdi ve kendisi istemediği sürece kimse onun yanına yaklaşmamıştır⁶⁸.

Osmanlı sultanlarından birinin vefat etmesi durumunda annesi valide sultan unvanını kaybederek zevceleriyle ve kızlarıyla birlikte Saray-ı Atik’e gönderilmiştir. Tahta cülus eden padişahın eğer validesi yaşıyor ise Eski Saray’a haber gönderilerek yeni valide sultanın Topkapı Sarayı’na uğurlanması üzere “*Valide Alayı*” tertip ettirilmiştir⁶⁹. Keza valide alayının yine III. Murad ile beraber başladığı düşünülmektedir.

Valide Alayı’nın tertibi sırasında nakilden bir gün önce Eski Saray’a haber gönderilir ve güzergâh üzerinde detaylı hazırlıklar yapılmıştır. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından ertesi gün Valide Sultan ve beraberindekiler teşrifat eşliğinde Eski Saray’dan Topkapı Sarayı’na taşınmıştır⁷⁰.

Valide Sultanların alakadar olduğu bir başka alay ise beşik alayıdır. Saray içerisinde yeni bir çocuk doğduğu zaman valide sultanlar eski sarayda özel olarak bir beşik hazırlatır

⁶⁶ Ali Akyıldız, “Valide Sultan” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 494; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara 2014, s.140.

⁶⁷ Uzunçarşılı 2014: 140.

⁶⁸ Ali Akyıldız 2012: 494.

⁶⁹ Dündar Alıkcı, *İmparatorluk Seramonisi: Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2004, s.177; Ziya Kazıcı, “Alay”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, 347

⁷⁰ III. Selim’in validesi için yapılan Valide Alayı’nın detayı için bkz. Uzunçarşılı 2014: 141.

ve bu beşik özel bir teşrifatla Topkapı Sarayı'nda yapımının ardından takdim edilirdi. Valide Sultanların beşiğe dair her bir detayı anlattığı ve tarif ettiği mektuplardan beşik alayını ne kadar önemsedikleri ayrıca anlaşılmaktadır⁷¹.

Valide Sultanların Topkapı sarayında yer almasıyla birlikte pek çok alanda etki kazandığı bilinmektedir. Özellikle bir yerden sonra yönetimde dahil etkili oldukları görülmektedir. Bunun ilk örneği olarak III. Mehmed'in validesi olan Safiye Sultan verilebilmektedir. Kendisi III. Mehmed dönemi boyunca yönetimde fazlasıyla etkili olmakla birlikte sadaret kaymakamı da dahil olmak üzere ona danışmadan iş yapmadıkları görülmektedir. Bu ve buna benzer örnekler Nurbanu Sultan, Hatice Turhan Sultan döneminde de görülmektedir. Valide Sultanların yönetimde etkili oldukları süreçler için "*Kadınlar Saltanatı*" tabiri kullanılmaktadır.

Valide Sultanlar için paşmaklık adı verilen toprak tahsis edilerek bu toprakların geliri onlara bağlanmıştır⁷². Validelerin bu gelirleri tasarruf şekillerinin arasında konumuz olan vakıflar önemli yer tutmaktadır. İpşirli'nin aktardığına göre Selânikî tarihinde Safiye Sultan için III. Mehmed'in bir milyon akçeden fazla geliri olan has toprağını tahsis ettiği görülmektedir. Keza paşmaklık geliri dışında valide sultanlar günlük tahsisat da almışlardır⁷³.

Valideler bütün haremden sorumlu olmakla birlikte burada yürütülen tüm işlerden de mesul olmuştur. Kendisine her vazifesinde yardım etmesi amacıyla bir kethüda tayin edilmiştir. Valide Sultanlar hem saray içi hem de saray dışı işlerini kethüdalar aracılığı ile yürütmüştür.

1.7. KLASİK DÖNEM OSMANLI HAREMİNDE ÖNE ÇIKAN VÂKIFLAR

Çalışmamızın başında bahsedildiği üzere vakıf kurma durumu tamamen dini bir durum olmakla birlikte amaç Allah'a yakın olmaktır. Bundan dolayı özellikle harem kısmında yer alan kadınlar ellerinden geldiğince vakıf kurarak sevap kazanma arzusu içerisinde bulunmuştur. İncelendiği zaman birçok hanım sultanın halka fayda sağlamaya yönelik pek çok vakıf kurduğu görülmektedir. Bunlar genel olarak camii, mescid, çeşme,

⁷¹ Gülnûş Sultan'ın beşik alayı adına mektuplaşması için bkz. H.A.T 1654/64-65

⁷² Mehmet İpşirli, "Paşmaklık", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 186-187.

⁷³ Ali Akyıldız 2012: 497.

medrese, imarethane, şifahane gibi devamlılığı olan hizmetler olmakla birlikte farklı hayratlar da göze çarpmaktadır.

Kadınların mülk edinme, vakıf kurma, ürün yetiştirme gibi hizmetlerde rol alması toplum içerisinde kadının erkeklere bağlı kalmak zorunda olmadığını açıkça göstermektedir. Bilgiler doğrultusunda kadınların imkân ve şartları müsait olduğu takdirde ekonomik olarak bir güç sergileyebildikleri anlaşılmaktadır.

Bu başlık altında sırasıyla Yavuz Sultan Selim'in eşi Hafsa Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sulan, II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan, III. Murad'ın eşi Safiyye Sultan, Sultan İbrahim'in eşi Hatice Turhan Sultanların kısaca hayatları ve bulundukları faaliyetlerden bahsedilmiştir.

1.8. HAFSA HATUN: HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ

Hafsa Hatun güzelliği ile ün salmış bir kadın olmakla birlikte bu özelliğinden Hammer'in kitabında bahsettiği belirtilmektedir⁷⁴. Çağatay Uluçay ve Sakaoğlu eserlerinde Hafsa Hatun'un vakfiyesinden örnek vererek adının "*Hafta binti Abdulmuin*" şeklinde geçtiğini bundan dolayı cariyeye olduğunu söylemişlerdir⁷⁵. Bununla birlikte baba adının farklı yerlerde Abdülhay ve Abdurrahman şeklinde geçtiği de görülmektedir⁷⁶. Bazı kaynaklarda ise Kırım Hanedanından Mengli Giray'ın kızı olduğundan bahsedilmektedir⁷⁷. Yine farklı bir kaynakta Aydınolu İsa Bey'in kızı olduğu aktarılmaktadır. İncelendiği takdirde Aydınolu İsa Bey'in kızı olan Hafsa Hatun ile tamamen isim benzerliği olduğu anlaşılmakla birlikte bu iki isim karıştırılmamalıdır. Çeşitli fikirlerin ortaya çıkmasının temel nedeni olarak kaynak yetersizliği görülebilmektedir. Ayrıca kaynakların yetersizliği bir noktada cariyeye olma durumunu destekler bir nitelik kazanmaktadır.

Hafsa Hatun'un doğum tarihi net olarak bilinmemekle birlikte 1534 yılında 56 yaşında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Bunun haricinde Osmanlı Devleti'ne nasıl ve ne zaman geldiği hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Haremde ise kendisine Ayşe

⁷⁴ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Melisa Matbaacılık, İstanbul 2015, s.199.

⁷⁵ Bkz. Uluçay 2001: 30; Sakaoğlu; 2015: 199.

⁷⁶ Ali Haydar Bayat, "Hafsa Sultan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XV, 122.

⁷⁷ Musa Şahin; Ebrar Kaya, "Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* (12), Yalova 2016, s.50; Mustafa Alkan, "Manisa'da Hafsa Sultan Darüşşifası (Bimarhanesi)", *Turkish Studies* vol.9/10, Ankara 2014, s.20.

Hafsa ismi verilerek gerekli eğitimleri alması sağlanmıştır⁷⁸. Güzelliği ile meşhur olduğundan olsa gerek Sultan Selim'in haremde yer edinmesi çok da zor olmamıştır.

Hafsa Hatun önce Yavuz Sultan Selim'in sancakbeyi olduğu Trabzon'da onunla birlikte yaşamıştır. Burada iken Kanuni Sultan Süleyman'ı 1494 yılında dünyaya getirmiştir. Sultan II. Bayezid'in 1509 yılında Şehzade Süleyman'ı sancağa gönderişine kadar Trabzon'da yaşayan Hafsa Sultan hasekilerin şehzadeleri ile birlikte sancağa gitme âdetinden dolayı Şehzade Süleyman ile birlikte hareket etmiştir. Bu doğrultuda önce Şebinkarahisar, Bolu ve Kefe sancaklarında Şehzade Süleyman'ı yalnız bırakmamıştır.

Hafsa Sultan'ın Şehzade Süleyman ile bu kadar fazla hareket etmesinin bir diğer nedeni ise Şehzade Selim'in kardeşleri ile girişmiş olduğu taht mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Şehzade Selim Trabzon'da iken Sultan II. Bayezid'in eski gücünde olmadığını ve taht için Amasya'da bulunan Şehzade Ahmed'in ön plana çıktığını anlayınca kendisi de irade ortaya koymaya başlamıştır. Bu süreçte Yavuz Sultan Selim bir yandan kardeşleri ile mücadele ederken diğer yandan babasını karşısına almayı göze almıştır. Yeniçerilerin de Şehzade Selim'in tarafını tutması ile cürretkârlaşan Şehzade Selim babasıyla İstanbul yakınlarında Karıştıran Savaşı'na tutuşmuş ancak kaybetmiştir. Ardından Şehzade Ahmed ile Yenişehir Savaşı'na tutuşan Şehzade Selim babasının araya girmesiyle iyi bir netice ile ayrılamamıştır savaş meydanından. Süreç içerisinde yaşanan mücadeleler boyunca devletin seyfiye sınıfı Şehzade Selim'i destekliyor iken beraya ise Şehzade Ahmed'i desteklemiştir. Bu süreç neticesinde Şehzade Selim taraftarlarının artması ile Sultan II. Bayezid baskı altında olduğundan tahtı Şehzade Selim'e bırakmak zorunda kalmıştır. Bir bakıma şehzadesi tarafından tahttan indirilmiştir⁷⁹. Şehzade Selim'in tahta geçtiği 1512 yılında Hafsa Sultan'da İstanbul'da yaşamaya başlamıştır. Bu sürece kadar Manisa'da yaşayan haseki orada pek çok önemli hayır işlerine imza atmıştır.

Hafsa Sultan Şehzade Süleyman'ın Manisa'da yanında yer alırken 6 bin akçe ücret almıştır ve bu ücretin o dönem için şehzade ücretinden bile fazla olduğu bilinmektedir. Bu durum sancaktaki maaş defterinden de açıkça görülebilmektedir⁸⁰. Osmanlı'da

⁷⁸ Ahmet Şimşirgil, "Hafsa Sultan", *Somuncu Baba* (195), İstanbul 2017, s.47.

⁷⁹ Detaylı bilgi için Bkz. Faruk Söylenmez, "Yavuz Sultan Selim'in Taht Mücadelesi", *Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (33), Kahramanmaraş 2012, ss.63-86.

⁸⁰ Lessie P. Pierce, *Haremi-i Humayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümler ve Kadınlar*, (Çev. Ayşe Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul 1998, s.69.

Şehzade sancaklarının ihya ve imarı ekberiyetten dolayı Valide Sultanlara ait olmuştur⁸¹. Bundan dolayı Hafsa Sultan almış olduğu bu ücreti de sancağın imarı için kullanarak en önemli eserini de burada yaptırmıştır.

1520 yılında Şehzade Süleyman'ın tahta geçmesiyle birlikte sarayda Valide Sultanlık makamına erişen Hafsa Hatun on üç yıl beş ay yirmi yedi gün Valide Sultanlık yapmıştır ve bu süreç içerisinde aktif bir yaşam sürmüştür. Valide Sultanlık makamına eriştikten sonra yönetimde Kanuni Sultan Süleyman üzerinde etkili olsa da bu etkiyi kötüye kullanmayan Hafsa Sultan, harem içerisinde Hürrem Sultan ile nüfuz mücadelesi vermiştir⁸². Hafsa Sultan'ın yaşadığı süre boyunca Hürrem Sultan, haremden bugün bilinen otoritesine erişememiştir. İsteddiği otoriteyi ancak valide sultanın vefatı üzerine eline geçirebilmiştir.

Çalışmamızın ana noktası olan hayır kısmına dönecek olursak Hafsa Hatun'nun hayırsever bir kişiliğe sahip olduğu ve yaşamında pek çok hayır faaliyetinde bulunduğu görülmektedir. Bu faaliyetler genel olarak Şehzade Süleyman ile birlikte ikamet ettiği yerlerde olmakla birlikte özellikle Manisa'da yaptırdığı vakıflarıyla ön plana çıkmaktadır. Hafsa Hatun'un yaptırmış olduğu hayratlar genel olarak şu şekildedir:

- Bugün Edirne'de yer alan kasabanın Havsa bölgesini ihya
- Trabzon'da İmaret ile Medrese
- Aydın'da Medrese
- Niş'te Camii
- Bugünkü Muğla civarında han ve hamam
- Manisa Külliyesi

Manisa'da yaptırdığı külliye İstanbul dışında validelerin yaptırmış olduğu külliyelerin en büyüğüdür⁸³. Hafsa Sultan burada bir imaret ile beraberinde camii, medrese, hankâh, darüşşifa ve sıbyan okulu vakfetmiştir. Burada çalışanların sayısı 117 olmakla birlikte iki imam, dört adet müezzin ve bir de hatiple birlikte diğer çalışanlar

⁸¹ Pierce 1998: 70.

⁸² Bayat 1997: 123.

⁸³ Doğan Yavaş, "Hafsa Sultan Külliyesi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XV15, 123.

mevcuttur⁸⁴. Sultan Süleyman Hafsa Sultan'ın vefatından sonra bu külliye bimarhane ve hamam eklettirmiştir⁸⁵.

Hafsa Sultan'ın Manisa Külliyesi için oluşturulan vakfiye incelendiği zaman Mütevellinin 50 dirhem, Nazırın 10 dirhem, Katiplerin 6 dirhem alacağı aktarılmaktadır⁸⁶. Ayrıca vakfiyesinde talebeler için de günlük 2 akçe yevmiye verilmesini istediği görülmektedir. Bu durum günümüz burs sistemi olarak değerlendirilebilmektedir. Şehir için önemli olan bu yapı ilerleyen süreçte belli başlı sıkıntılar ile karşı karşıya kalarak harap olmaya yüz tutmuştur. Bugün ise bu vakfın imaret ile hankah kısmı mevcut olmamakla birlikte kalan kısımları 1969 yılında V.G.M tarafından restore edilerek korunmuştur.

Hafsa Sultan'ın Manisa külliyesi dışında Edirne ve İstanbul arasında bir konaklama külliyesi yaptırdığı ve buranın (Havsa) onun adını aldığı bilinmektedir. Bunlara ek olarak Niş'te camii, Marmaris'te hamam ve camii, Trabzon'da ise imaret ve medrese yaptırmıştır⁸⁷.

Hafsa Sultan ile ilgili olan bir olay ise günümüze dek sürdürülmüştür. Bu olaya bakacak olursak:

Hafsa Sultan Manisa'da iken rahatsızlanmıştır, tasavvuf büyüklerinden olan Merkez Efendi davet edilerek ilaç hazırlanması istenmiştir⁸⁸. Bu durum üzerine Merkez Efendi, içerisinde kırk bir çeşit baharat olan bir macun yaparak Hafsa Hatun'un rahatsızlığına çare bulmuştur. Hafsa hatun iyileşmesinin ardından yapılan bu macunu takdir ederek halka da dağıtılmasını buyurmuştur ve o zamandan beri bu macun mesir macunu adıyla günümüze kadar gelmiştir. Özellikle baharın gelişi olan Nevruz bayramında Manisa başta olmak üzere pek çok yerde mesir macunu panayırıları kurulmaktadır.

---

⁸⁴ Yavaş 1997: 123.

⁸⁵ Sakaoğlu 2015: 200.

⁸⁶ İ. Hakkı Konyalı, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", 1969.

⁸⁷ Sakaoğlu 2015: 201.

⁸⁸ Merkez Efendi bu olaydan daha önce Hafsa Hatun'un isteği ile Manisa'ya yerleşip hatunun imarethanesinin yanında yer alan dergâhta hoca olarak vazife almıştır. Bkz. Reşat Öngören, "Merkez Efendi", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 200-202.

Anlatılan bu rivayet devrin kaynaklarınca teyit edilememekle birlikte doğruluğu şüphelidir. Ancak yıllardır anlatılagelen bu rivayet bir nevi hakikat değeri kazanmıştır. 122 nolu Manisa Şer'iyye Sicilinde yer alan bir hatt-ı hümayunda, Manisa vakfının idaresinde görülen usulsüzlükler üzerine vakfın şartına atıf yapılarak her sene vakıf fazlasıyla macun kırdırılarak halka dağıtılması hatırlatılmışsa da bu durum mesir macunu rivayetini yeterince doğrulamamaktadır. Çünkü modernleşme dönemi öncesinde hastaların iyileştirilmesi amacıyla yapılan genel ilaçlara macun denilmektedir. Bahsedilen hatta geçen macunun mesir macunu değil genel olarak kullanılan macunu kastettiği açıktır⁸⁹.

Hayratları ile ünlenen Hafsa Sultan'ın hayatının son bölümleri ile ilgili elimizde pek fazla bilgi yer almamaktadır. 1534 yılının mart ayında İstanbul'da iken kötüleşerek hayatını kaybettiği bilinmektedir. Vefatının ardından Yavuz Sultan Selim'in yanına defnedilmiştir. Defnedildikten sonra yaptırılan türbesinde kaynaklarda aktarıldığı kadarıyla Sultan I. Süleyman'a ait üç küçük şehzade ile bir de cariyeye yatmaktadır⁹⁰.

1.9. HÜRREM SULTAN: HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ

Hürrem Sultan, Yavuz Sultan Selim döneminde Kırım Hanlığının o dönemki adıyla Lehistan üzerine düzenledikleri seferler sırasında esir olarak alınmıştır. Ardından hediye olarak Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Asıl adı Aleksandra Lisowska olmakla birlikte batılı eserlerde kendisi için genel olarak "Roxalane" adı kullanılmıştır. Kendisi bir papazın kızıdır. Bu ismin yanı sıra Avrupa kaynaklarında saraya girdikten sonra kendisi için Rus kızı ya da kırmızı gül anlamına gelen Rosa veya Roza adları da kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise gayet enerjik ve neşeli olduğundan dolayı kendisine Farsça kökenli bir kelime olan "*Hürrem*" denilmiştir. Sakaoglu'nun aktardığına göre "*Venedik elçisi Hürrem'in güzel değilse de şirin ve genç olduğunu vurgulamaktadır*"⁹¹.

Hürrem Sultan Osmanlı Devleti'nin ilk meşhur sultanıdır⁹². Bununla birlikte bazı kaynaklarda Osmanlı Devleti'nin tek kraliçesi olarak geçmektedir⁹³. Osmanlı sarayına geldiğinde henüz küçük yaşta olmasına karşılık Hafsa Sultan onu Kanuni Sultan

⁸⁹ Alkan 2014: 29.

⁹⁰ Sakaoglu 2015: 200

⁹¹ Sakaoglu 2015: 218.

⁹² Uluçay 2001: 34.

⁹³ Bkz. Sakaoglu 2015: 217.

Süleyman'a sunmuştur. Kısa sürede sultanlık ve başhasekilik elde etmiştir. Bu dönemlerde Kanuni'nin eşi Mahidevran Gülbahar Sultan ile büyük bir rekabet içerisine girmiştir. Valide Sultan olan Hafsa Sultan ise iki gelini arasında dengeyi sağlamaya çalışmıştır. Hürrem Sultan'ın nüfuz kazanmasını engellemeye çalışmıştır. Hafsa Sultan'ın ölümü üzerine Mahidevran Sultan Manisa'ya oğlu Mustafa'nın yanına gönderilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Hürrem Sultan'ın nüfuz kazanmasının önündeki en büyük engel Hafsa Sultan'dır. Kendisinin vefatının ardından Mahidevran Sultan'ın Manisa'ya gönderilmesinin ardında Hürrem Sultan'ın etkisinin olduğu açıktır. Ardından cariyeler ile nikâh geleneği olmamasına rağmen Kanuni Sultan Süleyman Hürrem Sultan ile nikâhlanmıştır. Fransız elçi Busbecq eserinde Hürrem'in Kanuni Sultan Süleyman'a büyü yaptırarak kendisine çektiğinden bahsetmektedir⁹⁴. Saraydaki hızlı yükselişine karşılık oğlu II. Selim tahta geçmeden evvel vefat ettiğinden dolayı Valide Sultan olamamıştır.

Hürrem Sultan'ın ismiyle ilgili pek çok söylem olmasına karşılık kendisinden Osmanlı Devlet'i için oluşturulan kaynaklarda Haseki Sultan olarak bahsedilmektedir. Hatta bundan dolayıdır ki Aksaray'da kendisi adına yapılan külliye "Haseki" adı verilmiştir.

Hürrem Sultan kader olarak diğer cariyelerle ortak bir çizgiye sahip olsa da saraya girdiği andan itibaren diğerleri ile ortak yönünü bulmak oldukça zordur. Çünkü kendisi o döneme kadar esirlikten padişahın nikâhlı eşi konumuna kadar yükselebilen tek kişi olmuştur. Bundan ziyade kendisinin saray içerisindeki faaliyetleri de düşünüldüğü takdirde diğerleri ile aynı kefeye koyulması mümkün olmamaktadır.

Hürrem Sultan Şehzade Mehmed'i dünyaya getirdikten sonra bir kız çocuğu yani Mihrimah Sultan'ı dünyaya getirmiştir. Bunların ardından Şehzade Abdullah, Şehzade Selim, Şehzade Bayezid ve Şehzade Cihangir'i dünyaya getirmiştir. Şehzade Abdullah küçük yaşta hayatını kaybetmiştir. Kızı Mihrimah Sultan'ı ise Rüstem Paşa ile evlendirmiştir. Mahidevran Hatun'dan doğma Şehzade Mustafa'nın tahta geçmesinden ziyade kendi çocuklarından olan Şehzade Bayezid'i tahta geçirmek isteyen Hürrem Sultan, Şehzade Mustafa'yı destekleyen İbrahim Paşa'nın ölümünden sorumlu

⁹⁴ Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, (Çev. Derin Türkömer), İş Bankası Yayınları. İstanbul 2005, s.35.

tutulmaktadır⁹⁵. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman'ın en yakınlarından olan İbrahim Paşa ve vefatından önce Hafsa Sultan, Şehzade Mustafa'nın tahta geçeceğine kesin gözüyle bakıyorlardı. Hafsa Sultan'ın eceliyle ölümünün ardından Hürrem Sultan'ın düşüncesi için ciddi bir tehdit yaratan yalnızca İbrahim Paşa kalmıştır⁹⁶. İlerleyen süreçte ise Şehzade Mustafa'nın önce Manisa'dan Amasya'ya gönderilmesinde sonra ise öldürülmesine ek olarak vezir-i azam olan Kara Ahmed Paşa'nın öldürülmesinde de Hürrem Sultan'ın rolü açıkça görülmektedir. Kara Ahmed Paşa'nın ölümünde ise Hürrem Sultan'ın damadı olan Rüstem Paşa'nın bir olay neticesinde görevinden alınıp yerine Ahmed Paşa'nın getirilmesi sebep görülmektedir.

Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine bu duruma çok üzülen Şehzade Cihangir vefat etmiştir. Hürrem Sultan ise bu olayın ardından saray içerisindeki baskı ve faaliyetlerine son verip kendisini hayır işlerine adamaya başlamıştır.

Hürrem Sultan bu acı olayın ardından başlamış olduğu hayır faaliyetleri ile daha evvel çizdiği görünümünden çok öteye taşımıştır kendisini. Bundan önce entrikalar ve saray içi mücadeleler ile tanınan hanım sultan artık hayır işleri ile öne çıkmaya başlamıştır.

Hürrem Sultan'ın yapmış olduğu hayır faaliyetleri genel olarak şu şekildedir:

- Kudüs İmareti
- Ayasofya'da Hamam
- Şehzade Mehmed Külliyesi
- Şehzadebaşı Camii
- Şehzade Mehmed Medresesi
- Cihangir Camii
- Haseki Külliyesi
- Diğer hayır faaliyetleri...

Bunlar arasında öne çıkan ise Haseki Külliyesi'dir⁹⁷. Bu külliyenin binası ise günümüzde kullanılmaya devam edilmekle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın

⁹⁵ Hürrem Sultan Şehzade Bayezid'den önce Şehzade Mehmed'i taht için öne çıkarmayı planlarken Şehzade Mehmed'in vefatı ile Şehzade Bayezid öne çıkmıştır.

⁹⁶ Cahit Baltacı, "Hürrem Sultan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 499.

⁹⁷ Yılmaz Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ötüken Yayınları. İstanbul 2016, s.184.

tasarrufunda “*İstanbul Haseki Eğitim Merkezi*” olarak halka hizmet etmektedir⁹⁸. Medresenin o günden kalan yatakhane, dershanesi, imareti, yemekhanesi hâlâ kullanılmaktadır.

Hicaz bölgesindeki hayır faaliyetlerini desteklemek, İslam dünyasına fayda sağlamak adına vakıfları uzun ömürlü tutmak isteyen hanım sultan bu amaçla Kızıldeniz’de sürekli gemi çalıştırmıştır⁹⁹.

Hürrem Sultan henüz yalnızca bir saray kadını iken Taberriye Gölü çevresinde yer alan balıkçılık işletmelerini ve kaplıca kaynaklarını da vakfetmiştir¹⁰⁰. Burada dikkat çeken husus ise saray kadınlarına valide sultan olmadan paşmaklık veya yevmiye bağlanmamasıdır. Hürrem Sultan’ın bahsedilen vakıfları paşmaklık ve yevmiye olmadan yapmış olması ilgi çekici bir husustur. Kanuni Sultan Süleyman’ın kendisi için adanmış olduğu hediyeler neticesinde bahsedilen vakıfların oluşturulduğu muhtemel görülmektedir. Anlaşılacağı üzere vakıflar dahil böylesine kapsamlı iken aldığı hediyeler bugün gözümüzde canlanan küçük hediyeler olmasından ziyade belirli bir bölgenin geliri dahil olabilir.

Hürrem Sultan yaptırmış olduğu vakıflar aracılığı ile halkına yardımı amaçlamış ve her vakfın temelini oluşturan sevap arzusuyla hareket etmiştir. Örnek verilecek olursa Kudüs’te yaptırmış olduğu imarette, 1550’li yıllarda 500 kişilik sabah ve akşam yemekleri çıkarılmıştır. Bununla birlikte özel günlerde fazlaca zengin sofralar kurularak yine halkın doyurulması amaçlanmıştır. Bu konudaki hassasiyeti ise 1557 yılına ait vakfiyede açıkça görmekteyiz. Bu vakfiyede aşure gününe hazırlanmak amacıyla dört kazanın gerekli olduğu ve bütün malzemeler ile hazırlanması şart koşulmuştur¹⁰¹.

Hürrem Sultan’ı hayır işlerine iten en son olay Şehzade Cihangir’in vefatıdır. Bundan dolayı gerek Kanuni Sultan Süleyman’ın gerekse Hürrem Sultan’ın şehzadeleri adına yaptırdıkları vakıflar bulunmaktadır. Bu eserler ise Cihangir Camii, Şehzade

⁹⁸ Sema Doğan, “Haseki Külliyesi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 372.

⁹⁹ Cezmi Yurtsever, “Hürrem Sultan’ın Allah Yolundaki Çalışmaları”, *Express Gazetesi* (28 Şubat 2012), s.6-7.

¹⁰⁰ Oleksandra Şutko, *Hürrem Sultan*, (Çev. Hazal Yalın), İstanbul 2017, s.130.

¹⁰¹ Amy Singer, *Osmanlı’da Hayırseverlik- Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti*, (Çev. Dilek Şendil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul 2004, s.69-71.

Mehmed Külliyesi, Şehzadebaşı Camii ve Şehzade Mehmed Medresesidir. Bunlardan Şehzade Mehmed Külliyesi Mimar Sinan'a ait ilk selatin¹⁰² külliyesidir¹⁰³.

Her ne kadar hayır faaliyetlerinin Cihangirin vefatı ile tetiklendiğini söylesek de yapılan vakıfların Şehzade Mehmed adına atfedilmesi Şehzade Mehmed'in Hürrem Sultan için olduğu kadar Kanuni Sultan Süleyman için de ne kadar ön planda olduğunun göstergesidir. Hatta Kanuni Sultan Süleyman Şehzade Mehmed sancağında ölmesine rağmen şehzadelerin sancaklarında gömülmesi geleneğini yok sayarak oğlunun ölüm haberinin almasının ardından İstanbul'da Şehzadebaşı Camii'ni inşa ettirerek onu buraya defnettirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın bu tavrından çıkarılabilecek durum ise ulemanın ve Hafsa Sultan'ın Şehzade Mustafa'yı taht için önde görmesine karşılık Kanuni Sultan Süleyman'ın aklındaki ismin Şehzade Mehmed olduğudur.

Neticede Hürrem Sultan bir papaz kızı olarak dünyaya gelmesine rağmen hem Müslüman oluşu hem de Osmanlı Devleti'ndeki yükselişi ile birlikte vefat ettiğinde cenaze namazını üç kıtanın otoritesine sahip olan devletin şeyhülislamı Ebû Suud Efendi kıldırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin "*Muhteşem Yüzyıl*"ında yaşayan Hürrem Sultan pek çok durumda olduğu gibi tarihi eleştirilerden payını alarak günümüzde pek çok entrika ve oyun ile anılmaktadır. Oysa ön plana çıkması gereken yönünün hayır faaliyetleri olması gerekirdi çalışmamızın asıl konusu olmamasından dolayı vakıflarının hepsine ve detaylarına inilememiştir. Yapılan çalışmalar incelendiği takdirde bu söylememizi destekleyen sonuçlar açıkça görülmektedir. Keza kendisinin yaptığı işler neticesinde Haseki unvanı bugün yalnızca Türkiye sınırları içinde kalmamış isim olarak Suriye'de yer alan "*Haseke*" hatta İran'da yer alan "*Hürremabad*" bölgesine de yansımış bulunmaktadır¹⁰⁴.

¹⁰² Selatin: 1) Sultanların çoğulu, 2) büyük geniş

¹⁰³ İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 483; Can Alpgüvenç, *Hayırda Yarışan Hanım Sultanlar*, Kaynak Yayınları. İstanbul 2010, s.63. *Selatin- Sultan kelimesinin çoğuludur.

¹⁰⁴ Kanuni Sultan Süleyman İran'daki bölgeye eşine olan sevgisinden dolayı bu adı vermiştir. Bugün ise bu isim hâlâ kullanılmaktadır.

1.10. NURBÂNÛ SULTAN: HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ

Nurbânû Sultan II. Selim'in başkadını ve III. Murad'ın validesidir. Doğum tarihi kaynağa göre değişmekle birlikte 1525-1530 yılları arası olarak tahmin edilmektedir¹⁰⁵. Keza kendisinin kökeni hakkında da pek çok söylem mevcuttur. Bunlardan en ağır basanı ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan Korfu Seferi sırasında esir olarak alındığı yönündedir. Barbaros Hayreddin Paşa bu sefer neticesinde Venedik adalarını ele geçirmiş ve buradan hazine ve esir elde etmiştir. Nurbânû Sultan da bunlardan birisidir ve cariye olarak saraya sunulmuştur¹⁰⁶. Buradan anlaşılabileceği üzere Venedikli olduğu düşünülürken farklı kaynaklarda Yahudi olarak nitelendirilmektedir¹⁰⁷. Yahudi olarak görülmesinin nedenini ise III. Murad döneminde yönetimde fazlasıyla etkili olan Nurbânû Sultan'ın Yahudileri'n isteklerinin bir kısmını geri çevirmemiş olmasından kaynaklanmaktadır¹⁰⁸. Birkaç farklı görüş daha belirtilirken bu durum Nurbânû Sultan'ın kökeni hakkında net bir şey söylemeyi güçleştirmektedir.

Asıl adının Cecilia olduğu öne sürülmektedir. Nurbânû Sultan'dan Avrupalılarca bilinen en ünlü üç valide arasında ikinci olduğu için kaynakların bazılarında “*Orta Valide*” veya İstanbul'da ilk külliye yapıldığından dolayı “*Valide-i Atik*” şeklinde bahsedilmektedir¹⁰⁹. Bostanzade Yahya Efendi kendisine olan saygısından bahsederek bu döneme kadar Valide Sultan sözünün kullanılmadığını ilk Nurbânû Sultan ile başladığını aktarmaktadır¹¹⁰.

Güzelliğinden dolayı kendisine Nurbânû adının verildiği tahmin edilmekle birlikte Kanuni Sultan Süleyman döneminde tam da şehzadelerin taht mücadeleleri sırasında II. Selim'in haremine girdiği düşünülmektedir. Şehzade Mustafa'nın Manisa'dan Amasya'ya sevk edildiği sırada Şehzade Selim Manisa sancağına gönderilmiştir. Yolculuğu sırasında Konya'da konaklamış ve Manisa'da salgın bir hastalık olduğu haberini aldığı için konaklama süresini uzatmıştır. Bu sırada yanında olan Nurbânû

¹⁰⁵ Bazı eserlerde 1530 olarak geçmekte bkz. Fatma Kaytaz, “Nurbanu Valide Sultan'ın Hayatı ve Şahsiyeti”, Fahmeddin Başar (Ed), *Vakıf Kuran Kadınlar Vakıflar Genel Müdürlüğü & Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 11 Mayıs 2018 İstanbul: Bildiriler* (253-264), VGM Yayınları. İstanbul 2019, s.253. Bazı eserlerde ise 1525 olarak geçmektedir Bkz. Sakaoğlu: 2015 s.263.

¹⁰⁶ İlham Şahin, “Nurbânû Sultan”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 250.

¹⁰⁷ Altınay 200595..

¹⁰⁸ Uluçay 2001: 41.

¹⁰⁹ Sakaoğlu: 2015: 263.

¹¹⁰ Akt. Sakaoğlu 2015: 264.

Sultan'ın, Şehzade Selim'den ilk çocuğunu dünyaya getirdiği bilinmektedir. Bu sırada doğan çocukları ise İsmihan (Esmâ) Sultan'dır¹¹¹. Şehzade Selim'in Manisa'da sancak beyi olduğu sırada ise tahtın gelecekteki sahibi olan Şehzade Murad dünyaya gelmiştir. Sultan II. Selim ile birlikte on dört yıl burada yaşadıkları bilinmektedir. Daha sonra ise Kanuni Sultan Süleyman II. Selim'i Konya sancakbeyliğine atarken torunu Şehzade Murad'ı ise Akşehir sancakbeyliğine atamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566 Zigetvar Seferi sırasında vefat etmesi üzerine Nurbânû Sultan'ın aynı yıl tahta geçen II. Selim ile İstanbul'a geçtiği ve bir gelenek haline gelen validelerin şehzadeler ile sancakta bulunma durumuna uymadığı görülmektedir¹¹². Nurbânû Sultan'ın sefere çıkmayan II. Selim ile birlikte İstanbul ve Edirne dışında başka bir yere çıktığı düşünülmemektedir. Nurbânû Sultan 8 yıl kadar haseki kalmış ve II. Selim'in 1574 yılında vefat etmesi üzerine oğlu gelene kadar hem vefat haberini hem de Sultan Selim'in bedenini on gün kadar buzlukta saklamıştır¹¹³. Onun bu hareketi saray nüfuzunun başlangıç noktası olarak nitelendirilmektedir.

III. Murad 'ın tahta çıkışıyla birlikte Nurbânû Sultan Valide Sultan olmuştur. Bu arada Safiye Sultan ise Haseki Sultan unvanına erişmiştir. Hürrem Sultan'ın ardından haremdeki etkinliğini bundan sonra gelini olan Safiye Sultan üzerinde kullanmaya başlamıştır. Hatta bunun için kızı İsmihan ve Saray-ı Atik'ten getirdiği harem kethüdası Canfeda Kadın'ın desteğini de almaktan çekinmemiştir¹¹⁴. Ancak bunların yanı sıra Nurbânû Sultan siyasete asla karışmamıştır.

Sultan III. Murad dönemi içinde dokuz yıl kadar Valide Sultan olarak kalmış ve 1583 yılında Bahçesaray'da vefat etmiştir. Bahçesaray'da yaşamasının nedeni ise pek farklı şekillerde aktarılmaktadır. Sakaoğlu'nun aktardığına göre bir cinayete adının karışmasının ardından Bahçesaray'a yerleştiği yönündedir¹¹⁵.

Nurbânû Sultan hayatı boyunca gerek Sultan Selim'in gerekse Sultan Murad'ın kendisine sunmuş olduğu ayrıcalıklar ile pek çok iş yapmıştır. Kendisine ayrılan

¹¹¹ Alpözüvenç 2010: 63.

¹¹² Sakaoğlu 2015: 264.

¹¹³ Alpözüvenç 2010: 69.

¹¹⁴ Necdet Sakaoğlu, "Nurbânû Valide Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI, 96.

¹¹⁵ Sakaoğlu 2015: 283.

gelirlerden yaptırmış olduğu eserler Osmanlı kültür mirası için önemli eserlerdir. Nurbânû Sultan'ın yapmış olduğu hayır işleri genel olarak şu şekildedir:

- Atik Valide Sultan Külliyesi
- Beşiktaş civarında iki adet çeşme
- Lapseki'de Mescit, Mektep, İmaret
- Sarıgazi'de Mescit, Ahır
- Diğer hayır faaliyeti...

Onun en önemli eseri ise hiç şüphesiz kendi adına yaptırmış olduğu “Atik Valide Sultan Külliyesi”dir¹¹⁶. Bu eseri öylesine kapsamlıdır ki onun dönemine kadar saray kadınlarının yaptırmış olduğu hiçbir külliye böylesine kapsamlı yapılmamıştır¹¹⁷.

Nurbanu Sultan'ın yaptırmış olduğu camiinin bir diğer önemi ise bu zamana kadar yalnızca padişahlara özgü olan çift minareli camii yaptırma ayrıcalığının ilk defa padişah dışında biri tarafından kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca külliyenin içerisinde yer alan kütüphane Osmanlı Devleti'nde kadınlar tarafından kurulan kütüphanelerin ilki olarak değerlendirilmektedir¹¹⁸.

Atik Valide Sultan Külliyesi'nin tasarımı Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Çok amaçlı olan bu külliyenin vakfiyesine bakıldığı zaman ise halk arasında ehli ilmi yüksek kılmak için medrese, kıraat öğrenmek isteyenler için Dârü'l Kurra, hadis ve tefsir öğrenmek isteyenler için Dârü'l Hadis, Müslüman çocukları için mektep, hasta tedavileri için Darü'sşifa ve tabhaneden meydana gelmektedir¹¹⁹. Külliyenin vakfiyesi incelendiği takdirde çalışanların özelliklerinin dahil tek tek belirtilmesi kendisinin hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır¹²⁰. Keza vakfiyenin “*şart kıldı*” şeklinde bitmesi ise onun telkini ile hazırlandığını göstermektedir. Bazı kaynaklarda bu vakıf tesisinin 10-15 yıl arasında yapıldığı aktarılsa da farklı diğer çalışmalar bu durumun aksini belirtmekte hatta

¹¹⁶ M. Baha Tanman: “Atik Vâlide Sultan Külliyesi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, 68-73.

¹¹⁷ Kaytaz 2019: 258.

¹¹⁸ Şahin: 2007: 251.

¹¹⁹ Alpgüvenç 2010: 72-73.

¹²⁰ Tijen Sabırlı, *Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 17.

vakıf kuruluş ve hizmetinin vakfiyenin tanziminden önce olduğu aktarılmaktadır. Yani verilen tarih aralığının yanlış olduğundan bahsedilmektedir¹²¹.

Nurbânû Sultan'ın ne kadar hassas ve titiz olduğunu vakfiyesinde çalışanlar için aradığı özelliklerden anlaşılmaktadır. Özellikle musalliye¹²² ve hekimlerde aranan özellikler meslekleri dahili ve harici olarak tam anlamıyla detaylıdır. Örneğin hekimler hastalarının başında durmalı, ailesi gibi davranmalı, kızıp bağırmamalı, hatırlarını sormalı gibi günümüzde de beklediğimiz davranışlar, aranan özellikler arasında yer almaktadır. Keza musalliyeler günde 20 rekât namaz kılmalı, dünyaya meyilli olmamalı ve ehl-i takvâ olmalı şeklinde geçmektedir¹²³. Nurbânû Sultan çalışanların olması gerektiği gibi davranmaması durumunda aldıkları ücretlerin haram olacağını ve hayır göremeyeceklerini açıkça belirtmektedir¹²⁴. Külliye içerisinde çalışan sayısının 300 kadar olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı külliye'nin idaresinin hayli zor olduğu açıkça ortadadır¹²⁵.

Nurbânû Sultan, böylesine büyük bir külliye'nin giderlerini karşılamak amacıyla pek çok akar vakfetmiştir. Bu akarlar arasında: Yenimahalle gayrimüslimlerinden alınan cizyeler, Üsküp, Bursa, İpsala, Karinabad gibi kasaba ve kazalarda yer alan dükkân, köy, hamam gibi yerlerin gelirleri olarak gösterilmektedir¹²⁶.

Atik Velide Sultan Külliyesi dışında Nurbânû Sultan, Lapseki'de mektep, imaret, han, zaviye ve mescid, Sarıgazi'de Mescit ve ahır da yaptırmıştır. Lapseki yapıları arasında zaviye'nin yer aldığı daha önceden bilinmiyor iken daha sonradan ortaya çıkan 1588: 20 Kasım tarihli belgede Lâpseki Zaviyesi'ne ifadesi ile burada bir de zaviye olduğu anlaşılmıştır¹²⁷.

Nurbânû Sultan'ın yapmış olduğu hayır faaliyetleri yalnızca vakıfları ile sınırlı değildir. Ölümünden itibaren kendisinin hizmetinde yer alan ve saray hayatı boyunca ona hizmet eden yüz elli kölesinin azat edilerek kendilerine biner altın verilmesi yönündeki

¹²¹ Ramazan Pantık, *Atik Valide Sultan Külliyesi (1686-1727)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s.25.

¹²² Musallî: Beş vakit namaz kılan kişi. Bkz. Sami; 2017 s.1050.

¹²³ Sabırlı 2012: 21.

¹²⁴ Sabırlı 2012: 38.

¹²⁵ Akyıldız 2017: 363.

¹²⁶ Akyıldız 2017: 364.

¹²⁷ Akyıldız 2017: 365.

isteği ise onun yapmış olduğu hayırlardan birine örnek olarak verilebilmektedir. Bu davranışı köle de olsa insanlara verdiği değeri ve önemi açıkça ortaya koymaktadır¹²⁸.

Onun hayırlarına verilebilecek bir diğer örnek ise İnebahtı savaşında esir düşen bir Müslüman için Venedik dojunu gönderdiği mektuptur. Bu mektubunda Müslümanın bir köle olarak kalamayacağı ve serbest bırakılması yönündeki telkinleri, Nurbânû Sultan'ın hem İslam'ı benimsediğini hem de yardıma muhtaç biri için elinden geleni yapmaya çalıştığını göstermektedir. Kendisi hareme gelmeden evvel Müslüman olmamasına rağmen zamanla İslam'ı böylesine benimseyerek ahiret inancı doğrultusunda faaliyetlerde bulunması dikkat edilmesi gereken özel bir husustur.

Nurbânû Sultan yapmış olduğu faaliyetler neticesinde klasik dönem harem vâkıfları arasında önemli bir yer tutmaktadır.

1.11. SAFİYE SULTAN: HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ

Haseki Safiye Valide Sultan, Safiye Rabia Sultan veya Venedikli Baffo şeklinde anılmaktadır. Her ne kadar Venedikli Baffo olarak geçse de bazı kaynaklarda daha önce aktarmış olduğumuz valide sultanlarda olduğu gibi Safiye Sultan için de köken hakkında net bir bilgi yer almamaktadır. Bazı kaynaklarda Venedikli olduğu kaydedilirken Venedik kaynaklarında ise Arnavut olduğu kaydedilmektedir¹²⁹. Buna ek olarak ise Alman bilimci Gerlach, Safiye Sultan 'ın Bosnalı olduğunu vurgulamaktadır¹³⁰. Ancak bu bilgiyi dayandırdığı herhangi bir kaynak aktarmamaktadır. Bunlara karşılık Osmanlı tarihi üzerine çalışan tarihçiler Venedikli olduğu yönündeki görüşü kabul etmiştir. Uzunçarşılı eserinde kendisi hakkında bahsederken Venedikli olduğunu birçok kez vurgulamaktadır¹³¹.

Dukakin'in Rezi Köyü'nde doğduğu kabul edilen Safiye Sultan için bazı kaynaklarda asıl adının Cecillia Baffo olduğu ve Adriyatik kıyılarından kaçırılarak Osmanlı Devleti'ne getirildiği aktarılsa da bu bilgi desteksiz olup Nurbânû Sultan'a ait

¹²⁸ Kaytaz 2019: 262.

¹²⁹ Ali Akyıldız, "Safiye Sultan" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 472.

¹³⁰ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578* (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, II, 637.

¹³¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III*, TTK, Ankara 1983, 122.

olan bilgiler ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır¹³². Kendisi hakkında Selanikî ve Mustafa Naima'da bilgi vermektedir. Selanikî Safiye Sultan'ın çocuklarıyla olan yakınlığına vurgu yaparken Naima ise Valide Sultan olduğu süreçteki gücüne vurgu yapmaktadır¹³³.

Sultan III. Murad'ın tahta çıktığı yıllarda İstanbul'da bulunan Gerlach, Safiye Sultan için Bosnalı dedikten sonra kendisinin küçük yaşta Osmanlı Devleti'ne Ferhat Paşa tarafından getirilerek, Sultan III. Murad'ın haremine hediye edildiğini aktarmaktadır. Safiye Sultan 1566 yılında Manisa'da Şehzade Murad'ın yanındayken Şehzade Mehmed'i dünyaya getirmiştir. Şehzade Mehmed ile birlikte haseki ve valide sultanlık şansını arttırmıştır. Nurbânû Sultan'ı anlatılırken III. Murad'ın tahta geçtiği zamandan itibaren gelini Safiye Sultan'a karşı mücadeleye giriştiğini özellikle belirtilmektedir.

Safiye Sultan ile Sultan III. Murad birbirlerine çok bağlı olmuştur. Bundan dolayı Safiye Sultan diğer cariyelere asla fırsat vermemiştir. Aralarındaki kuvvetli ilişki Nurbânû Sultan'a göre Safiye Sultan'ın, Sultan III. Murad'ı kendisine büyü ile bağlamasından kaynaklıdır¹³⁴. Gelin ve kaynana arasındaki bu mücadele sırasında Nurbânû Sultan, Sultan III. Murad'a farklı cariyeler sunarak Safiye Sultan'ın etkisini kırmak istemiştir lâkin bunun tek nedeni Safiye Sultan olmamalıdır, hanedanın devamı adına erkek çocuk dünyaya gelmesi de bu durumun altında yatan önemli gerekçelerden biri olmalıdır¹³⁵.

Pek çok kaynakta Safiye Sultan için Sultan III. Murad'ın nikâhlı eşi olmadığı aktarılmasına rağmen Sakaoğlu'nun aktardığına göre Gelibolulu Âli Künhü'l-Ahbâr eserinde, Safiye Sultan için "*Menkûhâ-i memdûhâları*" şeklinde bahsetmektedir¹³⁶.

Safiye Sultan uzun yıllar boyunca Sultan III. Murad'ın hayatında tek olmayı başarmasına karşılık Şehzade Mehmed'in Manisa sancağına çıkmasıyla birlikte onunla gittikten sonra eski etkisini kaybetmiştir. Bu süreç içerisinde oğlu üzerinde etkili olan Nurbânû Sultan, III. Murad'ı Safiye Sultan'dan uzaklaştırmayı başarmıştır.

¹³² Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan: Haremde Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yayınları. İstanbul 2017, s.134; Akyıldız; 2008 s.472.

¹³³ Abubekir Yücel, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Fusûl-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Hare u Nakd Adlı Eseri" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (8), Sivas Aralık 2004, s.131

¹³⁴ Sakaoğlu 2015: 279.

¹³⁵ Uluçay 2001: 73.

¹³⁶ Menkûhâ-i memdûhâ- Övülmüş saygın nikâhlı eş. Bkz. Sakaoğlu; 2015 s.280.

Safiye Sultan harem içerisinde kendisine karşı kurulan ittifaktan ancak rakiplerinin vefatı ile kurtulabilmiştir. Nurbânû Sultan'ın 1583, İsmihan Sultan'ın 1585 yılında vefat etmesiyle artık haremden egemenlik Safiye Sultan tarafına geçmiştir. Otoriteyi eline almasıyla birlikte devlet işlerine daha fazla karışmaya başlamış ve bu durum ulemayı fazlasıyla rahatsız etmiştir. Hatta dış ilişkilerde dahil etkili olmaya çalışan Safiye Sultan Venedikliler ile yaşanan gerilimlerde sonucu Venedikliler lehinde çözmeye çalışmıştır ki bundan dolayı kendisinin Venedikli olduğu üzerinde durulmaktadır.

Safiye Sultan tıpkı Nurbânû Sultan'ın yaptığı gibi oğlu İstanbul'a gelene kadar Sulan III. Murad'ın ölümünü gizlemiş ve bedenini saklamıştır. Keza etkili olduğu bir diğer husus ise Saruhan sancağına torunu Mahmud'un gitmesi gerekirken, Ferhat Paşa'nın oğlunun gitmesi hususudur. Bu tarih itibarıyla şehzadelerin tecrübe kazanmak için çıktığı sancak uygulaması sona ermiştir¹³⁷. Bu durumun ardından Şehzade Mahmud'un ve annesinin öldürülmesi ise Safiye Sultan'ı şüpheli duruma düşürmektedir. Ardında yatan gerekçe ise yüksek ihtimal ile Şehzade Mahmud'un tecrübe kazandıkça tahtı tehdit etme durumundan çekinilmesi olmalıdır. Ek olarak bazı kaynaklarda Safiye Sultan'ın etkisini kaybetmemesi adına oğlunun sefere çıkmaması yönünde telkinleri olduğu aktarılmaktadır¹³⁸.

Safiye Sultan özellikle Şehzade Mehmed'in 1595 yılında tahta geçmesiyle birlikte Valide Sultan olunca etkinliğini hat safhaya taşımıştır. Anlaşıldığı kadarıyla etkin gücünü kaybetmemek adına Safiye Sultan saraydan pek ayrılmamıştır. Bundan dolayı olsa gerek valide sultanlar arasında en uzun süre haremden kalan Safiye Sultan olmuştur¹³⁹.

Safiye Sultan'ın Valide Sultan olmasıyla birlikte kendisine üç bin akçe gibi yüksek bir miktarda günlük tahsis edilmiştir. Maaşın yanı sıra zeametlerden bir paşmaklık tahsis edilmiştir. Onun almış olduğu bu günlük ücret o döneme kadar yaşamış olan Valide Sultanlar arasındaki en yüksek ücrettir. Örnek verilecek olursa Nurbânû Sultan'ın günlük aldığı ücret iki bin akçedir. Kıyas yapıldığı takdirde aradaki fark ve etki güçleri ortadadır. Harici olarak Valide Sultanlar oğulları vefat ettiğinde ya da tahttan hâl edildiklerinde Eski Saray'a gönderilir ve aldıkları ücret kesilirdi ancak Safiye Sultan için bu durum söz

¹³⁷ Sakaoğlu 2015: 282.

¹³⁸ Baron Wratislaw, *W. Wratislaw'ın Anıları: XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, (Çev. Süreyya Dilmen), Karacan Yayınları, İstanbul 1996, s.148.

¹³⁹ Akyıldız 2017: 117.

konusu olmamıştır. Kendisi Eski Saray’a döndüğünde dahil bu ücreti almaya devam etmiştir.

Yönetimdeki etkisini arttıran valide sultan atamalarda da aktif rol almıştır. Pek çok konuma kendisine yakın olan isimleri getirmiştir bu sayede sultanın üzerindeki etkisi daha fazla artmıştır. Bu etki öylesine güçlendi ki şeyhülislam atamasında bile etkisi görülmektedir¹⁴⁰. Atamalarda böylesine etkili olmasının bir sonucu olarak yönetimdeki etkisinde artış görülmüştür. Bunun nedeni ise göreve getirmiş olduğu pek çok kişi valide sultanın yakını olduğu için padişahın duymasını istemediği haberleri rahatlıkla saklayabilmiş ve hareket alanını daha fazla arttırma imkânına sahip olmasıdır¹⁴¹. Sultan III. Mehmed’in Eğri seferine çıktığı sırada kendisine dolu bir hazine emanet edilmiştir. Hatta oğlunu sefere uğurladıktan sonra dönerken yol boyu gördüğü yeniçerilere altınlar saçtığı aktarılmaktadır¹⁴². Sultanın İstanbul’da olmamasıyla birlikte devlet işleri valide sultanın müdahalesine daha açık bir hâl almıştır. Ulema, Safiye Sultan’ın yönetimdeki etkisinden dolayı valide sultana zaten hali hazırda tepkili iken yönetimdeki etkisinin bu denli artmasından sonra ise kendisine karşı ulema içerisinde pek çok düşman ortaya çıkmaya başlamıştır¹⁴³.

Safiye Sultan’ın yönetimde böylesine etkili olması sonucu ortaya çıkan tepkiler giderek artmıştır. Hatta tepkiler öyle bir boyut almıştır ki şikayetler direkt Sultan’a gider olmuş ve Sultan daha evvel hiçbir Osmanlı Sultanının karşılaşmadığı tenkitlerle karşılaşmıştır¹⁴⁴. Yönetim hususunda evvela dış ilişkilerde hayli aktif rol oynayan Safiye Sultan gerek Venedik’e olan yakınlığı gerekse Elizabeth ile yapmış olduğu hediyeleşmeler neticesinde dikkatleri fazlaca üzerine çekmiştir. Safiye Sultan dış bağlantılarını ise Osmanlı Devleti’ne dışarıdan gelmiş, okur yazar ve eğitimli olan Kira Kadınlar’ın en ünlüsü Esperanzo Malchi aracılığı ile sağlamıştır¹⁴⁵. İlerleyen süreçte ise Esperanza Malchi, kendisinin merkezinde rol oynadığı rüşvet çarkı ortaya çıkınca patlak veren bir isyan sonucu öldürülmüştür. Safiye Sultan ise bu kişinin kethüdası olması

¹⁴⁰ Feridun Emecen, “Mehmed III”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXIX, 409.

¹⁴¹ Emecen 2003: 411.

¹⁴² Sakaoğlu 2015: 283.

¹⁴³ Emecen 2013: 410.

¹⁴⁴ Yılmaz Öztuna, “*Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan*” Ötüken Yayınları. İstanbul 2000, s.72.

¹⁴⁵ Akyıldız 2008: 473.

dolayısıyla zor kurtulmuştur isyancılardan. Sultan III. Mehmed validesini ikaz edeceğine dair sözler verdikten sonra isyan ancak yatıştırılabildiği¹⁴⁶.

Safiye Sultan'ın hayatı boyunca giriştiği faaliyetler servet ve kazanç hırsıyla yapılmıştır. Keza aldığı paşmaklık, yevmiye, adının geçtiği rüşvet olayları gibi durumlar tamamen özel çabalar sonucu ortaya çıkmış ya da arttırılmış gelirlerdir. Daha önce de bahsedildiği üzere o döneme kadar kendisi kadar yevmiye alan hiçbir harem kadını bulunmamıştır. 1603 yılında Sultan III. Mehmed'in ölümü üzerine tahta on dört yaşındaki I. Ahmed çıkmıştır. I. Ahmed'in sadrazamı Ali Paşa küçük yaşta olan Ahmed'in kullanılmasının önüne geçmek için kısa zamanda Safiye Sultan ile birlikte kalabalık heyetini Eski Saray'a göndermiştir. Safiye Sultan Eski Saray'da iki yıl daha yaşamıştır ve hayatını kaybederek III. Murad'ın türbesine gömülmüştür.

Safiye Sultan daha önce de bahsedildiği üzere harem içerisinde o döneme kadar gerek aldığı günlük ücret gerekse de paşmaklık değeri açısından en yüksek noktada bulunmaktadır. Elde etmiş olduğu bu gelirleri kendisinden önceki valide sultanların da yapmış olduğu gibi hayır faaliyetlerinde kullanmıştır. Safiye Sultan'ın hayratları genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Mekke ve Medine Vakıfları
- Üsküdar Karamanlı Köyü Camii ve Çeşmesi
- Yeni Camii Külliyesi
- Medrese
- Safiye Sultan Camii
- Karaca Ahmet Sultan Türbesi
- Diğer hayır faaliyetleri...

İlk vakfı Mısır'da olup ölümünden yaklaşık üç yıl öncesine tarihlenmektedir. Bu vakıf aracılığı ile öncelikle hac yolu üzerindeki suyolları tamir edilmiş, sebiller yapılmıştır. Hac için hareket eden Müslümanların hem abdest alabilmesi hem de dinlenebilmesi adına belirli noktalarda bahçe tarzı yerler yapılmıştır. Hacıların buralardan düzenli olarak faydalanmasını sağlamak amacıyla hac güzergâhı hayratlar açısından

¹⁴⁶ Sakaoğlu'na göre Safiye Sultan'da rüşvet dolaplarının tam ortasında idi. Yine Sakaoğlu isyanın bastırılmasını Safiye Sultan'ın isyancı başlarına el altından verdiği paralarla açıklamaktadır. Bkz. Sakaoğlu; 2015 s.284-287.

daima vakfın kontrolünde bulunmuştur. Yalnızca hac yolları ile yetinmeyen Safiye Sultan Mekke ve Medine toplamda üç adet vakıf kurmuş ve burada Kur'an okunarak kendisinin ruhuna hediye edilmesini şart etmiştir¹⁴⁷. Bu vakfın gelirleri ise Mısır'da tahsis edilen köy arazisinin gelirlerinden oluşmaktadır. Vakfın Nazırı olarak Mısır Beylerbeyi tayin edilmiş, bahsedilen köyden toplanan vergiler her yıl Mısır Beylerbeyine teslim olunmuştur. Beylerbeyi ise gerekli şekilde vakıf adına tasarrufta bulunmuştur.

Valide Safiye Sultan Mısır'da kurmuş olduğu vakıf dışında kendisinden önceki valide sultanların yaptırmış olduğu gibi İstanbul'da bir camii yaptırmak istemiştir. Ancak İstanbul içerisinde zaten halihazırda pek çok camii bulunmakla birlikte Sultan III. Mehmed'in bu camiinin yapımına destek olması pek mümkün görünmemekteydi çünkü gerek kaynak yetersizliği gerekse savaş masrafları olduğu için hazine bu dönem yeterince sıkışmıştır. İlerleyen süreçte ise Sultan III. Mehmed validesine külliye yapımı için destek olmuş ve bu külliye için yer seçilmiştir. Yer olarak günümüz Eminönü civarında yer alan Yahudi mahallesi belirlenmiştir¹⁴⁸. Binanın yapımı için Mimar Sinan ile daha evvel birlikte çalışmış olan Davud Ağa¹⁴⁹ külliyenin planlanması için, Darüssaade ağasının kethüdası olan Kara Mehmed ise bina emini olarak tayin olunmuştur¹⁵⁰. Öncelikle bölgede bulunan evlerin alınarak yıkılması kararlaştırılmıştır. Sakaoğlu'na göre bir süre sonra kamulaştırma yapılmadan insanlar zorla çıkarılarak yıkım yapılmıştır¹⁵¹. Yıkım çalışmalarının hemen ardından 23 Ağustos 1597 yılında temel atma işine başlanmıştır¹⁵². Camiinin yapımına başlanmasının ardından Davud Ağa hayatını kaybetmiştir yapımını üstlenmesi için Ahmed Ağa ismi öne çıkmış olsa da Sultan III. Mehmed'in 1603 yılında hayatını kaybetmesinin ardından camii inşaatı yarıda kesilmiştir.

Sultan I. Ahmed'in tahta çıkması ile Eski Saray'a gönderilen Safiye Sultan'ın eseri tamamlanamamıştır. Eserin tamamlanamama nedenleri arasında gerek I. Ahmed'in tutumu gerekse de 1600 yılında çıkan büyük İstanbul yangını sebep olmuş olmalıdır. Yangın sonrası zarar gören yapılar öncelik kazanırken yarım kalan camii inşaatı geri

¹⁴⁷ Seray Arslan, *Safiye Sultan Vakıfları*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Burdur 2019, s.21-22.

¹⁴⁸ Sakaoğlu 2015: 289.

¹⁴⁹ Bkz. Semavi Eyice, "Davud Ağa", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 24-26.

¹⁵⁰ Suraiya Faroqhi, *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu (1603-1839)*, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, III. 516.

¹⁵¹ Sakaoğlu 2015: 289.

¹⁵² Eyice 1994: .25. (DİA'da tarih 1597 iken farklı kaynaklarda 1598 Nisan geçmektedir.)

planda kalmıştır. Camii uzun süre inşaat halinde kalmış çevresi yeniden yerleşime tabii olmuştur. İnsanlardan kamuşlatırma yapılmadan alınan evlerden kaynaklansa gerek camii için “*Zulmiyye*” denmektedir. Bu bilgiyi Evliya Çelebi Seyahatnamesi içerisinde verdiği bir bilgi ile desteklemektedir. Çelebi Camiinin tamamlanmasından sonra yazdığı cümlede camiinin tamamlanmasıyla “...*Zulmiyye iken Adliyye oldu*” demektedir¹⁵³.

Yeni Camii külliyesi tüm aksaklıklara rağmen Hatice Turhan Sultan’ın valideliği sırasında tamamlanmıştır. Hatice Turhan Sultan camiinin yanına bir de Mısır çarşısı eklemiştir ve günümüzde dahil tüm ihtişamıyla adından söz ettiren camii İstanbul’a kazandırılmıştır. Külliye, Dar’ül Kurra, kütüphane, mektep, çeşme, hamam gibi klasik külliye birimleri ile birlikte hizmete açılmıştır ve yapımı her ne kadar Hatice Turhan zamanında tamamlanmış olsa da müderrisinin ataması Safiye Sultan tarafından 1597 yılında yazılan vakfiye esas alınarak atanmıştır. Safiye Sultan temelin atılmasına paralel olarak müderris belirlemiştir asıl vâkıf Safiye Sultan olduğundan olsa gerek müderris konusunda yeni bir isim tayin edilmemiştir. Camiinin önündeki kitabelerde Hicri 1074 yani 1663 tarihi geçmektedir¹⁵⁴.

Sonuç olarak bakıldığı zaman adının karışmış olduğu pek çok rüşvet olayına ek olarak aldığı rekor yevmiye ve paşmaklık gelirine karşılık yaptırmış olduğu hayır eserleri diğer Valide Sultanlara kıyasla oldukça geride kalmaktadır. Valide Sultanların bulunmuş olduğu hayır faaliyetleri genelde güçlerine oranla yapılmıştır. Kimine göre güç gösterisi iken kimine göre ise imkân meselesinden ibarettir. Safiye Sultan saray içinde ve dışında bu kadar aktif ve güçlü olmasına rağmen bu gücünü yansıtacak eserler bırakmamıştır geride. Eski Saray’a döndükten sonraki yaşamı hakkında pek bilgi yer almadığından dolayı kendisinin almaya devam ettiği yevmiye ile ne yaptığı bilinmemektedir. Belki de son dönemlerinin farkında olarak vakıf biçimiyle olmasa da farklı biçimlerde hayır faaliyetleri yürütmüştür yine de net bir şey söylemek mümkün değildir.

1.12. HATİCE TURHAN SULTAN HAYATI VE HAYIR FAALİYETLERİ

Sultan IV. Mehmed’in validesi ve I. İbrahim’in baş hasekisi olan Hatice Turhan Sultan, Rus asıllıdır. Doğum tarihi net olmamakla birlikte 1627 tarihi pek çok kaynakta

¹⁵³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi I*, (Haz. Robert Dankoff vd.) Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 2006, s.143.

¹⁵⁴ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Yenicamii Külliyesi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 439.

net bir biçimde yazılmıştır. Bunun nedeni ise Şehzade Mehmed'in 1642 olan doğum tarihinde 15 yaşından küçük olamayacağının ön görülmesidir¹⁵⁵. Hatice Sultan adıyla ünlenmiştir keza İstanbul'da yaptırdığı çeşmede de adı bu şekilde aktarılmıştır.

Hatice Turhan Sultan, Kırım Türklerinin akınları sonucunda esir olarak alınarak esir tüccarlarına satılmıştır. Esir tüccarları aracılığı ile İstanbul'a getirilen Hatice Turhan, Kör Hüseyin Paşa tarafından satın alınarak saraya hediye edilmiştir¹⁵⁶. Sarayda eğitimini aldıktan sonra Kösem Sultan kendisini Sultan İbrahim'e sunmuştur.

Bu sırada tahta bulunan IV. Murad'ın ansızın vefat etmesi üzerine Sultan İbrahim'in tahta çıkması icap etmiştir. 1640 yılında yaşanan bu taht değişikliği bir sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. Sultan İbrahim'in 1640 yılına kadar hiç şehzadesi olmamıştır ve bir anda tahta çıkmasıyla birlikte hanedanlık tehlikeye düşmüştür. Olası bir kötü durumda Sultan İbrahim hayatını kaybedecek olursa Osmanlı'nın hükümlanlığı sona erme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı Kösem Sultan, şehzade dünyaya gelmesi için türlü muska ve ilaçlar yaptırdığı aktarılmaktadır. Sonuç olarak Hatice Turhan 1642 yılında Şehzade Mehmed'i dünyaya getirmiştir. Şehzade Mehmed'in dünyaya gelmesi ile birlikte hanedan bahsedilen tehlikeden kurtulmuştur. Erkek çocuk dünyaya getirerek baş haseki unvanını alan Hatice Turhan Sultan gerek Sultan İbrahim'in gerekse Kösem Sultan'ın etkisinden dolayı almış olduğu unvanın gerektirdiği gibi hareket edememiştir¹⁵⁷. Başlangıç için unvanın ona yalnızca maddi faydası olmuştur.

Sultan IV. Murad döneminde fazlasıyla etkin olan Kösem Sultan, Sultan İbrahim üzerinde de aynı tesiri yakalamak istediye de Sultan İbrahim buna izin vermemiştir. Kösem Sultan'ın aynı otoriteyi sağlamak adına giriştiği faaliyetlerin hepsi Sultan İbrahim tarafından boşa çıkarılmış hatta saraydan uzaklaştırılmakla tehdit edilmiştir. Bir süre sonra saraydan yazlığına taşınana Kösem Sultan oğluna karşı saray dışında tabiri caiz olarak cunta kurmuştur ve oğlunu tahttan indirmek adına çalışmıştır¹⁵⁸.

1648 yılında Sultan İbrahim asiler topluluğu tarafından tahttan indirilerek sarayda hapsedilmiştir. Hapsinin ardından ise idam edilerek henüz daha altı buçuk yaşındaki IV.

¹⁵⁵ Sakaoğlu 2015: 337.

¹⁵⁶ Alpgüvenç 2009: 89.

¹⁵⁷ Filiz Karaca, "Turhan Sultan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLI, 423.

¹⁵⁸ Alpgüvenç 2009: .91.

Mehmed tahta çıkarılmıştır. Bu sırada Hatice Turhan Sultan henüz daha 22 yaşındadır. Kösem Sultan oğlunun ölümünden sonra Eski Saray'a gitmesi gerekirken devlet adamlarının desteğini alarak henüz daha çok küçük olan padişaha naibelik yapmak üzere sarayda kalmıştır. Sarayda kalmasının ardından Kösem Sultan "*Kebir/Büyük Valide, Valide-i Muazzama*", Hatice Turhan ise "*Valide-i Sagir*" olarak anılmıştır¹⁵⁹. Bu andan itibaren Kösem Sultan ile Hatice Turhan Sultan arasında büyük çekişme başlamıştır. Kösem Sultan, Safiye Sultan gibi 3 bin akçe yevmiye alırken, Hatice Turhan Sultan ise 2 bin akçe almıştır¹⁶⁰.

Kösem Sultan'ın yönetimdeki etkisi dayanılmaz bir hâl almış, çevresindeki saray ağaları ile birlikte rüşvet ve yolsuzluk olaylarına da adı karışmıştır. Yeniçeriler çok büyük güç elde etmiş ve İstanbul halkı zorbalıkla karşı karşıya kalmıştır. Bunlar ve bunlara ek olan pek çok olumsuz durum üzerine halk iyiden iyiye tepki göstermeye başlamıştır.

Yönetime karşı oluşan olumsuz tavırlar insanları Hatice Turhan Sultan'ın etrafında toplamıştır. Kösem Sultan ile aralarında yaşanan çekişmenin katlanarak ilerlemesinin ardından Kösem Sultan, Sultan IV. Mehmed'i tahttan indirerek Hatice Turhan Sultan'ı etkisiz kılmak üzere hazırlıklara başlamıştır. Sultan İbrahim'e karşı yapılanlar göz önüne alındığı takdirde Kösem Sultan'ın aynı tavrı IV. Mehmed'e karşı takınması ise kaçınılmaz görünmektedir. Saray içerisinde hem Kösem Sultan'a hem de Hatice Turhan Sultan'a yakın olan isimler suikast girişiminin olacağını Hatice Turhan Sultan'a bildirerek kurtulmasını sağlamışlardır. Suikast girişiminin ardından Hatice Turhan Sultan'da kendi çevresini harekete geçirerek Kösem Sultan'ın öldürülmesinde baş rol oynamıştır. 2 Eylül 1651 gecesi Hatice Turhan Sultan haremde bütün gücü eline almış bulunmaktadır.

Kösem Sultan'ın ölümüyle birlikte haremde kendisinin hizmetinde bulunan kızlara Kösem Sultan'ın malından on biner akçe verilerek saray dışından evlenmeleri sağlanmıştır¹⁶¹.

Hatice Turhan Sultan'ın Valide Sultan olmasının ardından ilk beş yılı oldukça sıkıntılı geçmiştir. IV. Mehmed'in yaşı itibarıyla ülkenin yönetiminde tek söz sahibi olmuş hatta oğlu adına beyaz üzerine hattı hümayunlar dahil çıkarmıştır¹⁶².

¹⁵⁹ Sagir: Küçük, ufak. Bkz. Devellioğlu; 1995 s.1092

¹⁶⁰ Karaca 2012: 423.

¹⁶¹ Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXVI, 274.

¹⁶² Sakaoğlu 2015: 339.

Çevresindekilerin telkinleriyle yönetime devam eden Hatice Turhan Sultan sözde devleti yönetirken içeride pek çok huzursuzluğa sebebiyet vermiştir. Devletin içerisinde bulunduğu iç ve dış olayların giderek büyümesi üzerine yönetimden şikayetçi olan ve ödemelerini alamayan yeniçeriler ayaklanmış tarihe “Çınar Vakası” olarak geçen olaya sebep olmuşlardır¹⁶³. Diğer yandan Venediklilerle olan mücadeleler Osmanlı Devleti’ni oldukça zor durumda bırakmıştır.

Pek çok kaynakta Hatice Turhan Sultan için çok iyi olduğu, kötülöklere bulaşmadığı, dürüst olduğu aktarılsa da Sakaoğlu eserinde Çınar Vakası’na da şahit olan Eremya Çelebi’nin Hatice Turhan Sultan için zevk ve keyfe düşkün olduğunu, Kösem Sultan’dan sonra da pek çok cinayette adının geçtiğini, muhtelif bölgelerde hamam ve köşkler inşa ettirerek sefa sürdüklerini, söylediğini aktarmaktadır¹⁶⁴. Eremya Çelebi’nin aktarımlarından yola çıkıldığı zaman pek çok kaynakta oldukça iyi bir şekilde anlatılan Hatice Turhan Sultan’ın, çıkarları doğrultusunda hareket ettiği şüphesi uyanmaktadır.

Çınar Vakası ardından Hatice Turhan Sultan acilen kötüye giden düzeni tekrar düzeltmek adına çalışmalara başlamıştır. Öncelikle sadrazamlarda değişikliğe gidilse de istenilen elde edilememiştir. Sonunda Mimar Kasım Ağa’nın tavsiyesiyle birlikte yaşlı hayli ilerlemiş olan Köprülü Mehmed Paşa sadarete getirilmiştir. 78 yaşında olan Mehmed Paşa, sekiz sultan görmüş ve pek çok olaya şahitlik etmiştir. Bundan dolayı Tarhuncu Ahmed Paşa’nın başına gelenlerin kendi başına gelmemesi için öncelikle şartlar sunmuştur. Bu durum devlet tarihinde şimdiye kadar görülmemiştir. Hatice Turhan Sultan Mehmed Paşa’nın şartlarını kabul etmiştir çünkü naibeliğinin başından beri işler yolunda gitmemektedir. Mehmed Paşa’nın sadrazam olarak tayin edilmesi ile birlikte Hatice Turhan Sultan’ın naibeliği son bulmuş ve “Köprölüler Devri” başlamıştır¹⁶⁵.

Köprülü yönetimde faaliyetlerine başlamasıyla birlikte Köprülü Mehmed Efendi işlerine müdahale edilmemesi adına hem Hatice Turhan’ın hem de Sultan IV. Mehmed’in payitahttan uzaklaştırmak için çaba sarf etmiştir. IV. Mehmed’i av işleri öne sürölerek kendisinin ata başkenti olan Edirne’ye gitmesi konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Hatice Turhan ise Köprölünün etkinliğinde herhangi bir girişimde bulunmaya çekinmiştir. Sonuç

¹⁶³ Münir Aktepe, “Çınar Vak’ası”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 301-302.

¹⁶⁴ Eremya Çelebi bahsedilen dönemde yaşamış tarihçidir. Bkz. Ziya Yılmaz, “Eremya Çelebi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 293-294.

¹⁶⁵ Mücteba İlgirel, “Köprülü Mehmed Paşa”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXVI, 258-260.

olarak 1660 İstanbul yangını sonrası harem halkı da Edirne'ye gitmiştir¹⁶⁶. Köprülü'nün hanedanı saraydan uzaklaştırma nedeni kötü olmamakla birlikte kötüye giden düzenin tersine çevrilmesinde hiçbir engel olmamasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Bazı kaynaklarda Köprülü'nün hanedanı uzaklaştırarak zamanla ülke yönetime göz dikebileceği iddia edilmişse de yönetimde kaldığı süre içerisinde yaptığı faaliyetler onun tamamen memleket adına çalıştığını açıkça göstermektedir.

Hatice Turhan Sultan yönetimden uzaklaştıktan sonra bir daha asla müdahil olmamıştır. Kendisi kalan ömrünün büyük kısmını Edirne'de geçirmiş zaman zaman İstanbul'a gelerek kısa süre kalmıştır. Yönetimden uzaklaşmasıyla birlikte kendisinin tamamen Allah rızası için hayır işlerine adanmıştır. Kendisinin Köprülüler Devri'ni başlatmasıyla birlikte devlet kısa zamanda güç toplamaya başlamıştır ve bu durum hanedanın her bir üyesini oldukça rahatlatmıştır.

Çalışmamızın bu kısmında Hatice Turhan Sultan'ın yaptırmış olduğu vakıflar üzerinde biraz detaylı durmaya çalışarak son bölümde Gülnûş Sultan ile kıyaslanması hususuna kolaylık sağlamak amaçlanmıştır.

Öncelikle Hatice Turhan Sultan'ın yaptırmış olduğu eserleri ve hayır işlerini sıralayarak daha sonra anlatıma geçmek çok daha faydalı olacaktır. Kendisinin hayır faaliyetleri şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Çanakkale'de boğazlar üzerine Kumkale ve Seddü'l-Bahr Kaleleri.
- Yapılan boğaz kaleleri içerisindeki kütüphanelere kitap vakfetmesi.
- Yeni Camii Külliyesi.
- Yeni Camii içerisinde yaptırdığı kütüphane, hamam, çeşme sebil, darülkurra, sıbyan mektebi, türbe.¹⁶⁷
- Kala-i Sultaniye Camii.
- Şam yolunun onarımı.
- Valide Camii.
- Attika Vakıfları
- Mekke Daürşifası

¹⁶⁶ 1660 Ayazma yangını için detaylı olarak Bkz. Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri Vakıflar Toplum ve Ekonomi*, TTK, Ankara 2017.

¹⁶⁷ İsmail Erünsal, "Turhan Valide Sultan Kütüphanesi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLI, 426.

- Kandiye Kalesi'nde yer alan binaların tamiri.
- Saint Salvador Manastırının camiiye çevrilmesi.
- Rumelikavağı'nda kardeşi adına Yusuf Ağa Camii.
- Resmo'da camii ve mektep.
- İstefe'de han.
- Girit'de medrese.
- Medine'de kuyu.

Yukarıda öne çıkan hayır işlerinden anlaşılacağı üzere Hatice Turhan, Kösem Sultan'ın aksine elde ettiği gelir ile pek çok hayır işi yaparak halkına ve devletine yardım etmeye çalışmıştır. Valide Sultan olduğu ilk yıllarda her ne kadar kötü olaylarda adı geçiyor olsa da Köprülüler Devri'nin başlaması ile kendisini tamamen Allah'ın rızasına adanmıştır.

Yaptığı pek çok iyilik olmasına karşılık IV. Mehmed'in şehzadesinin dünyaya gelmesiyle birlikte IV. Mehmed oğlunun geleceğini sağlamlaştırmak adına kardeşlerini katletmeye meylettiğinde Hatice Turhan Sultan'ın buna karşı durması ve ikna etmesi dikkat çekicidir¹⁶⁸. Bununla birlikte ilginç bir biçimde o döneme kadar hiçbir hanım sultanın eğilmediği bir yöne eğilerek Köprülü'nün önerisi ile boğaz üzerine karşılıklı iki kale yaptırmıştır¹⁶⁹. Hatice Turhan sultan bu yapıların masraflarını tamamen kendisi karşılamıştır. Kendisinin askeri bir eğilimde olmasının nedeni ise sorgulanması gereken bir noktadır. Bundan dolayı Hatice Turhan Sultan askeri yapı bâniliği yapan ilk valide olarak geçmektedir¹⁷⁰.

Hatice Turhan Sultan, Kösem Sultan'ın yaptırmış olduğu Valide Külliyesi ile Mısır Çarşısı'nda eksik kalan yapıları tamamlatarak hayra açmayı tasarlamıştır. Onun bu düşüncesi daha sonradan değişerek Safiye Sultan'ın Yahudi bölgesinde yaptırmaya başlattığı ancak yarım kalan camiyi tamamlamak yönünde değişmiştir. Safiye Sultan'dan sonra yarım kalan camii inşaatı uzun yıllar metruk olarak bırakılmış ve yeniden etrafında Yahudi yerleşmeleri oluşmuştur. Aradan geçen onca zaman karşısında haliyle savunmasız kalarak hayli yıpranana camii için Turhan Sultan çalışmaları başlatmıştır

¹⁶⁸ Alpgüvenç 2009: 97-98.

¹⁶⁹ Karaca 2012: 424; Sakaoğlu 2015: 343.

¹⁷⁰ Bkz. Yusuf Acioğlu, Çanakkale'deki Osmanlı Kaleleri, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı (19)*, Çanakkale 2015, sayı19, s.93-122.

(1661). İlk olarak yeniden yerleşim konusunda yoğunlaşan bölge tıpkı daha önce yapılmaya çalışıldığı gibi kamulaştırılarak yerleşkelerden arındırılmıştır. Bu hayır çerçevesinde Köprülü'de elinden geleni yapmış evini vermek istemeyenler için tellal gezdirerek idam edileceklerini duyurmuştur. Yapılan çalışmaların ardından Yeni Valide Camii 31 Ekim 1665 tarihinde devlet erkânının da yer aldığı bir törenle açılmıştır. Açılış töreni boyunca çalışmada emeği geçen ve açılışa katılan pek çok kimseye altınlar ve hediyeler dağıtılmıştır. Yine Sakaoğlu'na göre o gün dağıtılan akçe miktarı 3080'dir¹⁷¹.

Hatice Turhan Sultan'ın tamamladığı Yeni Camii ve kalelerle birlikte içindeki kurumlara ait sayısal değerler yapının önemini ortaya koymaktadır.

Hatice Turhan Sultan'ın bahsedilen iki vakfı ile ilgili olarak buralara akar sağlanması adına;

- İstanbul'da 3 adet fırın ile birlikte 4 dükkân ve kahve dibekleri,
- Mahmut Paşa ve Araplar mahallesinde çeşitli arsalar,
- Rumeli'de 40 adet köy ve 5 çiftlik,
- Anadolu'da arsa alınıp akar sağlanması adına 5200 kuruş vakfedilmiştir.

Bahsi geçen vakıfların bir kısım giderleri ise;

- Bu vakıflarda çalışanlara bir yılda toplam 6428 akçe,
- Talebelerin kışın ısınması için yakacak sağlanması adına 3000 akçe,
- Talebelerin yazın gezilere götürülmesi için 3000 akçe,
- Yaz aylarında sebilhaneye kar alınması adına 20 bin akçe,
- Ramazan ayında yoksulların yiyecek ve ısınma ihtiyaçlarının karşılanması için 12 bin akçe tahsis edilmesi şart koşulmuştur.

Hatice Turhan Sultan bu hayırlarına ek olarak Hac ibadetini yerine getirmek isteyen hacıların yolda sorun yaşamaması için vakıflarının akarlarından gelir ayırmıştır. Bu alandaki hizmetlere örnek olarak hacıların yolda su ihtiyaçlarının karşılanması ve yüklerinin taşınmasına yardım edilmesi amacıyla 7500 kuruşa 65 adet deve kiralaması örnek gösterilebilmektedir. Yine buna ek olarak vakfetmiş olduğu camii ve kalelerdeki ibadethanelerde özel günlerde kullanılması adına mum, zeytinyağı gibi ihtiyaçların

¹⁷¹ Sakaoğlu 2015: 345; Erünsal 2012: 426.

karşılanması adına yılda 3000 akçe tahsis edilmiş, kandilleri yakacak görevlilere ise yılda 4 bin akçe ödenek ayrılmıştır. Vakıflarında teftiş ve denetim yapacak kişilerin masraflarının ise yine vakıf gelirlerinden karşılanması şart olarak koşulmuştur¹⁷².

Hatice Turhan Sultan yönetimden uzaklaştıktan sonra Edirne'ye geçmiş her ne kadar İstanbul'a gidip gelmişse de kalan ömrünün büyük bir kısmını burada geçirmiştir. Edirne'ye İstanbul'dan son dönüşünde yani 1690 yılının ortalarında sağlığı epey bozulmuş kendisinin istirahat etmesi istenmiştir. Bu sırada hastalığı giderek ilerlediğinden vasiyetnamesinde İstanbul'da defnedilmek istediğini belirtmiştir. 5 Temmuz 1683 yılında hayata gözlerini yummuştur.

Bakıldığı zaman Hatice Turhan Sultan'ın gücü eline aldığı ilk beş yıl oldukça çalkantılı geçmiştir. Bu süreç içerisinde çevresindeki insanlardan etkilenerek yönetime yön veren Turhan Sultan'ın adı rüşvet olaylarında ve entrikalarda sıkça geçmiş olmasına karşılık Köprülüler devrini başlatmasıyla birlikte adeta hayatını ve söylentileri tam terse çevirerek hayır ve faydaya yönelmiştir. Bu yönelme sonucunda ise Osmanlı Hareminded öne çıkan vâkıflar arasına girmeyi başarmıştır. Gerek bu süreçten sonra yaptıkları olsun gerekse de Kösem Sultan ile mücadelesi hususunda olsun daima devlet faydasını gözeterek hareket etmiş ve burada değindiğimiz işlere imza atmıştır.

---

¹⁷² Yukarıda geçen veriler için bkz. İbrahim Ateş: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar; Hanım Sultan Vakfiyyeleri*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Belge Yayınları. Ankara 1990, s.61.

İKİNCİ BÖLÜM

EMETULLAH RABİA GÜLNÜŞ HATUN

2.1. GÜLNÜŞ SULTAN'IN HAYATI VE HASEKİLİĞİ

Bu kısımda kullanılacak bilgilerin yelpazesinin daha geniş olmasının nedeni diğer hanım sultanlar ile kıyaslanması hususunda daha net çıkarımları ortaya koyulabileceğinden dolayı, çalışma açısından ayrı bir önem arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle bu kısımda kullanılan belgeler, bize vakıfların yapılmakla sona ermediğini işlerlik ve dinamiklik kazandırılmak için harcanan emek ve çabayı ortaya koymaktadır.

Gülnüş Sultan, Sultan IV. Mehmed'in eşi olmakla birlikte, Sultan II. Mustafa ve III. Ahmed'in de validesidir. Kendisinin saraya getirildiği tarih itibariyle yalnızca sekiz yıl noksanla kalan bütün ömrünü sarayda geçirmiştir. Aradaki sekiz yıllık boşluk ise IV. Mehmed'in hal'i sonrası eski sarayda geçirdiği vakittir.

Gülnüş Sultan'ın adı bazı tarihçilere göre “*Kadınlar Saltanatı*” olarak adlandırılan dönemin son hanım sultanı olarak aktarılmaktadır. Ön adları olarak ise Ümmetullah, Emetullah Rabia, Gülnüş Hatice, Gülsüm Emetullah şeklinde çeşitlenmektedir¹⁷³. Hammer'e göre asıl adı Eugenie'dir¹⁷⁴. İstanbul'da ise “*Yeni Valide*” olarak ün kazanmıştır¹⁷⁵.

Üç padişah döneminde etkin olmasından çıkarılabileceği üzere Osmanlı Haremi'nde uzun süre yaşamış ve önemli faaliyetlerde bulunmuş bir hanım sultandır. Gülnüş Hatun'un kökeni ile ilgili tıpkı diğer hanım sultanların bir kısmında olduğu gibi ihtilaf bulunmaktadır. Bazı kaynaklar kendisinin Venedikli Verzizzi ailesine mensup olduğunu aktarmaktadır¹⁷⁶. Ancak bu konu hakkında ağırlık kazanan bilgi ise Girit'in Resmo kasabasından olduğudur¹⁷⁷. 1640 yılında Resmo'da doğduğu öngörülen hanım

¹⁷³ Sakaoğlu 2015: 367.

¹⁷⁴ Hammer Historie XI, 90, 164-5. Akt. Betül İpşirli Arçıt, *Rabia Gülnüş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s.33.

¹⁷⁵ VGM 1640 numaralı defterin 25. sayfasında “*Gülsüm Emetullah*” olarak aktarılmaktadır.

¹⁷⁶ Mehmet İpşirli, “Gülnüş Emetullah Sultan”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 248-249; Uluçay; 2001 s.65-66; Alpgüvenç 2010 s.104.

¹⁷⁷ Akyıldız 2017: 399; Sakaoğlu 2015: 166-367.

sultanın Osmanlı Sarayı'na gelişi ise tarihsel olarak netlik kazanmasa da Girit'in alınması sonucu olduğu tahmin edilmektedir¹⁷⁸.

Osmanlı Harem'ine cariyeler genelde fethedilen bölgelerden alınan esirler, alınan hediyeler ya da satın alma yolu ile katılmaktadır.¹⁷⁹ 1645 yılında Sultan İbrahim ile birlikte başlayan Girit Adası'nın kuşatması o döneme kadar hiç sürmediği kadar uzun sürmüştür. Tahta IV. Mehmed geçtiğinde ancak 1669 yılında alınabilmiştir. Adanın düşme sürecine kadar adada yer yer alınan noktalardan elde edilen ganimetler ve esirler Anadolu'ya aktarılmıştır. Hüseyin Paşa'nın 1664 yılında Resmo'nun fethi sonucunda aldığı esirler arasında Gülnûş Hatun'da bulunmaktadır¹⁸⁰. Saraya gönderilen bu esirlerden dördüncü olduğu için kendisine Arapçadaki dört rakamından türeyen “*Rabia*” adının verildiği daha mantıklı olarak görünse de bu konuda da farklı görüşler ortaya konulduğu görülmektedir¹⁸¹. Rabia isminin yanı sıra “Gülnûş” adının ise güzelliğinden kaynaklı olarak verildiği düşünülmektedir¹⁸². Ve elbette ki Müslüman olduğu için “Emetullah” adı verilmiştir.

Gülnûş Hatun'un saraya getirildiğinde yaşının kaç olduğu net olmamakla birlikte saraya getirilen kızların genelde beş ila yedi yaş arasında olduğu bilinmektedir¹⁸³. Bu doğrultuda kendisinin de bu yaş aralığında olduğu tahmin edilebilmektedir. Saraya girdiği andan itibaren klasik saray eğitime başlayarak itina ile yetiştirilmesi sağlanmıştır. Keza esir alındığı tarihten Şehzade Mustafa'nın doğum tarihine kadar olan sürecin hayli uzun olduğu göz önüne alındığında eğitim sürecinin de bir o kadar uzun olduğu görülmektedir. Gülnûş Hatun adından da anlaşılacağı üzere Hatice Turhan Sultan'ın da dikkatini çekmiş olmalıdır ki kendisi henüz daha altı buçuk yaşında tahta çıkan Sultan IV. Mehmed için cariyeye seçilmiştir.

¹⁷⁸ Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnûş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s.32; Mustafa Güler, *Gülnûş Vâlîde Sultan'ın Hayatı ve Hayratı I*, Çamlıca Basım, İstanbul 2006, s19; Alpgüvenç 2010 s.104. Ayrıca belirtilen kaynaklarda kendisinin doğum tarihi de 1640-1641-1642 şeklinde farklılık göstermektedir.

¹⁷⁹ Mehmed İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Harem”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 136.

¹⁸⁰ Uluçay 2001: 66; Akyıldız 2017:398; Sakaoğlu; 2015: 367; İpşirli 1996:248; Argıt 2014: 33; Güler 2006: 18; Alpgüvenç 2010: 104.

¹⁸¹ Dördüncü cariyeye olduğuna dair bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukuat*, TTK, Ankara 1979, c.I-II, 244; Güler; 2006 s.9. Farklı bir iddia için bkz. Argıt 2014: 33.

¹⁸² Gülnûş: Gülle bezenmiş.

¹⁸³ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Saray Kadınları*, İstanbul 1985, s.143.

Osmanlı hanım sultanlarının hasekilik dönemlerinden önceki hayatları hakkında belgelerde pek bilgiye rastlanılmamaktadır. Haklarındaki bilgiler ağırlıklı olarak şehzade dünyaya getirmeleri ile birlikte aktarılmaya başlanmıştır. Bundan dolayıdır ki gerek Gülnûş Hatun gerekse diğer hatunlar hakkında saray öncesi süreci içeren bilgiler arşiv belgelerine dayandırılmamıştır.

Sultan IV. Mehmed'e cariye olarak seçilen Gülnûş Sultan kısa zamanda sultanın kalbini çalmış ve 1662 yılında önce Hatice Sultan'ı daha sonra ise 1664 yılında Şehzade Mustafa'yı dünyaya getirmiştir. Ardından ise yaklaşık on yıl sonra 1673 yılında Şehzade Ahmed 'i Hacıoğlu Pazarı kasabasında dünyaya getirmiştir. 1675 yılında ise kaynaklarda pek rastlanmasa da Küçük Sultan olarak adlandırılan bir kız çocuğu dünyaya getirmiştir. Kaynaklarda pek geçmemesine bakılarak küçük yaşta vefat ettiği tahmin edilmektedir¹⁸⁴.

IV. Mehmed öncesi IV. Murad'dan itibaren Osmanlı hanedanında soy kesilme korkusu uzunca bir süre yaşandığı için Şehzade Mustafa'nın doğumu çok büyük sevinçle karşılanmıştır. Bu olayın etkisiyle birlikte Gülnûş Hatun'un itibarı bir hayli artmıştır. Şehzade Mustafa'nın sünnet düğünü için yapılan hazırlıklara ayrı bir ehemmiyet verilmesi sünnet giysisinin tamamen değerli taşlarla süslenmiş olmasından anlaşılmaktadır¹⁸⁵. Bu sünnet düğününde katılanların izleyebilmesi için özel bir köşk yapılmış olması da bu durumu haricen desteklemektedir¹⁸⁶.

Gülnûş Hatun, Sultan IV. Mehmed'in gönlüne girdikten sonra daha önceki hasekilerden farklı olarak padişah ile birlikte hareket etmiştir¹⁸⁷. IV. Mehmed'in av merakı ve ilgisi pek çok kaynakta aktarılmaktadır¹⁸⁸. Bu durumdan kaynaklı olarak Gülnûş Hatun başta Balkanlar olmak üzere memleketin pek çok yerini gezme fırsatı yakalamıştır. Nitekim Sultan IV. Mehmed'in sıhhati açısından Edirne'nin İstanbul'dan daha uygun görülmesinden kaynaklı olarak harem ahalisi de zamanının çoğunu Edirne'de padişah ile birlikte geçirmiştir. Sultan IV. Mehmed bu yüzden av için Balkanlarda daha

¹⁸⁴ Ahmet Refik, *Tarihte Kadın Sımaları*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1931, s.78-79.

¹⁸⁵ Sakaoğlu 2015: 370.

¹⁸⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kültür ve Gündelik Yaşam: Orta Çağ'dan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul 1997, s.192.

¹⁸⁷ Muzaffer Özgüleş, "Osmanlı Haremi'nin En Çok Seyahat Eden Kadını", Ed. Birsen Talay Keşoğlu, Leyla Şimşek, "Kadın Hayatlarını Yazmak" *Oto/Biyografi, Yaşam Anıları, Mitler ve Tarih Yazımı Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı (19-20 Nisan 2014)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları. İstanbul 2014, ss.209-216.

¹⁸⁸ Ör. Abdülkadir Özcan, Mehmed IV, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII, 415; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yayınları. İstanbul 2015, s.258.

fazla gezmiştir. Hatta Gülnûş Sultan'ın bu av gezileri için gümüşten bir araba kullandığı ve arabanın ağırlığından dolayı çamura saplandığı dahi aktarılmaktadır¹⁸⁹. Gülnûş Sultan yalnızca avlara eşlik etmemiş bunun yanı sıra seferlerde de görülmüştür. Silahdar tarihinde aktarıldığı üzere Viyana kuşatmasında Gülnûş Sultan da yer almıştır¹⁹⁰:

“Haseki Sultan hazretleri çadırlardan şehirde muayyen olan saraya nakl ü teşrif buyurmağın müsahip paşa ve kethüdalıkları hizmetinde olan Büyük Mirahur Boşnak Sarı Süleyman Ağa ve yollarda konakçıları Yeğen Hüseyin Bey koçuları önüne düşüp tablhane çalarak isal eylediler”

IV. Mehmed'in Gülnûş Sultan'ı yanında pek çok yere götürmesi durumu daha önce hiçbir sultan ve hanım sultan arasında görülmemiştir. Bu durumun nedeni olarak ise Sultan IV. Mehmed'in kendisine karşı olan hislerinin yoğunluğu gerekçe gösterilebilir. Gülnûş Sultan'ın da IV. Mehmed'e olan hislerinin hayli kuvvetli olduğu açıkça görülmektedir. Buna en büyük örnek ise Sultan IV. Mehmed'in haremde yer alan ve hoşlandığı cariye olan Gülbeyaz'ı denize atmaktan çekinmemiş olması gösterilebilmektedir¹⁹¹.

Gülnûş Hatun'un IV. Mehmed'in başkadını olmasından yana şüphe olmamakla birlikte Uzunçarşılı'ya göre bir diğer haseki olan Afife Hatun, Sultan IV. Mehmed'in ailesi içerisinde en çok sevdiği kişidir¹⁹². Gülnûş Sultan'ın IV. Mehmed ile avlara dahi beraber gittiği, saraydaki itibarı ve en önemlisi de şehzadelerin annesi olması bu iddiayı çürütse de Uluçay'ın aktardığına göre IV. Mehmed'in Afife Hatun için yazmış olduğu beyit hayli mâna yüklüdür.

“Beyazlar giydiğinde bir dürr-i yektaya benzersin

Siyahlar giyince sen hemen Leyla'ya benzersin

Yeşiller giyince tûti-i güyaya benzersin

¹⁸⁹ Akyıldız; 2017 s.399. Yapılan gümüş araba seyahati bazı kaynaklarda Gülnûş Hatun'un il seyahati olarak geçmektedir. Bkz Altınay 2000: 274.

¹⁹⁰ Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahtar Tarihi XVII. Asır Saray Hayatı*, İstanbul 1932, s.19.

¹⁹¹ Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı 2*, Türkiye İş Bankası Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.139.

¹⁹² Uzunçarşılı 1983: 589.

*Benim hoş-bû Afifem sen gül-i rinaya benzersin.*¹⁹³”

Gülnûş Hatun olması gerekenden daha fazla birlikte vakit geçirildiğinden kaynaklı olsa gerek bir müddet sonra Sultan IV. Mehmed’e kardeşlerini ortadan kaldırması yönünde telkinlerde bulunmaya başlamıştır. Bunun nedeni ise Şehzade Mustafa’nın tahtını sağlamlaştırmak istemesindendir¹⁹⁴. Aslında başlangıçta Sultan üzerinde pek yöneltme arzusu göstermeyen Gülnûş Hatun artık iradesini kullanmaya başladığı görülmektedir.

Gülnûş Hatun’un şehzadesinin tahtı için yapmış olduğu girişim Hatice Turhan Sultan tarafından engellenmiştir¹⁹⁵. Bu engellenmenin ardından Gülnûş Sultan bu tür mücadelelerden geri durmuştur ki bu tarih itibarı ile yaşadığı hayattan dolayı kendisinden sarayın en mutlu hanım sultanı olarak bahsedilmektedir¹⁹⁶. Bu durumun böyle olması şüphesiz Hatice Turhan Sultan’ın uzun süre yaşamasıyla da ilgili olmalıdır. Keza Harem içerisinde Valide Sultan gibi bir otorite var iken hasekiler etkin olamamıştır. Gülnûş Sultan’ın bu alandaki etkinliği ancak Hatice Turhan Sultan’ın 1683 yılında Viyana kuşatmasından dokuz gün evvel vefat etmesi sonrası artmaya başlamıştır. Hatice Turhan Sultan’ın vefatının ardından harem tek otoritesi Gülnûş Sultan olmuştur.

Viyana kuşatmasının ertesinde yaşanan Mohaç yenilgisi gibi siyasal sorunlara ek olarak ekonomi de iyice yıpranmıştır¹⁹⁷. IV. Mehmed ülkenin ekonomisini toplamak adına hayli çaba sarf etmiştir, ancak istenilen netice alınamamıştır. Bu çabaya bir örnek verilecek olursa 1688 tarihli Darüssaade Ağası Abbas Ağa’ya gönderilen hattı hümayun örnek gösterilebilir. Bu hattı hümayunda Sultan IV. Mehmed harem matbah masraflarının kontrol edilerek fazla harcamaların azaltılması gerektiğini belirtmektedir¹⁹⁸. Önlenemeyen bu sorunların devam etmesi Sultan IV. Mehmed’in hal edilmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı Gülnûş Sultan’ın haremdeki otoritesi kesintiye uğramıştır. Yirmi beş yıllık hasekilik süresi bu şekilde son bulan Gülnûş Sultan Eski Saray’a gönderilmiş ve burada yaklaşık sekiz yıl kadar kalmıştır. Sultan IV. Mehmed tahttan indirildikten sonra şimşirlik dairesine kapatılmış ve buradan Gülnûş Hatun’a

¹⁹³ Uluçay 2001: 67.

¹⁹⁴ Uluçay 2001: 66.

¹⁹⁵ Akyıldız 2017:400.

¹⁹⁶ Adnan Giz, “Osmanlı Sarayı’nın En Mes’ut Kadını: Gülnûş Sultan”, *Tarih Dünyası (1)*, Ankara 1950; Alpgüvenç: 2010 s.107-108.

¹⁹⁷ Özcan 2003: 416.

¹⁹⁸ TS.MA-E 525/25.

mektuplar yazmıştır. Bu mektuplardan birinde yer alan beyit ise Adnan Giz hocamız tarafından şu şekilde aktarmaktadır¹⁹⁹:

“Söyleyin Gülnûş’a kareler bağlasın

Ah ettikçe ciğerimi dağlasın

Sultan Mehmed şimşirlikte ağlasın

Bana hayf²⁰⁰ değil mi der Sultan Mehmed”

Sultan IV. Mehmed iki yıl kadar şimşirlikte kapalı kaldıktan sonra halefi II. Süleyman tarafından Edirne’ye efradı ile birlikte gönderilmiştir²⁰¹. Bir başka bilgiye göre ise II. Süleyman Macaristan Seferine giderken kendisini Edirne’ye götürmüştür²⁰². Dört yıl kadar Edirne’de hayatına devam eden sabık sultan 1693 yılında vefat etmiş ve Hatice Turhan Sultan’ın yanına defnedilmiştir.

2.2. VALİDE SULTANLIK DÖNEMİ VE HAYIR İŞLERİNİN BAŞLANGICI

Sultan II. Mustafa, babasının hal edilmesinden sonra tahta aday konuma geçtiyse de devlet erkanı önce II. Süleyman’ı tahta çıkardı ondan sonra ise Köprülü Fazıl Mustafa Paşa II. Ahmed’in tahta cülusuna yardımcı olduğundan dolayı bir türlü tahtına kavuşamamıştır²⁰³. Bu taht mücadelesi esnasında Hüseyin Benli Paşa’nın Şehzade II. Mustafa’yı tahta geçirmek için teşebbüslerinin olduğu ancak başarılı olamadığı belirtilmektedir²⁰⁴. 1695 yılına gelindiğinde Şehzade Mustafa devlet erkânının desteğini alarak hanedanın en büyüğü sıfatıyla Edirne Sarayı’nda tahta cülus etmiştir. Tahta cülusu sırasında kılıç kuşanma için sadrazam ve şeyhülislamı dahi beklememiştir²⁰⁵.

Sultan II. Mustafa’nın tahta çıkmasıyla birlikte sekiz yıllık Eski Saray hayatı son bulan Gülnûş Sultan Topkapı sarayına Valide Sultan olarak geri dönmüştür. Sultan

¹⁹⁹ Giz; 1950.

²⁰⁰ Hayf: Haksızlık, zulüm.

²⁰¹ Silahdar 1932: 160; Uluçay 2001: 67. (Bu şiiri Uluçay Afife Hatun’un IV. Mehmed’e yazdığını aktarmaktadır.)

²⁰² Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/16881704), (Yay. Abdulkadir Özcan), Ankara 2000, s.108.

²⁰³ Abdulkadir Özcan, Mustafa II, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 275.

²⁰⁴ İbrahim Özgül, Sultan II. Mustafa Döneminde Eşkiyalık Faaliyetleri, *Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mavi Atlas Dergisi* (6.2), Gümüşhane 2018, s.285.

²⁰⁵ Uğur Kurtaran, *Sultan II. Mustafa (1695-1703)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2017, s.51.

Mustafa kendisi için valide alayı ile birlikte muhafızlık yapması için Elmas Mehmed Paşa'yı dahi göndermiş ve Edirne civarında yer alan İskender Bahçesi'nde alayı karşılamıştır²⁰⁶.

Sultan IV. Mehmed'in taht süresinin son yıllarında haremdeki tek otorite olan Gülnüş Sultan tecrübelerine dayanarak saray içerisinde yeniden idareyi kurmakta zorlanmamıştır. Bu yıllarda Kutsal İttifak savaşları devam etmektedir. Sultan Mustafa'nın tahta çıktığı yıl yani 1695 yılında Sakız Adası yeniden Osmanlı Devletince feth olunmuş ve adada yer alan iki kiliseden birisi Sultan II. Mustafa adına diğeri ise Gülnüş Sultan adına camiye çevrilmiştir²⁰⁷. Gülnüş Sultan'ın IV. Mehmed'in Kamanice'de onun adına çevirmiş olduğu camii sonrası ilk bâniligi olarak geçen camii daha sonraki hayır sürecinin önünü açmıştır²⁰⁸.

Gülnüş Sultan II. Mustafa'nın saltanatı boyunca vaktinin çoğunu Edirne Sarayı'nda geçirmiştir. Vaktinin çoğu burada geçtiğinden olsa gerek Gülnüş Sultan Edirne Sarayı'na yakın bir noktaya çeşme yaptırmıştır²⁰⁹. Gülnüş Sultan daha önce de bahsettiğimiz üzere sarayın en mesut kadını olarak aktarılmaktadır. Bu durumun böyle olması şüphesiz ki kendisinden önceki valide sultanlar gibi siyasetle içli dışlı olmayı tercih etmemesinden kaynaklanmaktadır. Erkânın atama, azil, tayin gibi durumlarına hiçbir zaman karışmamıştır. Siyasi olarak istisna sayılabilecek tek bir durum var ki o da Sultan II. Mustafa'nın Avusturya Seferi'ne çıkacağı sırada Kırım Hanı'na yardım ve sadakat etmekten geri durmaması yönünde telkininden ibarettir²¹⁰. Bu mektupta ayrıca dikkat çeken husus ise Sultan II. Mustafa için "Arslanım" tabirini kullanmasıdır. Keza daha sonra bahsedileceği üzere Gülnüş Sultan'ın vakıflarına ait gerek hesap gerekse tamir defterlerinde Osmanlı Sultanlarından bahsedilirken "Arslanlarımız" tabiri geçmektedir. Bu tabir ise gücünü oğullarından aldığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Sultan II. Mustafa tahta çıktığı andan itibaren Osmanlı Devleti'ni özlenen klasik dönemine döndürmek için büyük çaba sarf etmiştir. Yaptığı ilk iş Erzurum'a sürgün

²⁰⁶ Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704); s.108.

²⁰⁷ Mehmet Topal, *Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa- Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001, s.17. (Aktarıldığına göre Nusretname'de camiilerden birinin II. Mustafa adına değil Serasker İbrahim Paşa adına camiye çevrilmiştir)

²⁰⁸ Özgüleş 2013: 49.

²⁰⁹ Özgüleş 2013: 49.

²¹⁰ TS.MA. 33/13

edilmiş olan hocası Feyzullah Efendi'yi yanına getirmek olmuştur. Ardından yönetimde otorite kurarak Avusturya üzerine başarılı seferlere çıkmıştır, keza az önce bahsettiğimiz Gülnûş Sultan'ın Kırım Hanı'na mektubu bundan dolayıdır. İlk seferlerinde başarılı olan Sultan II. Mustafa son seferinde Zenta üzerinde aldığı yenilginin ardından savaşa devam edememiştir. Bu yenilgi Osmanlı Devleti'ne büyük kayıplar yaşatmıştır ve bu zamana dek yaşanan en büyük toprak kaybı, Karlofça Anlaşması ile tasdik edilmiştir²¹¹. Alınan bu yenilginin ardından siyasi ve ekonomik açıdan hayli yıpranan Osmanlı Devleti'nin yükü Sultan II. Mustafa için ağır gelmeye başlamış olmalı ki bundan sonra kayda değer büyük çarpışmalar görülmemekle birlikte çevresindekileri de alıp Edirne Sarayı'na yerleştiği görülmektedir. Bu dönemde Feyzullah Efendi'nin Sultan II. Mustafa'nın üzerinde tesirli olduğu ve atamalara mâni olduğu düşüncesi ile sultana onun azli için ulemadan baskı yapılmaya başlanmıştır. Sultan II. Mustafa onun azlini kabul etmeyip sürecin daha sancılı bir hâl almasına sebep olmuştur. İlerleyen süreçte olayların aldığı boyut Sultan II. Mustafa'yı bu durumu kabullenmeye mecbur bırakmıştır.

1703 yılında cebeciler maaşlarını alamadıklarını bahane ederek destek toplamış ve Edirne'ye yürümüştür. Sultan II. Mustafa bu isyan karşısında daha önceden istenilen Feyzullah Efendinin azlini gerçekleştirmiştir lâkin yeterli olmamıştır. Gülnûş Sultan, Feyzullah Efendi'nin yerine isyancılar tarafından görevlendirilen Şeyhülislam Mehmed Efendi tarafından mektup almıştır. Mektubun muhtevasında ise “*Sultan II. Mustafa'nın hal edilmek istendiği ve buna mâni olmanın imkânsız olduğu*” yazılmaktadır²¹². Ulema III. Ahmed'in tahta çıkmasını daha uygun görmüş ve bu doğrultuda Gülnûş Sultan'a oy birliği ile kabul edilen kararı mektup ile iletmışlerdir²¹³. Sultan II. Mustafa'nın oluşan bu atmosfere karşı tavrı doğal olarak hiç hoş olmamıştır. Asi kuvvetlerin sayısı altmış bin civarına ulaşınca Edirne'ye yürüme kararı alınmıştır. Bu duruma karşılık Sultan II. Mustafa Edirne'de birlikler oluşturmuş ve İstanbul'dan gelenlerin üzerine yönlendirmiştir. Bu andan itibaren Osmanlı ordusu ikiye bölünmüştür ancak Edirne'de oluşturulan birliklerin çarpışmak yerine İstanbul kuvvetleriyle birleşmesi sonucunda II. Mustafa'nın tahtını kardeşine bırakmaktan başka çaresi kalmamıştır²¹⁴. Tüm bu olaylar

²¹¹ Bkz. Abdulkadir Özcan, “Karlofça”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 50-507.

²¹² TS.MA 79/18

²¹³ TS.MA 79/23

²¹⁴ Edirne Olayı/ Cebeci Olayı Bkz. Abdulkadir Özcan, Edirne Vak'ası, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, X, 445-446.

sırasında III. Ahmed'in iclası ile ilgili Sadrazam Kavanoz Ahmed Paşa ve Şeyhülislam Mehmed Efendi, Gülnûş Sultan'a tezkireler iletmıştır. Gülnûş Sultan ise bu tezkirelere cevaben Sultan II. Mustafa'nın hal'ini ve III. Ahmed'in iclasını kabul ettiğini belirtmiştir:

“Hâlâ Vezir-i Azam Ahmed Paşa Kullarına

Sen ki Vezir-i Azam Ahmed Paşa'sın...Cümlelerin ittifak ve ittihadı ile oğlum Sultan Ahmed hazretlerini taht-ı hümayuna iclas diğer oğlum Sultan Mustafa hazretlerinin hal'i murad itmeleriyle ber mucib-i muhız hareket olunmuştur... Meşveret ile olan işte hayr-ı kesir vardır...²¹⁵”

Sultan II. Mustafa döneminde de sekiz yıl kadar valide sultan olan Gülnûş Sultan diğer oğlunun tahta geçmesi ile valide sultanlığının ikinci dönemine başlamıştır. Sultan III. Ahmed'in iclas etmesi sonrası ise sadrazama gönderdiği bir diğer mektupta öğüt ve dualarına yer vermiştir²¹⁶.

2.3. SULTAN III. AHMED DÖNEMİ VE GÜLNÜŞ SULTAN'IN İKİNCİ VALİDE SULTANLIK SÜRECİ

Sultan III. Ahmed öncelikle asilerin sorun çıkardığı konular üzerine eğilmiş ve bu doğrultuda sabık şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin katledilmesini ve rahatsızlık duyulan ulemanın değişmesini sağlamıştır. İstanbul'a dönüldüğü zaman cebecileri örnek alan yeniçeriler küçük çaplı bir kalkışma yaratmış olsa bu derhal bastırılarak Sultan III. Ahmed'in kılıç kuşanma merasimi yapılmıştır²¹⁷. Yaşanan onca olayın ardından oluşan gergin havanın yatıştırılması ve yumuşaması adına İstanbul'da teşrifatlar düzenlenerek otorite yeniden sağlanmıştır²¹⁸.

Valide Sultanlar makama ilk geçtiklerinde âdet olarak sadrazamlara hediye gönderirlerdi. Gülnûş Sultan her ne kadar yeni sayılmasa da III. Ahmed ile birlikte makamını tazelemiş olduğundan kaynaklı sadrazam Enişte Hasan Paşa'ya kürk ve hançer hediye etmiştir²¹⁹. III. Ahmed'in tahta çıkması ile beraber ülke üzerindeki kara bulutlar zamanla dağılmaya başlamıştır. Sultan'ın 1718 yılına kadar siyasi seferlerinin ardından

²¹⁵ TS.MA 79/20

²¹⁶ TS.MA 79/22

²¹⁷ M. Münir Aktepe, “Ahmed III”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, 34.

²¹⁸ Özgüleş 2013: 53.

²¹⁹ Güler 2006: 27.

başlayan Lale Devri'nin²²⁰ de etkisiyle beraber Gülnûş Sultan'da camii, çeşme, yardım gibi işlerle meşgul olmaya başlamıştır.

Lale Devri ile beraber Osmanlı Devleti'nde siyasal olaylar daha önceye nazaran oldukça azalmış bunun yerine kültürel olaylar ön plana çıkmıştır. Artık yapılarda batı etkileri görülmeye başlanmış ve bu dönemin eserleri döneminin adıyla özdeşleşmiştir. Dönem içerisinde yapılan eserler arasında çeşmeler önemli bir yer tutmaktadır²²¹. Bundan dolayı Gülnûş Sultan'ın da yaptırmış olduğu eserler arasında çeşmeler de yer almaktadır.

Gülnûş Sultan her ne kadar yönetime karışmamış ise de sıkı bir şekilde takip etmiştir. Kendisinin varlığının bile bir ağırlığı olduğu pek çok örnekte görülmektedir. Yine III. Ahmed döneminde, daha önceden İstanbul Antlaşması ile Ruslara verilen Azak kalesinin alınması adına çıkılan seferde Serdar-ı Ekrem Baltacı Mehmed Paşa 1711 Prut Savaşı'nda Rusları alt etmiş ve Rus ordusunu tamamen yok etmenin eşiğinde iken Prut Antlaşmasını imzalayarak felaketten kurtulmalarına fırsat vermiştir. Osmanlı Devleti için pek çok kaynakta zafer sayılan Prut Savaşı neticesinde Azak Kalesi yeniden Osmanlı mülkü olmuştur²²². Ancak işin dikkat çeken tarafı tarihimizde bir zafer niteliği taşıyan bu savaşın ardından Baltacı Mehmed Paşa, Gülnûş Sultan'a yazdığı mektuplarda zafer hakkında malumat vermiş ve bazı kişilerin sultana kendisi hakkında yanlış bilgiler verdiğini söyleyerek sultanı ikaz ve kendisini himaye etmesini talep etmiştir²²³. Keza antlaşma sonrası mektup Gülnûş Sultan'a ulaşmadan evvel Baltacı Mehmed Paşa azledilerek Limni Adası'na sürülmüş ve burada hayatını kaybetmiştir²²⁴. Prut meselesi bir yana konumuz gereği bu kısımdan yapmamız gereken çıkarım Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Baltacı Mehmed Paşa'nın Gülnûş Sultan'dan af talep etmesinin nedeni Gülnûş Sultan'ın dönem içerisinde etkisini açıkça ispatlamaktadır.

2.4. GÜLNÜŞ SULTAN'IN VEFATI

Sultan III. Ahmed döneminde Ekim 1715 Venedik/Mora Seferi sırasında Gülnûş Sultan'da oğlunu ve orduyu uğurlamak için Edirne'ye kadar eşlik etmiştir. Orduyu

²²⁰ Bkz. Abdulkadir Özcan, "Lale Devri", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2003, XXVII, 81-84.

²²¹ Fazilet Koçyiğit, "Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16), Adıyaman 2014, 292-316.

²²² Bkz. Kemal Beydilli, "Prut Antlaşması", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 359-362.

²²³ TS.MA 2989/1-2

²²⁴ Beydilli: 2007 s.361. (Baltacı Mehmed Paşa'nın akıbetinin yaşanan olaylar sonrasında vefat mı yoksa kasıtlı bir öldürme mi olduğu hususu şüphe yaratmaktadır.)

uğurladıktan sonra sıhhat durumu kötüleşen Gülnûş Sultan giderek güçten düşmeye başlamış ve tüm uygulamalara rağmen bir türlü toparlanamamıştır. Aslında Valide Sultanın rahatsızlığı sefer hazırlığı öncesinde kendini hissettirmeye başlamıştır. Edirne’de olmasının sıhhati açısından daha faydalı olduğu düşünüldüğünden dolayı ordu ile birlikte Edirne’ye kadar eşlik etmiştir²²⁵.

Venedik Seferi’nden başarı elde eden Osmanlı ordusu 5 Kasım 1715 yılında yeniden Edirne’ye varmıştır. Bu sırada sağlık durumu epey kötüleşen valide sultan 6 Kasım 1715 tarihinde oğlunu son bir defa gördükten sonra hayata gözlerini yummuştur. Ordunun dönüşünün hemen ertesi günü vefat etmiş olması ise manevi açıdan değerlendirilerek Valide Sultanın ruhunu başarıya armağan ettiği şeklinde yorumlanmıştır²²⁶. Gülnûş Sultan’ın vefatı sefer ertesi olduğu için Edirne’de bulunan devlet erkanına bildirilerek beklenmeden öğle namazını miteakip cenaze namazı da kılınmıştır.

Gülnûş Sultan kendisinin yaptırmış olduğu Üsküdar camiinin bahçesine defnedilmesi yönünde ölümünden önce vasiyet²²⁷ bıraktığı için vakit kaybedilmeden hemen İstanbul’a yolculuk başlamıştır. Yolda geçecek süre de göz önünde bulundurularak hızlı hareket etmek gerektiği takdir görmüştür. 3 gün sonra yani 8 Kasım günü valide sultanın cenazesi İstanbul’a ulaşmış ve yeniden cenaze namazı tertip edilerek vasiyeti üzere Üsküdar Camii bahçesinde yer alan ve vasiyetinde istediği şekilde inşaa edilen türbeye defnedilmiştir²²⁸. Yapılan türbe Gülnûş Sultan’ın isteği doğrultusunda üstü açık ve sekiz köşeli bir şekilde yapılmıştır²²⁹.

2.5 GÜLNÜŞ SULTAN’IN HAYIR FAALİYETLERİ

Osmanlı hanım sultanlarında bir gelenek haline gelen hayır işleri daha önce anlattığımız hanım sultanlarda olduğu gibi Gülnûş Sultan’da da pek çok alanda görülmüştür. Diğerlerinden farklı olarak ne yönetimde ne de entrikalarda pek parmağı

²²⁵ Güler 2006: 28; İpşirli 2014: 199.

²²⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 390.

²²⁷ Vasiyeti için Bkz. TS.MA e 3941. Murat Kalafat, *Gülnûş Emetullah Sultan’ın Banılığı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011, s.32-35.

²²⁸ Bazı kaynaklarda naaşın defni için İstanbul’da bir gün Kur’an okunması dolayısıyla bekletildiği aktarılsa da 3 gündür yolda olan naaşın bir gün daha bekletilme ihtimali düşüktür.

²²⁹ Gülnûş Sultan’ın vasiyetnamesindeki “...*Makberem Üsküdar’da ve ol divitçizadeye karib olub, üzerime türbe ve üzerime müşebbek ola...*” şeklindeki ifadesi dikkat çekici olmakla birlikte Divitçizade için Bkz. Nuri Özcan, “Mehmed Efendi, Divitçizade”, *DİA*. TDV Yayınları, Ankara 2003, s.451-452.

olmadığı için kendisi hayır işlerine daha fazla eğilmiş ve bunlar için daha fazla vakit bulmuştur. Bu durumdan kaynaklı olarak haremde hayır denilince akla ilk gelen isimlerden biri olmuştur.

Gülnûş Sultan gerek paşmaklık gelirini gerekse de aldığı hediyelerin pek çoğunu hayır için sarf etmiştir. Kendisinin aldığı paşmaklık geliri ise Güler hocamızın aktardığına göre 1713-1715 yılları arasında bin akçe yani iki keseden ibarettir²³⁰. Yaptığı hayırlar arasında mimari eserlerden şahsi yardımlara kadar pek çok yardım görülebilmektedir. Yapmış olduğu hayır faaliyetlerine genel olarak bakacak olursak;

- Galata Camii ve İmareti
- Üsküdar Camii ve Külliyesi²³¹
- Mekke’de İmaret ve Darüşşifa²³²
- Sakız Adası’nda Camii²³³
- Kastamonu ve Menemen’de Camii²³⁴
- Kamanice’de Camii²³⁵
- Hasekiye İmareti
- Cidde Kervansarayı
- Mısır’da Deşişe Vakfı²³⁶
- Üsküdar Çeşmesi
- Edirne Çeşmesi²³⁷
- Kitap Vakfı²³⁸
- Tunusbağı Sıbyan Mektebi²³⁹

²³⁰ Güler 2006: 32.

²³¹ Akbulut: 2003; Muzaffer Özgüleş, “Üsküdar Yeni Valide Külliyesi’nin Bilinmeyen Yönleri”, Koord. Coşkun Yılmaz, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildiriler c.III (11-13 Kasım 2018)*, Üsküdar Bel. Yayınları. İstanbul 2018, ss.307-324; Hanifi Dursun, *Üsküdar Gülnûş Valide Sultan Camii’nin Tezyini Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019.

²³² Vakfiyenin orijinal metni ile transkripsiyonu için Bkz. Güler: 2006.

²³³ VG.MA defter no. 1641, s 1-34.

²³⁴ TS.MA 79/1-11 (Sakız, Kastamonu, Galata ve Menemendeki camilere ait inşaat masraflarına dair)

²³⁵ Quirini-Popławski, Rafał, and Muzaffer Özgüleş. "Haseki Gülnûş Sultan Camisi that is on the History of the Dominican Church in Kamianets Podilsky in 1672-1699." *Biuletyn Historii Sztuki* 75.3 (2013): 375-403.

²³⁶ Ateş 1990: 91. TS.MA 33/9 (vakfa ait 1091/1680 tarihli masraf ve gelir beyanı)

²³⁷ VG.MA defter no. 1641 s.1-34.

²³⁸ Güler 2006: 39.

²³⁹ Güler 2006: 38.

- Vehran Kalesi²⁴⁰
- Kamanice Camii
- Mezarlık²⁴¹
- Diğer Hayırlar²⁴²

2.6. GALATA CAMİİ VE İMARETİ

Gülnüş Sultan'ın II. Mustafa dönemindeki yapmış olduğu camiidir. Bulunduğu alanda daha önceden Katoliklere ait olan St. Francesco Kilisesi²⁴³ yer alırken bu kilise yandıktan sonra yerine camii yapılmak üzere araziye el konulmuştur²⁴⁴. El konulan arazi üzerine yapılan camii fevkani şeklinde olup tek minareli inşaa edilmiştir. Camiinin yapılmasının ardından bölgede bulunan gayrimüslim aileler yerine Müslüman aileler yerleştirilmiştir. Ancak bu camii günümüze kadar ulaşamamıştır²⁴⁵. Camii hakkında edindiğimiz bilgiler arşivlerde bulunan vakfiye sureti sayesinde²⁴⁶.

Gülnüş Sultan'a ait olan Galata Camii, 1912 tarihinden itibaren yıkılmaya başlamıştır. Yıkılmaya başlayan camii tamir görmemiş ve kaderine terk edilmiştir. 1958 yılında ise camiinin kalıntılarının da yıkılması sonucunda hayrattan geriye hiçbir şey kalmamıştır²⁴⁷. Camii arazisi ise Hırdavatçılar Çarşısı'na ayrılmıştır²⁴⁸. Gülnüş Sultan Galata Camii'nin köşesine 1697 yılında bir de çeşme yaptırmış olup Müslümanların tasarrufuna sunmuştur. Keza bu çeşmenin akıbeti de camii ile ortak olmuştur.

²⁴⁰ Topal 2001: 699-703; İpşirli 2014: 181; Özgüleş 2013: 309.

²⁴¹ Kaynaklarda yer almamakla birlikte Kadıköy'de toprak sahibi Hasan'ın arazisini Gülnüş Sultan'a mezarlık yapılması üzere sattığına dair Haremeyn Evkafı Müfettişi Mehmed'e ait hüccet, arşiv belgelerinde yer almaktadır. Ancak bu mezarlığın akıbeti hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Bkz. TS.MA.e 842/46 1-2.

²⁴² Tamir, onarım surre, fırın, köprü vs. Ör. TS.MA 145/1-39 (Sultan II. Mustafa ile III. Ahmed'in valideleri Gülnüş Emetullah Sultan'ın Galata'daki cami, mektep, çeşme ve sebilin tamiri, Üsküdar'daki camisinin evkafından Mekke ve Medine ahalisine gönderilen surre, Anadoluhisarı'ndaki çifte hamamın tamirâtı, Sakız Adası'ndaki caminin su yollarının tamiri ve Mısır'daki evkafının irad ve masrafları hakkında kethüdası Hacı Mehmed Ağa'nın takdim ettiği arzlar.)

²⁴³ Duvarları resimlerle kaplı olduğu için münakkaş kilise de denilmektedir Bkz. Semavi Eyice, "Galata", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 308. Tournefort Gülnüş Sultan'ı yazmış olduğu eserde bu kiliseyi camiye çevirdiği için yermiştir ve Frensiskenlerin bu kilisesini dönüştürmekten başka hiçbir şey yapmamıştır diye aktarmıştır. Bkz. Joseph de Tournefort Seyehatnamesi, (Çev.Zülal Kılış), Kitap Yayınları. İstanbul 2005, s.25.

²⁴⁴ Uzunçarşılı 1983: 146.

²⁴⁵ Uluçay 2001: 66.

²⁴⁶ VG.MA defter no 1641, s.1-34.

²⁴⁷ Kalafat 2011: 41.

²⁴⁸ Eyice 1996: 108.

2.7. ÜSKÜDAR KÜLLİYESİ VE CAMİİ/ YENİ VALİDE KÜLLİYESİ

Üsküdar Camii Gülnûş Sultan'ın en önemli hayratlarından biri olarak görülmektedir. Çünkü kendisini hayır hususunda duyuran en önemli eserdir. Bu eserle birlikte Gülnûş Sultan kendisinden önce hayırlarıyla ünlenen valide sultanların arasına katılmıştır. Günümüzde Üsküdar'da yer alan Balaban ve İmam Nasır sokakları arasındaki geniş alana yapılmıştır. Yapı; mektep, imaret, çeşme, türbe, camii ve küçük bir kitaplıktan oluşmaktadır²⁴⁹. Yapılan camii ise iki minareli olmakla beraber dönemin önde gelen hattatlarınca özenle süslenmişlerdir. Örneğin kapılar üzerinde yer alan hatların sahibi Hezarfen Mehmed Efendi iken şardırmanın üzerindeki hatların sahibi Taib Efendi'dir²⁵⁰. Camii, külliye'nin tam ortasında yer almakla birlikte diğer yapılar camiinin etrafına yerleştirilerek merkez konum yaratılmak istenmiştir. Yapılan iki adet çeşmeden biri camiinin doğusunda yer alırken diğeri ise batı kısmına yerleştirilmiştir²⁵¹. Kuzey kısmına ise mektep ve imaret inşaa edilmiştir. Ancak diğer külliyelerde görmeye alışık olunan darüşşifa, hankâh, hamam, darülhadis ve darülkurra gibi yapılar mevcut değildir²⁵². Vakfın akarları için ise Zıştovi ve Tırnova'ya bağlı olan yerleşkelerin gelirleri tahsis edilmiştir²⁵³.

Camiinin inşası 1708 yılında Kayserili Mehmed Ağa'ya Gülnûş Sultan tarafından bizzat başlatılmıştır²⁵⁴. Eserin tamamlanması ise 5 Mart 1711 yılına tarihlenmektedir. İnşaatın bitimi perşembe gününe denk geldiği için cuma günü camiinin açılması için en ideal gün olarak belirlenmiş ve gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Camiinin açılışı dolayısıyla devlet erkanı ve padişah için ziyafet tertip edilerek ilk ezan okunmuştur. Gülnûş Sultan aynı gün yaptırmış olduğu hayratını görmek için gerekli hazırlıkları yaptırmış ve camiye giden yol üzerinde yer alan evler boşaltılarak dükkanlara da perdeler takılmıştır²⁵⁵. Keza daha sonra Mevlid Kandili ile Alayı bu camiide gerçekleştirilmiştir²⁵⁶. Gülnûş Sultan

²⁴⁹ 66 parçalık olan kütüphanede yer alan kitapların hemen hemen hepsi dini eserdir. Bkz. İpşirli: 2014 s.184

²⁵⁰ Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Bel. Yayınları. İstanbul 2001, I, 380.

²⁵¹ Akbulut 2003: 16.

²⁵² İpşirli 2014: 186.

²⁵³ Güler 2006: 35.

²⁵⁴ Bkz. Semavi Eyice, "Mehmed Ağa, Kayserili", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII. 430; Güler 2006: 34'e göre Sultan III. Ahmed tarafından annesi adına inşaa ettirilmiştir. Topal: 2011 s.708.

²⁵⁵ Güler 2006: 34.

²⁵⁶ Normalde Mevlid teşrifatları Sultanahmed'de yapılırken ilk defa başka bir yerde teşrif edilmiştir. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Üsküdar'da Osmanlı Padişahları: Göçler, Binisler ve Selamlıklar (18. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (5)*, (1-5 Kasım 2007), Üsküdar 2007, c.II, 250.

haremdaki diğer hanımlarla birlikte camii ziyaretini gerçekleştirerek “*tahhiyetü'l mescid*²⁵⁷” kılmıştır.

Bu eser için Yeni Valide Külliyesi denmesinin nedeni ise yine Üsküdar'da yer alan Nurbanu Sultan'a ait Atik Valide Camii'nden kaynaklı olması muhtemeldir. Gülnûş Sultan'ın Üsküdar hayratı ile ilgili dikkat çekici bir hususa ayrıca değinmek gerekmektedir. 11 Mart 1709 tarihli arşiv belgesinde Gülnûş Sultan'ın kethüdası Hacı Mehmed Efendi yapılan vakıfla ilgili halk arasında maliyet söylentilerinin çıktığını 1000 akçe mi yoksa 1500 akçe mi gittiği sorularının dolaştığını Valide Sultan'a aktarmıştır. Burada dikkat çeken kısım ise bu tarz söylentilerin olması elbette ki muhtemeldir lâkin Gülnûş Sultan'ın duyacağı boyutlara ulaşmış olmasıdır²⁵⁸. Nusretname'de aktarıldığı kadarıyla ise camiinin yapımı için toplamda 1200 kese harcanmıştır²⁵⁹.

2.8. MEKKE'DE İMARET VE DARÜŞŞİFA

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan beri hanedan mensupları Haremeyn-i Şerife'nin için çeşitli yardımlar adı altında hizmetler götürmekten geri durmamışlardır. Bu hizmetler yalnızca vakıflarla sınırlı olamamakla birlikte özellikle I. Selim dönemi itibarıyla İslam sancağını devralan Osmanlı hanedanı için bir vazife olarak görülmüş ve her türlü yardım faaliyetinde bulunulmuştur. Bundan dolayı bölge halkı vergilerden ve çeşitli yükümlülüklerden muaf tutularak beledi hizmetlerin sıkıca takibi sağlanmıştır. Hicaz bölgesinde Osmanlı Devleti'ne ait pek çok esere kayıtlarda rastlansa da pek çoğunun kalıntıları maalesef ki günümüze ulaşamamıştır.

Gülnûş Sultan'a ait Mekke İmaretine ait vakfiye V.G.M Arşivinde yer alan 143-144 numaralı kasalarda iki nüsha şeklinde yer almaktadır. Vakfiyelerden birisi 1679 tarihli olup 38 varaktan ibarettir. Aynı defterde yer alan ikinci vakfiye ise 1682 tarihli olup 6 varaktan ibaret zeyl vakfiyedir²⁶⁰. Vakfiyenin kapağında dörtgenlerden oluşan yıldızlı bir şemse yer almakla birlikte iç yüzü ebru süslemesiyle kaplıdır.

²⁵⁷ Camii ve mescid ziyaretlerinde kılınan nafile namazdır. Bkz. Fahrettin Atar, “Tahhiyetü'l Mescid”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 410; Güler: 2006 s.34.

²⁵⁸ TS.MA 79/26 “...Ancak halk tevatür idüb 1000 kese akçe ile mi olur yoksa 1500 kese ile mi olur deyu söylerler...” Kalafat: 2011 s.45.

²⁵⁹ Topal 2001: 743.

²⁶⁰ Vakfiyelerin Transkripti için Bkz. Güler 2006: 61-78/79-82.

Gülnûş Sultan'ın bu vakıf için vekili Süleyman Ağa'dır. Vakfın bütün işleriyle ilgilenen Süleyman Ağa'nın yer keşif ve inşaaasının Osman Çelebi'ye bırakılmasını uygun gördüğünü belirterek inşaata başlamak için izin istemiştir²⁶¹.

Vakfedilen mallar arasında ise genel olarak: vakıf arazilerinden toplanacak ürünlerin taşınması için gemi ve sandallar, mahsullerin korunması için ambarlar, yemek yapılması amacıyla kazanlar, ekmek pişirilmesi için fırın, hamur için kazan, kepçe, kevgir, Galata ve Üsküdar hayratlarının hasılatından tayin olunan ücretler ve öğütme amaçlı değirmen yer almaktadır²⁶². Ayrıca vakfa akar sağlaması için Mısır'da yer alan pek çok arsa ve köy geliri vakfa bağlanmıştır. Vakfedilen köylerin sayısı ise on yedidir. Bu köylerden senede 12.780 erdeb hububat hasat edilmekle birlikte bunların yarısı buğdaydan müteşekkildir. Bu miktarın 3 erdebi hasta ve fukaralara dağıtılırken 2 erdeb ile de ikinci vakitlerinde imarette çorba pişirilmesi şart koşulmuştur. Köylerden toplanan hububatın taşınması için gereken masraf ise vakfiyeye göre senelik 136.188 paradır²⁶³.

Vakfın darüşşifasında çalışan sayısı 17 olmakla birlikte bu kişilere tahsis edilen toplam gider 76 çift ekmek ile günlük 160 paradır. Bir diğer vakıf eseri olan imarette ise 38 kişi çalışmakla beraber bunların giderleri 86 çift ekmek ile 169.72 paradır. Vakfın idaresi için toplamda 15 kişi vazifelendirilmiş olup yıllık 53650 para ve 228 erdeb buğday tahsil edilmesi şart koşulmuştur. Vakfın yönetilmesi adına ise neredeyse bir gelenek halini alan Darüssaade ağası vazifelendirilmiş ve bundan dolayı kendisine 21600 para ve 40 erdeb buğday şart kılınmıştır.

Kurulan vakfın gelirleri her yıl arttığı için Mısır muhafızı Enişte Hasan Paşa'nın artan para ile eskilerden beri kullanılan gemilerin yenilenmesini teklif ettiği belgelerde görülmektedir²⁶⁴. Örnek verilecek olursa h.1111 yılına ait gelir ve gider beyanı sonucunda 5 kese mısri ile 1451 kese para vakfın hesabında kalmıştır²⁶⁵.

²⁶¹ TS.MA 33/1

²⁶² Ambarlardan birinin ilerleyen süreçte duvarı yıkılmış olup gerekli tamir işlemleri içi Gülnûş Sultandan izin talebi için Bkz. TS.MA 33/32

²⁶³ Güler 2006: 65.

²⁶⁴ TS.MA e 79/25

²⁶⁵ TS.MA 33/19

Gülnûş Sultan için ayrı bir önemi olan bu vakıf süreç boyunca yine valide sultan tarafından aşama aşama takip edilmiştir²⁶⁶. Bunun haricinde Gülnûş Sultan'ın Mekke ve Medine için yapmış olduğu hayır yalnızca vakıftan ibaret değildir. Osmanlı Devleti'nde hanedan düzenli olarak surre alayları denilen kabile ile bölgeye yardım göndermeyi ihmal etmemiştir. Gülnûş Sultan'da bu âdetin gerektirdiği şekilde bölgeye alaylar aracılığı ile yardımlarda bulunmuştur²⁶⁷. Alaylar dışında Üsküdar'da yaptırmış olduğu hayratın vakfiyesi incelendiği takdirde vakfın akarınca hacılara su dağıtılması şartını koyduğu görülmektedir;

“...Ve hacc-ı şerif yolunda yevmiye on deve su ulaşılacak kadar benim öz canım için olmak üzere on kiselik bir has kendi haslarımdan akar idüb Haremeyn-i şerifeyne bağlayub ba'dehu ondan virülüb gönderile. Tanrı emaneti...”²⁶⁸”

Gülnûş Sultan vasiyetnamesinde ayrıca Haremeyn halkına para gönderilmesini istemiş ve ek olarak yedi salih kimse için de altı yüzer kuruş bedel-i hac tahsis edilmesini buyurmuştur.

Gülnûş Sultan'ın bu konudaki hassasiyeti belgelerde de görülmektedir. Kethüdası ile olan konuşmalarında yardımların ihtiyacı olanlara ulaşp ulaşmadığını sormayı ihmal etmemesi bu duruma bir örnektir. Harici bir belgede ise gönderilen yardımların bölgeye vardığı ve dağıtılmak üzere vakıf dolabına kapatıldığı Gülnûş Sultan'a bildirilmektedir²⁶⁹.

2.9. SAKIZ ADASI'NDA CAMİİ

Gülnûş Sultan adına yapılan ilk hayır faaliyetlerinden biridir. Sultan II. Mustafa'nın saltanatının başlarında yani 1695 yılında Kutsal İttifak savaşları ile Venedik'e kaybedilen ada Amcazade Hüseyin Paşa'nın mücadelesi ile yeniden Osmanlı mülküne alınmıştır²⁷⁰. Adanın alınmasıyla beraber âdet üzere adadaki önemli kiliseler camiye dönüştürülmüştür ki bu kiliselerden birisi de Gülnûş Sultan adına camiye dönüştürülmüştür²⁷¹.

²⁶⁶ Darüşşifa Nazırı olan Musa mührü ile Mekke Vakfından sorumlu Süleyman Ağa'ya gönderilen mektupta Gülnûş Sultan'ın emrettiği hayratın inşasına devam edildiği ve Cidde Valisi de dahil olmak üzere Valide Sultan'ın yeni emirlerini ifa etmek üzere hazır olduklarını belirtmektedir. Bkz. TS.MA 33/5

²⁶⁷ TS.MA d 01399.003

²⁶⁸ TS.MA e.659/30

²⁶⁹ TS.MA d 2179 Mekke ve Medine ahalisine tayin olunmak üzere gönderilen paraların Haremeyn vakfına ulaştığı ve dolaba kapatıldığı hakkında bir belge.

²⁷⁰ İpşirli 2014: 172.

²⁷¹ Topal: 2001 s.17.

Vakfa dönüştürülen kilisenin yeri ve konumu hakkında bilgiler net olmamakla birlikte belli başlı tahminler yürütülmektedir²⁷². Vakfa ait akarlar arasında ise zeytinyağı değirmeni, su kuyuları, bağ ve bahçeler ile belli başlı tarlalar yer almaktadır. Bunlar haricindeki adanın gümrük, kahvehane ve çiftliklerinden de akar sağlanmışır²⁷³. Vakıfta toplamda 20 kişi görevli olmakla birlikte aldıkları ücret 106 akçeden ibarettir²⁷⁴. Ayrıca bu vakfa Gülnüş Sultan adına sonradan eklenen bir çeşmenin de varlığı sonradan ortaya çıkan bir arşiv belgesi aracılığı ile öğrenilmiştir²⁷⁵. Belirtilen çeşmenin yapımı bittikten sonra Gülnüş Sultan'a bildirilerek halkın ihtiyacından dolayı yapıldığı arz edilmiştir. Belgeden anlaşılacağı üzere Gülnüş Sultan'ın bitiminden önce haberi yoktur. Bundan dolayı kethüda mektubunda halkın ihtiyacı olduğunu özellikle vurgulayarak hayır duaları ettiklerini söylemektedir.

Sakız adası camiine ek olarak Gülnüş Sultan adına adada bir de kütüphane kurulmuştur²⁷⁶. Ancak daha önceki vakıflarda da görüldüğü üzere bu kütüphanenin de büyük çaplı olmasından ziyade vakfa ait küçük bir parça olma ihtimali yüksektir. Kitaplar hakkında bir bilgi olmasa da dini nitelikli olmaları muhtemel görünmektedir.

2.10. KAMANİÇE CAMİİ

Sultan IV. Mehmed döneminde Lehistan ile yaşanan sorunlar üzerine 1672 yılında bölgeye sefere çıkılmış ve bu sefer sırasında Kamaniche yeniden Osmanlı itaati altına alınmıştır. Savaş sonucunda Bucaş ve Zorovna Anlaşmaları imzalanarak bölgede istikrar sağlanmıştır. Bu fetih sonrası adada bulunan camilerden birisi Sultan IV. Mehmed'in eşi Gülnüş Sultan adına camiye dönüştürülmüştür. Camii hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte az sayıdaki bilgiler ışığında camiinin kalıntılarının bugün hâlâ var olduğunu anlıyoruz. Camii daha sonradan yeniden kiliseye çevrilmiş ve bu şekilde kullanılmaya devam edilmiştir²⁷⁷. Bugün Kamianets Manastırı adında faaliyetini sürdürdüğü bilinmektedir. 27 yıl boyunca camii olarak kullanılan yapıda hâlâ camiiden

²⁷² Bkz. Özgüleş 2013: 165-173.

²⁷³ İpşirli 2014: 174.

²⁷⁴ Güler 2006: 36

²⁷⁵ TS.MA d 10090

²⁷⁶ İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, TTK Yayınları. 2008 s.183.

²⁷⁷ Quirini-Popławski, Rafał, and Muzaffer Özgüleş. "Haseki Gülnüş Sultan Camisi that is on the History of the Dominican Church in Kamianets Podilsky in 1672-1699." *Biuletyn Historii Sztuki* 75.3 (2013): 375-403.

kalan kısımlar mevcuttur. Örneğin camiinin minberi kiliseye dönüştürülme sırasında ortadan kaldırılmamış aksine kullanılmaya devam edilmiştir. Bugün restorasyon süreci bazı zararlar görmüş olsa da hâlâ katedralde kullanılmaktadır²⁷⁸.

2.11. VEHRAN KALESİ

Lehistan ve Sakız Adası fetihlerinde bölgedeki kiliselerin camiye çevrilmesi durumu yapılan tüm fetihler için geçerli olmaktadır. Bu duruma bir diğer örnek ise Sultan III. Ahmed döneminde Cezayir’de yer alan Vehran kalesinin yeniden Osmanlı Devleti’ne bağlanmasıyla beraber kaledeki üç kilise camiye dönüştürülmüştür²⁷⁹. En büyük kilise Sultan III. Ahmed adına bir sonraki ise Gülnûş Sultan adına camiye çevrilerek buralarda vakıflar tesis edilmiştir²⁸⁰. 1708 yılında ele geçirilen kale 1732 yılında yeniden kaybedilmiş ve bölgede yapılan imar faaliyetleri neticesinde İspanyollarca yıkılmıştır²⁸¹.

Arşiv belgelerinde rastlanılmayan Vehran Kalesi yapıları hakkında *Nusretname* sayesinde bilgi edinilmektedir. *Nusretname*’de aktarıldığı üzere burada oluşturulan yapılar için bazı akarlar bağlandığı görülmektedir. Yapılara ait mimari detaylar hakkında maalesef yeterince bilgi elimizde bulunmamaktadır. Bugün ise Vehran’da Osmanlı Dönemi’ne ait herhangi bir yapı yer almamaktadır.

2.12. SU İŞLERİ/ ÇEŞMELER

Osmanlı Devleti’nde yapılan hayratlar arasında çeşme ve sebiller önde gelmektedir. Hâkim olunan coğrafyanın hemen hemen her yerinde hayır amaçlı yapılan su yolu görmek her zaman mümkündür. Hayır işlerinde böylesine yaygın olan su hizmetleri açısından Gülnûş Sultan’a ait olan belli başlı yapılar mevcuttur. Bu yapılar:

- Sakız’da Çeşme
- Galata’da Çeşme
- Üsküdar Çeşmesi
- Yeni Valide Sebili

²⁷⁸ Quirini-Popławski, Rafał, and Muzaffer Özgüleş; 2013, s. 376.

²⁷⁹ Topal 2001: 699.

²⁸⁰ Topal 2001: 702.

²⁸¹ İpşirli 2014: 181.

•Üsküdar Mahalle Çeşmesi

Sakız'da yer alan çeşme Gülnûş Sultan adına kiliseden çevrilen camiye sonradan eklenmiştir. İlerleyen süreçte Kethüda Mehmed Bey Gülnûş Sultan'a çeşmenin tamir masrafiyle ilgili bilgilendirme yapmaktadır. Çeşmenin varlığı hakkındaki bilgiyi de bu sayede öğrenmiş bulunuyoruz²⁸². Belgeden anlaşıldığı kadarıyla çeşmenin yapımı sırasında Gülnûş Sultan'ın haberi olmamıştır. Bittikten sonra haber verildiği metnin devamındaki halkın muhtaç olduğunu ve bundan dolayı yaptırdığını belirtmesi bu duruma bir işaret olarak görülmektedir²⁸³.

Çeşmenin yapılma süreci ise belgelerden anlaşıldığı kadarıyla plan dahilinde olmamakla birlikte camiye giden su yollarının zamanla bozulmasının ardından yolların tamiri sonucunda oluşturulmuştur. Su yollarının tamiri sonrasında su yolundan alınan verimin artmasıyla birlikte suyun boşa akması yerine camii yakınında yer alan kemer civarına halkın faydalanması gerektiği düşünülerek Mehmed Efendi tarafından yapılmıştır. Bu durumu Gülnûş Sultan'a şu şekilde izah etmektedir:

“...Bundan akdem Cezire-i Sakız'da ihya buyurdukları cami-i şerifin çeşme ve şadırvan ve musluklarına cari olan suyun yolları mürur-u eyyam ile harabe-i meşrif olmağla lağımların açtırıp bir hoşça gereği gibi tathir ve künklerin müceddeden tamir ve termim ettirdiğimde Allah 'ül-hamd vafir izdiyad su hasıl olmağla yine mahall-i mezbura karib kemerin kari mecmu ümmet-i muhammed vesair nas olduğundan gayri ol mahalde çeşme olmamağla cümle halk suya eşedd-i ihtiyaçile muhtaç olmağın müceddeden mermer taştan hazinesiyle bir kargir âli çeşme yaptırdım. Bir güzel mahalde vaki olup ümmet-i Muhammed ve amme-i nase bir mertebe nefi var imiş ki tabiri mümkün değildir...”

Zaman içerisinde Sakız Adasındaki camii ve diğer hayratların tamiriyle ilgili Gülnûş Sultan'a bilgilendirmeler yapıldığı arşiv belgelerinde görülmektedir²⁸⁴. İlerleyen süreçte yani 1822 yılında bu yapıların bölgede çıkan isyanlar sonucunda yıkıldığı düşünülmektedir²⁸⁵.

²⁸² TS.MA 145/40

²⁸³ “...Ol cezirenin ahalisi ihya olup devletlû efendime ve şevketlu arslanınız efendimize bir mertebe dua ederler ki tabiri vasıfıdan haricdir. Hatta Sakız'da bir risale edip bu kulunuza göndermişler.”

²⁸⁴ TS.MA e 0039/13 s.7-8

²⁸⁵ Özgüleş 2013: 186.

Gülnûş Sultan'a ait bir diğer çeşme ise Edirne'de yaptırmış olduğu çeşmedir. Hayatını anlatırken II. Mustafa döneminin sonlarına doğru zamanın büyük çoğunluğunun Edirne'de geçirildiğini belirtilmişti. II. Mustafa'nın da Edirne'de olduğu sıralarda yaptırılmış olsa da hayratın banisi bizzat Gülnûş Sultan'dır²⁸⁶. Yapılan çeşme günümüzde hâlâ varlığını devam ettirmektedir. Vakfiyesinde yazıldığı üzere “*Doğancı çiftliği arazisinde tarik-i âmda bina ve ihya buyurdukları çeşme*” şeklinde aktarılmaktadır²⁸⁷. Ayrıca TS.MA d 10090/2 numaralı belgede “*Edirne’de İmad Köşki karşusunda müceddeden bir çeşme ihya olundu*” şeklinde belirtilmektedir. Bahsedilen İmad Köşkü hakkında ise elimizde bilgi bulunmamaktadır²⁸⁸. Ancak yeri belli olan çeşmeye göre bulunduğu konum öngörülebilmektedir. Vakfiyede şartlara bakıldığı zaman çeşmenin bulunduğu noktanın civarındaki yetmiş dönümlük arsanın akarı çeşmenin tamirine ihya olunarak yevmiyesi beş akçe olan bir kişi de ayrıca görevlendirilmiştir. Çeşme ile ilgili arşiv belgelerinde pek fazla bilgiye rastlanılmamıştır bundan dolayı zaman içerisindeki geçirmiş olduğu süreç bilinmemektedir.

Ayrıca çeşmenin üzerindeki kitabe yazılanlar ise şunlardır:

“*Hazreti vâlide-i Mustafa Han gazi
Ki odur menba-ı hayrat kerâm elyef cûd
Yaptı bir çeşme-i ali çû lâ esel tesnim
Görmedi kimse böyle .....
Kasrı şahi ki mukabildir cennet kevş
Gûya kevseridir eyledi hüsn-ü taz’if
Bundan akdem dahi lillah edüp ve himmeti sarf
Haremeyn ehline .....
Ey Rahimi sözü ko vakti duadır bu yohsa
Ten nice hüsnâ ta’dat ide bir zaif abid
Şah devranı hüda ide muammer daim
Ki odur daver gazi .....
Yani Sultan Mustafa bin Mehmed Han kim*

²⁸⁶ VG.MA 1641 s.3 “*Edirne’de Hadika-i Hassa mukabelesinde müceddeden bina ve icra eyledikleri çeşme...*”

²⁸⁷ VG.MA 1641 s.5.

²⁸⁸ Bazı kaynaklarda İmad Köşkü’nün Mumuk Sarayı olduğu aktarılmışsa da bu bilgi hakkında net bilgiler yer almamaktadır.

Pesend hasen ide ahlâkı her etvarı nazîf

Hazreti sahibetül hayrın ilâhi her dem

Hasenatı ola cari çukur çayır

Cennet ve cû eyler iken tab'ım anın (tab'ı miranın) tarihin

Gûya hatîf gaybı dedi ey mûrd zarîf

Dört taraftan bin davet nesine lisan dediler hit

Eser valide-i sultan aceb ab-ı latîf. 1108''²⁸⁹

Bu çeşmeler dışında Gülnûş Sultan'a ait Galata'da vakı iki tane çeşme yer almaktadır. Bu çeşmelerden birisi Galata Camii ile beraber inşaa edilmişken ikinci çeşme ise sonradan hırdavatçılar çarşısı tarafına yaptırılmıştır²⁹⁰. İkinci çeşme ilerleyen süreçte yıpranmış ve harap olmuştur. Ancak III. Selim tarafından validesi Mihrimah Sultan'ın vasiyeti gereğince bu çeşmenin onarıldığı görülmektedir²⁹¹. Bugün çeşmenin üzerinde III. Selim'in tuğrası yer almakla birlikte eski kitabeye ek olarak III. Selim'e ait yeni bir kitabe de yer almaktadır.

Gülnûş Sultan'a ait olan Galata Camii zamanla yıkılmış olsa da ikinci olarak yapılan çeşme bugün hâlâ hırdavatçılar çarşısında yer almaktadır.

Üsküdar'da Gülnûş Sultan'a ait iki çeşme yapılmışken bunlardan birisi türbesinin yanındadır diğeri ise Nasır sokakta yer alan mahalle çeşmesidir²⁹². Türbesinin yanındaki çeşme hâlâ mevcudiyetini korurken mahalle çeşmesi hakkında net bir bilgiye rastlanılamamıştır.

2.13. GÜLNÜŞ SULTAN'IN BELGELERDE GEÇEN DİĞER HAYIRLARI

Gülnûş Sultan'a ait olan 3 vakfiye dışında yapmış olduğu hayır işlerine ait kanıtlara arşiv kayıtlarında pek çok belgede rastlanılmaktadır. Bu belgelerin birçoğu tamir ile

²⁸⁹ Neriman Meriç Köylüoğlu, *Edirne'de Osmanlı'dan Günümüze Su Yapıları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları. Edirne 2001, s.89-90.

²⁹⁰ Akbulut 2003: 10-11

²⁹¹ Aktepe 1989: 37.

²⁹² Koçyiğit 2014: 301.

alakalı olup gerek kendi yaptırdığı yapıların gerekse de kendisine ait olmayan yapıların tamir ve bakımlarını muhteva etmektedir.

Daha önce Edirne Çeşmesi için kullandığımız belge olan TS.MA d 10090/001 numaralı belgede Gülnûş Sultan'ın kethüdası Mehmed Efendi aracılığı ile yapmış olduğu bir dizi hayır toplu olarak yazılmıştır. Bu belgenin tarihi olmamakla birlikte yapılanlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Haticetülkübra beytinin tamir olunduğu...
- Çömelek Köyü yolu üzerindeki çeşmenin tamir olunduğu...
- Sakız'da camii ihya olunduğu...
- Kastamonu'da camii ihya olunduğu...
- Menemen'de on beş çeşmenin suları ile birlikte ihya olunduğu...
- İznik gölü başına varıncaya kadar olan köprü ve kaldırımların bina ve ihya olunduğu...

Yukarıdaki düzenle aktarılan hayır işlerine ait belgenin arkasında ise Gülnûş Sultan'a ait bir dua cümlesi yer almaktadır. Bu dua cümlesinde kethüda Gülnûş Sultan'ın hayırlarının kabulünü dilemektedir. Belge üzerinde tarih olmaması Gülnûş Sultan'a ait olduğu konusunda şüpheler yaratsa da grek kethüdasının adından gerekse arşiv tasnifinden kaynaklı olarak onun döneminde ele almak mâkul görülmektedir.

Gülnûş Sultan'ın kurmuş olduğu vakıf düzeni öylesine işlemiştir ki yapmış olduğu hayratlar birbirinin eksigini kapatmaya yeter duruma gelmiştir. Yani bir diğer söyleyişle yaptığı hayırlar hayır yapar hâle gelmiştir. Buna örnek olarak TS.MA 33/4 numaralı belge gösterilebilir. Bu belgeye göre Gülnûş Sultan'ın Cidde üzerinde yaptırmış olduğu han ile Mekke'de yaptırmış olduğu eserlerin tamir masraflarının Mısır'da yer alan vakıf karyelerinden karşılandığı işlerin ise Osman Çelebi tarafından yapıldığı Gülnûş Sultan'a bildirilmektedir²⁹³.

Gülnûş Sultan yapılan çalışmalarda ele alınırken yalnızca kendi eserleri açısından değerlendiriliyor olsa da arşiv belgelerinden görüldüğü kadarıyla doğrudan olmasa da dolaylı yoldan yapmış olduğu hayırlar da mevcuttur. Bu noktada kurmuş olduğu

---

²⁹³ TS.MA 33/4

vakıfların nazırlarının işlerini hakkıyla yaptığı açıkça görülmektedir. Örneğin M. 13 Haziran 1684 tarihli bir arşiv belgesinde Vakıf ve İmaretlerin Darüşşifa nazırı Musa Efendi tarafından iyi yönetildiği yeni bir han inşa ettiklerini ve bundan dolayı Cidde’de daha önceden yapılarak vakfa devredilmiş olan hanın kiraya verilerek akar sağlandığı aktarılmaktadır²⁹⁴. Bu belgeden de açıkça anlaşılmaktadır ki vakfın idaresinin iyi seçilmesi mühim bir meseledir. Bundan dolayı Gülnûş Sultan vakıfları hakkında sürekli mektuplar aracılığı ile bilgi almaktadır.

TS.MA e 0039/13 numaralı belgede ise Gülnûş Sultan adına Galata’daki camiinin yanına yapılan ve vazifeliler için ayrılan evlerin masrafları kuruş kuruş belirtilerek Gülnûş Sultan’a bildirilmektedir. Bu yapılar arasında birinci ve ikinci imam için birer hane ve bu hanelere yapışık olarak yedi adet fevkani yapılar ile üç küçük dükkân yer almaktadır. Belgenin sonunda bu yapıların tamamlandığını ve Gülnûş Sultan’ın tasarrufunca akıbetlerine karar verileceği aktarılmaktadır²⁹⁵.

Gülnûş Sultan’ın ayrıca vakıfları ile ilgili olarak her türlü işleri özenle takip ettiği arşiv evraklarından açıkça anlaşılmaktadır. Yapılan her bir adımın dahil neredeyse rapor ediliyor olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Yine arşivde yer alan TS.MA 79/2 numaralı belgeden anlaşıldığı kadarıyla Galata Camii için yapılması planlanan Kur’an kursunun ertelenmesinden kaynaklı olarak Kethüda Mehmed Efendi’nin Gülnûş Sultan’a tavsiyeleri görülmektedir. Bu tavsiyelerde Gülnûş Sultan’a eğer bu kurs için niyeti gerçekten var ise bir an evvel karar vermesi gerektiği belirtilirken, kursun yapılması durumunda vazifelilere verilebilecek ücretler üzerinden hesap yapılmaktadır. Bu hesapların birinde vazifelilere ikişer akçe verilmesi durumunda toplamda ne kadar ödeneceği diğerinde üçer akçe verilmesi durumunda ne kadar ödeneceği ayrı ayrı hesaplanmıştır²⁹⁶. Bu evrak dışında yapılan surre masrafları, zahire masrafları ve mübayaalar hakkında sürekli bilgilendirilen Gülnûş Sultan hayratlarının işlerliğini sürekli kılmaya çalışmıştır²⁹⁷.

²⁹⁴ TS.MA 33/6

²⁹⁵ TS.MA e 0039/13 (79/4)

²⁹⁶ TS.MA e 79/2

²⁹⁷ TS.MA d 01399.003; TS.MA 33/9 (Mısır Değiş Vakfının 1091 yılı gelir ve gider beyanı); TS.MA 79/1-11 (Galata, Kastamonu ve Menemen’de yer alan camiilerin tamiri sırasında yapılan masraf ve muameleler); TS.MA 33/13 (Mekke Darüşşifasının tamiri için gereken meblağ)

Gülnûş Sultanla ilgili arşiv kayıtları incelendiğinde pek çok muhasebe kaydına rastlanmakla birlikte bunlar hakkında kararlarını içeren cevapları da yer almaktadır. Örneğin H.A.T 1654/63 numaralı arşiv belgesi 4 sayfa olmakla birlikte ilk sayfasında Kethüda Mehmed Efendi'nin Galata'da halka su getirmek amacıyla yapılan çalışmalar neticesinde oluşan masraflar aktarılırken diğer sayfalarda Gülnûş Sultan'ın bu masrafları fazla bulduğu ve inşaat çavuşundan yana şikayetçi olduğu açıkça görülmektedir²⁹⁸.

Belgelerde yer alan diğer hayır işlerine de kısaca değinecek olursak tarihsiz olarak yer alan bir belgede Gülnûş Sultan'ın Cidde Han Kapısı'nda yapılmış olan mektepte eğitim görececek olan çocuklar için para ve elbise yardımı yaptığı görülmektedir²⁹⁹.

2.14. GÜLNÛŞ SULTAN HAKKINDA DEĞERLENDİRME

Çalışmamızın bu kısmında Osmanlı Hareminde uzun yıllar tek otorite olan cennet mekân Gülnûş Valide Sultan'ın faaliyetleri anlatılmıştır. Gülnûş Sultan hasekilik dönemiyle beraber başlayan harem hayatı boyunca devlet adına sürekli çaba sarf etmiştir. Hayatı anlatılırken de bahsedildiği üzere her ne kadar yönetime müdahalesi olmamışsa da bu hususta ağırlığı arşiv evraklarında açıkça görülmektedir. III. Ahmed'in tahta cülusu sırasında isyancılar ile yaptığı görüşmelerden de anlaşıldığı üzere devletin bekası için “*arslanım*” diye tabir ettiği evladının birinden vazgeçebilecek kadar fedakâr bir kişiliktir.

Her ne kadar yönetime müdahale konusunda kendisinden önceki valide sultanlar gibi olmasa da kültür hayatında en az onlar kadar etkin olmak için hayli çaba sarf etmiş ve bu hususta azimle hareket etmiştir. Yaptığı her işin arkasından kontrolünü sağlamayı ihmal etmeyen Gülnûş Sultan ayrıca hayratların yapımı sırasında da fikri olarak etkin bir rol üstlenmiştir. Yapılan eserleri sonrasında da ayrıca takip ederek kontrolsüz bırakmamış ve yönetiminde de faaliyetini sürdürmüştür. Hayratlarından düzenli olarak gelir gider muhasebesi alan Gülnûş Sultan buralardan artan paralarla yeni hayırlara kapı aralayarak Osmanlı kültürünü devletin her köşesine taşımayı amaçlamıştır.

²⁹⁸ HAT 1654/63 1-3

²⁹⁹ TS.MA e. 33/10

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VALİDE SULTANLARIN HAYIR FAALİYETLERİ BAĞLAMINDA KIYASI

3.1. VALİDE SULTANLARIN KURDUĞU HAYRATLARIN NİCELİKSEL KARŞILAŞTIRMASI

Osmanlı Hanedanı içerisinde oğlunun padişahlığını görebilen yani valide sultan olabilen padişah kadını sayısı 22 kadardır. Çalışmamızda klasik dönem baz alındığından kaynaklı, öne çıkan 6 Valide sultan seçilmiş ve hayatları ile hayır faaliyetlerine değinilmiştir. Bu bölümde hayatlarına ve eserlerine yer verilen Valide Sultanlar sosyal ve ekonomik olarak kıyaslanacaktır.

Valide Sultanların her biri yalnızca Osmanlı Padişahına değil aynı zamanda İslam halifesine eş olmuşlardır. Bundan dolayı kendileri için hayır faaliyetleri oldukça önemli yer tutmaktadır.

Valide Sultanlar vakıfları ile insanlara pek çok yardımda bulunmuştur. Vakıfların yapılmasındaki ana düşünce ölümlerinden sonra kendilerine amel etmelerini istemelerinden kaynaklanmaktadır. Valide Sultanlar tarafından yapılan bu hayır faaliyetleri ilerleyen süreçte bir yarış halini almış ve her valide sultan kendi gücünü göstermek adına sürekli bu yolda çabalamıştır. Bundan dolayı yaptıkları eserlerin görkemli ve büyük olması onlar için önem arz etmektedir. Ancak görüldüğü kadarıyla bir nevi yarış halini alan bu durum yalnızca İstanbul’da yapılan eserler ile sınırlı kalmıştır. Taşrada yapılan eserler ile ilgili bir güç gösterisi veya yarış durumunun olduğuna yönelik bir yargı veya çıkarımda bulunmak yanlış olacaktır.

Kıyas yapabilmemiz için öncelikle ele almış olduğumuz valide sultanların, yapmış oldukları vakıf eserlerine karşılaştırmalı olarak bakmamız gerekmektedir. Öncelikle Valide Sultanların yaptırmış olduğu eserlerin geneline niceliksel olarak bakıp daha sonra alt dallarına geçmek daha faydalı olacaktır. Bunun için daha önceden verilen bilgilerle birlikte ek olarak edinilen bilgiler aşağıda tablolatırılmıştır:

Tablo 1. Valide Sultanların Eserleri³⁰⁰

Eserler	Hafsa Sultan	Hürrem Sultan	Nurbânû Sultan	Safiye Sultan	Hatice Turhan Sultan	Emetullah Gülnûş Sultan
Camii	1	2	1	3	4	4
Küllîye	1	2	1	1	1	1
İmaret	1	1	2	1	-	2
Darüşşifa	-	1	1	1	1	1
Kütüphane	-	-	1	1	1	1 ³⁰²
Medrese	2	1	2	1	1	2
Mektep	1	1	2	1	1	2
Han	1	-	1	-	-	1
Hamam	1	1	1	1	1	2
Çarşı	-	-	-	-	1	- ³⁰³
Darülhadis	1	1	1	1	1	1

³⁰⁰ Araştırma süreci boyunca yapılmış çalışmalar doğrultusunda elde edilen verilerce hazırlanmıştır. Kullanılan kaynaklar ilgili bölümlerde valide sultanların hayatları ve eserleri anlatılırken dipnotlarda belirtilmiştir.

³⁰¹ Vefatından Sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından Hafsa Hatun adına Manisa külliyesine eklenmiştir.

³⁰² Üsküdar Camiine vakfetmiş olduğu 66 kitap bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde "Gülnûş Sultan Koleksiyonu" adı altında muhafaza edilmektedir.

³⁰³ Gülnûş Sultan'ın Galata Camii daha sonradan yıkılmaya yüz tutarken arazisi üzerine peyderpey Hırdavatçılar Çarşısı eklenmişse de kendisinin yaptırmış olduğu bir eser değildir. Harici olarak Sakız Adası'nda yer alan vakfi için akar getirmesi adına dükkanlar yaptırmış olsa da bir çarşı niteliği taşımamaktadır.

Tekke	-	-	1	-	1	2
Çeşme	1	-	2	1	1	4
TOPLAM	10	10	15	12	14	24

Tabloda belirtildiği üzere valide sultanlar ellerindeki imkanlar doğrultusunda insanlara maksimum faydayı sağlamak ve sevap kazanmak amacıyla pek çok faaliyette bulunmuştur. Tablo haricinde yapılan hayır faaliyetleri de ayrıca kendileri ile ilgili bölümlerde aktarılmıştır.

Tablo incelendiği takdirde hepsinin ortak olarak yaptırmış olduğu eserler arasında camii, külliye, medrese, mektep ve hamam yer almaktadır. Bahsedilen ortak yapıların külliyelerde artık standartlaşan ve olması gereken yapıların bileşenleri haline geldiği görülmektedir.

Görünen en belirgin ve dikkat çekici fark ise Hatice Turhan Sultan'ın vakfına akar sağlaması adına yaptırmış olduğu Mısır Çarşısı'dır. Bu çarşıda toplamda 88 dükkân yer almakla birlikte Yeni Valide Külliyesi'ne büyük oranda akar sağlamaktadır. Çeşitli badireler atlatan çarşının bugün mevcut hali 1940'lı yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda kazandırılmış ve faaliyetine devam ettirilmiştir. Diğer valide sultanların incelendiği kadarıyla yaptırmış olduğu herhangi bir çarşı bulunmamaktadır.

Tablo üzerinde izaha muhtaç olan bir diğer kısım ise Hafsa Sultan'ın eserlerinin genelinin Manisa'da yani Şehzade Sancağında yer almasıdır. Diğer valide sultanlarda bu durum pek görülmemektedir. Diğer Valide Sultanların da İstanbul dışında hayratları olmasına karşılık şehzade sancağında Hafsa Sultan gibi bir ağırlık bırakmamışlardır.

Bir diğer değinilmesi gereken hayrat ise kütüphanelerdir. Nurbanu Sultan, Safiye Sultan, Hatice Turhan Sultan ve Gülnûş Sultan'ın bu alanda hayratlarının olduğu görülmektedir. Kütüphaneler haricen bir hayrat olarak kurulmamakla birlikte yapılan diğer hayratların içerisinde yer almaktadır. Osmanlı tarihi boyunca yapılan pek çok vakıf olmasına rağmen hepsinde kütüphane yer almamaktadır. Bundan dolayı Valide Sultanların vakıflarında kütüphaneye yer vermeleri eğitime verdikleri önemi açıkça

³⁰⁴ Camiiler için yapılan şadırvanlar hariçtir. (Bazı çalışmalarda bunlar da harici birer hayrat gibi aktarılmıştır ancak ayrı olarak gösterilemezler.)

göstermektedir. Bundan dolayı kütüphaneler diğer vakıfların dahilinde değerlendirilmeden tabloda harici olarak belirtilmiştir. Bir diğer ihtimal ise yapılan vakıf veya hayır faaliyetleri yapıldıkları tarihlerle birebir örtüşmemektedir. Kimisi hayrattan önce yazılırken kimisi sonrasında yazılmıştır. Ayrıca toplu olarak yazılanlarla da karşılaşılmaktadır. Kütüphanelerin de bu bağlamda vakıflara başından beri mi bağlı olduğu yoksa sonradan mı eklendiği tartışmaya açık bir konudur. Tam bundan dolayı bir vakıf eseri incelenirken kuruluş tarihini vakfiye tarihi ile aynı tutmadan evvel iki kere düşünmek gerektiği anlaşılmaktadır³⁰⁵. Bahsedilen kütüphaneler günümüz için çok büyük olmamakla birlikte dönemleri için önemlidir. Ortalama 60-70 kitaptan oluşan bu kütüphanelerde yer alan eserlerin el yazması olduğu düşünülünce önemleri ayrıca anlaşılmaktadır. Yaptırdıkları eserler arasında mektep ve medreselerin yer almasına ek olarak kütüphane yaptırmış olmaları da eğitime verdikleri önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo genel olarak değerlendirildiği takdirde Gülnûş Sultan'ın eser bağlamında kendisinden önceki valide sultanlara niceliksel bir üstünlük kurduğu açıkça görülmektedir. Eserlerin fazla olması durumu pek çok nedene bağlanabilmektedir. Bu nedenler ise gelir, dönem ve mücadele şeklinde temellendirilebilmektedir. Elbette dönem ve gelir bağlamında önemli değişiklikler mevcuttur ancak daha önce de söylediğimiz üzere valide sultanların bu alanı bir mücadele alanı olarak görmüş olması haleflerin seleflerine göre daha fazla hayratta bulunmasına neden olmuştur. Yapılan incelemeler bu durumu açıkça belirtmese de çıkarımlar doğrultusunda anlaşılmaktadır. Sonraki başlıkta valide sultanların gelirleri ve hasları kısmı ayrıca değerlendirilecek olup buradaki niceliksel farkların nedenleri ayrıca görülecektir.

3.2. VAKIF ÇALIŞANLARI VE ALDIKLARI ÜCRETLER

Yapılan hayratların niceliklerine ek olarak burada çalışan kişilerin sayıları ve ücretleri bizim için ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü çalışanların almış olduğu ücretlerin yüzyıl bağlamında kıyası bir bakıma bize devletin süreç içerisindeki ekonomik değişimini açıkça gösterecektir.

---

³⁰⁵ Akyıldız 2017: 343.

Vakıf çalışanlarının vakfın büyüklüğüne paralel olarak büyük sayılara ulaştığı görülmektedir. Bundan dolayı çalışanların hepsinin ayrı ayrı incelenip not alınması farklı bir çalışma konusunu oluşturacağından aşağıdaki tabloda belirtildiği üzere çıkarım yapmamıza yetecek kadar çalışanın incelenmesi yeterli görülmüştür.

Tabloda yer alan çalışanların vazifeli oldukları vakıflar ise Hafsa Sultan için Sultaniye Külliyesi, Nurbanu Sultan için Atik Valide Sultan Külliyesi, Hatice Turhan Sultan için Yeni Camii ve Gülnûş Sultan için Galata Camii'dir. Bu eserlerin seçilmesinin nedeni ise ortak çalışanların belirlenebilmesi ve daha net çıkarım sağlayabileceklerinden kaynaklıdır. Burada Hafsa Sultan'ın öne çıktığı eser konum olarak diğerlerinden ayrılrsa da çıkarım yapabilmemiz adına bu hususu göz ardı etmemiz daha faydalı olacaktır.

Tablo 2. Vakıflarda çalışanların aldıkları ücretler³⁰⁶.

Çalışanlar	Hafsa Sultan (1479-1534)	Nurbânû Sultan (1525/1530- 1583)	Hatice Turhan Sultan (1627-1683)	Emetullah Gülnûş Sultan (1640-1715)
İmam	5 Dirhem	10 Dirhem	15 Akçe	15 Akçe
Hatip	5 Dirhem	20 Dirhem	40 Akçe	27 Akçe ³⁰⁷
Mütevelli	50 Dirhem	100 Dirhem	37 Akçe	35 Akçe
Nazır	10 Dirhem	40 Dirhem	20 Akçe	30 Akçe
Cüzhan ³⁰⁸	-	2 Dirhem	3 Akçe	3 Akçe

³⁰⁶ İşlenen veriler yapılan çalışmalar sonucunda oluşturulmuş olup, Hafsa Hatun için Konyalı: 1969, Nurbanu Sultan için Pantık: 2014, Hatice Turhan Sultan için Mehtap Maçal, *Osmanlı Klasik Döneminde Üç Valide Sultanın Mukayesesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2011, Gülnûş Sultan için VGMA defter no 1640 s.1-14 ve Özgüleş 2013 kaynaklar baz alınmıştır. Bütün vazifeliler yazılmamakla birlikte aralarında kıyaslama yapabilmemize yetecek kadar görevliye yer verilmiştir. Hafsa Sultan ve Nurbânû Sultan vakıflarında verilen ücretler dirhem üzerindendir. 1 dirhem yaklaşık 10 akçedir.

³⁰⁷ İki hatip için 45 akçedir. Diğerleri birer hatip üzerindendir.

³⁰⁸ Namazlardan evvel veya sonra Kur'an'dan cüz okuyanlar.

Müezzin	4 Dirhem	5 Dirhem	10 Akçe	5 Akçe
Noktacı ³⁰⁹	1 Dirhem	1 Dirhem	10 Akçe	3 Akçe
Kâtip	6 Dirhem	5 Dirhem	30 Akçe	7 Akçe
Muallim	5 Dirhem	8 Dirhem	13 Akçe	15 Akçe
Kayyım ³¹⁰	3 Dirhem	4 Dirhem	1 Akçe	7 Akçe
Farraş	2 Dirhem	4 Dirhem	2.5 Akçe ³¹¹	7 Akçe ³¹²

1 dirhem'in akçe karşılığı zamana göre farklılık göstermektedir. Bunun nedeni ise devletin ekonomide ortaya çıkan sorunlarla mücadele edebilmek adına devalüasyon yapmasıdır. Bu devalüasyonlar farklı sorunlara yol açsa da defalarca tekrarlanmıştır.

1600 yılında yapılan sikke tashihi sırasında 100 dirhemden 950 akçe darp edilirken, 1641 yılına gelindiğinde 100 dirhemden 1000 adet akçe darp edildiği görülmektedir³¹³. Yalnızca bu veri göz önünde bulunduğunda dahi akçenin değerini ne denli yitirdiğini anlamak mümkündür. Bu bilgi doğrultusunda 1 dirhem'in takriben 10 akçeye eşit olduğu kabul edilerek değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir.

Valide Sultanların vakıflarında çalışan kişi sayısı farklılık göstermekle birlikte tabloda görüldüğü üzere aldıkları ücretlerde de farklılıklar görülmektedir. Sayılarındaki değişim vakfın büyüklüğü ve döneme göre değişiklik göstermektedir. Bundan dolayı çalışan sayıları ayrıca belirtilmemiştir.

Tabloda yer alan veriler doğrultusunda Nurbânu Sultan'ın diğer Valide Sultanlara kıyasla vakıfta çalışan kişilere ödenen ücret hususunda açık ara önde olduğu

³⁰⁹ Vakfın görevlilerini kontrol ile görevlendirilen kişi.

³¹⁰ Camii ve mektebin kapılarını her sabah açıp temizliğini yaptıktan sonra akşamları da kapatan kişidir.

³¹¹ 19 Farraşın 46 akçe alacağı belirtilmiştir her birisi için 2,5 akçe ödenmektedir.

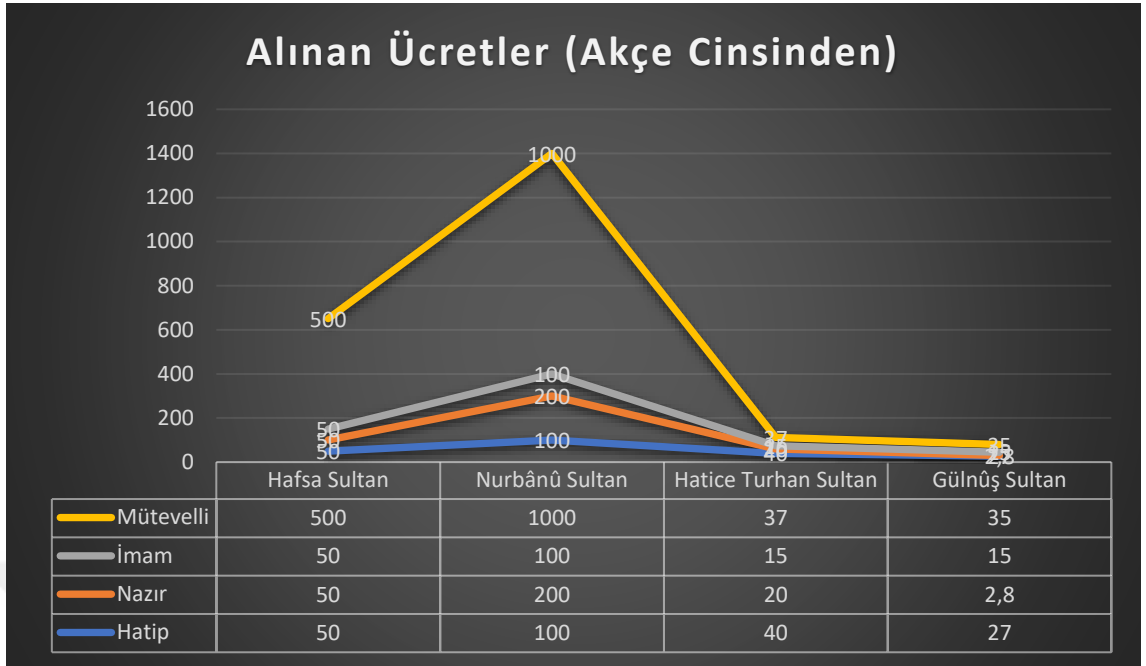
³¹² 8 Farraşın toplamda 54 akçe alacağı ifade edilmiştir. (Takriben her birisi 6.75 Akçe.)

³¹³ Halil Sahillioğlu, Akçe, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, 227.

görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik sıkıntıların henüz başlamadığı bu dönemde devletin refah düzeyi hayli yüksektir. İlk devalüasyonun III. Murad döneminde yapılması Nurbânû Sultan için büyük bir etki yaratmasa da tabloda da anlaşılacağı üzere sonraki süreç oldukça etkilenmiştir.

Hatice Turhan Sultan ile Gülnûş Valide Sultan'ın vakıflarındaki çalışanların sayıları ve aldıkları ücretler arasında çok uçuk farklar görülmesi de Hatice Turhan Sultan'ın biraz daha önde olduğu görülmektedir. Buradaki fark ise vakfın büyüklüğü ve önemi ile izah edilebilmektedir. Hatice Turhan Sultan ile özdeşleşen ve en önemli eseri olan Yeni Valide Camii'nin bu tabloda esas alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Tabloda Gülnûş Sultan adına Galata Camii değil de kendisi ile özdeşleşmiş olan Yeni Valide Külliyesi esas alınmış olsaydı aradaki farkın neredeyse hiç olmadığı görülecektir.

Alınan ücretler çizgi grafiği üzerinde incelendiği takdirde alınan ücretlerin zaman içerisindeki hareketi daha net görülmekle kafamızda daha iyi bir netice oluşturmaktadır.

Grafik 1. Çalışanların aldıkları Ücretin Zaman Bağlamında Değişimi

Grafikten de açıkça görüleceği üzere zaman ilerledikçe alınan ücretler fazlasıyla düşmüştür. Ancak bu ücretler yalnızca ekonomik olarak karşılaştırılmamalıdır. Çünkü zaman ilerledikçe eserler büyümüş ve çalışan sayısı artmıştır. Aynı işi yapan kişilerin sayısının artması onların ücretinin de azalması anlamına gelebilmektedir. Örneğin mütevelli sayısı her yüzyılda ve vakfın büyüklüğüne göre farklılık göstermektedir. Yine de karşılaştırılacak olursa Hafsa Sultan'ın vakfında mütevelli sayısı bir kişiden ibaret iken Hatice Turhan Sultan'da bu sayı dörde yükselmiştir. Aynı işi yapan kişilerin ücretlerinin eski düzen olması büyük bir ekonomik yük getireceği için ücretlerdeki azalmaların bir nedeninin de bundan kaynaklı olabileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

3.3. VALİDE SULTANLARIN GELİRLERİ

Valide Sultanlar'ın yapmış olduğu hayır eserleri ve vazifelilerin aldıkları ücretler üzerinden oluşturulan tablolarla ek olarak aldıkları ücretlerin ve harici gelirlerin belirlenmesi önceki tablolarla farklı perspektif oluşturacaktır. Aşağıda yüzyıl bağlamında seçilen sultanların yevmiye ve has gelirleri belirtilmiştir.

Tablo 3. Yüzyıl bağlamında seçilen Valide Sultanların Yevmiye ve Paşmaklık Gelirleri³¹⁴

<i>Valide Sultanlar/ Gelirler</i>	Yevmiye/ Maaş	Paşmaklık Geliri
Nurbanu Sultan	2.000 Akçe	+1.000.000 Akçe
Hatice Turhan Sultan	2.000 (Kösem Sultan'ın ölümü ile 3.000 akçe olmuştur.)	+12.000.000 Akçe
Emetullah Gülnûş Sultan	4.000 Akçe	18.301.007 Akçe

Daha önce verilen tablolara ek olarak gelir tablosu incelendiğinde ilk bakışta bir ters orantı olduğu düşünülmektedir. Vazifelilerin almış olduğu ücretler ciddi oranda azalırken Valide Sultanların aldıkları ücret oldukça artmıştır. Ancak ilk tabloda aktarıldığı üzere yaptırılan hayır eserlerindeki artış göz önünde bulundurulduğunda yevmiye ve paşmaklık gelirlerindeki artışın vazifelilere neden yansımadağı açıklanabilmektedir.

Son verilen tablo ile birlikte eksik olan taşlar yerli yerince oturmuştur. Çalışma kapsamınca görüldüğü üzere en yüksek ücreti alan Gülnûş Sultan'dır. Neredeyse aynı yüzyılda yaşayan Hatice Turhan Sultan ile aralarındaki sayısal farklar değerlendirildiğinde gelirlerine oranla hayrat yaptıkları ortadadır. Gülnûş Sultan'ın en yüksek ücreti almasına paralel olarak yapılan hayır eserleri sayısı da en fazladır.

Bir önceki vazifelilere dair verilen ücretlerde de görüldüğü üzere Nurbânû Sultan bu tabloda da dikkat çekmektedir. İncelendiğinde yaptığı hayır eserleri sayıca her ne kadar az olsa da çok uçuk farklar görülmemektedir. Özellikle gelirine bakıldığında Gülnûş Sultan'ın yaklaşık 1/17 geliri ile bahsedilen vakıfları yaptığı düşünülünce bu

³¹⁴ Nurbanu Sultan için 1596 yılı, Hatice Turhan Sultan için 1661 yılı, Gülnûş Sultan için 1702 yılı esas alınmıştır. Bkz. Akyıldız 2017: 307-308.

alandaki çabası takdir edilesi seviyededir. Elbette ki dönem şartları ve ekonomik durumlar niceliksel veriler üzerinde etkilidir ancak aradaki farkın tamamını bunlarla açıklamanın yetersiz olacağı da aşikârdır.

SONUÇ

İslam dininin bir gereği gibi görülen vakıf müessesesi tüm İslam devletlerinin ehemmiyetle üzerinde durduğu bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam'ın doğuşu itibariyle müessesenin gelişiminden ayrı olarak Osmanlı Devleti için bu kurumun yeri ayrı bir önem arz etmektedir. Günümüz vakıf anlayışının temelleri bu dönem atılmakla birlikte kamusal olarak en çok geliştiği dönem yine Osmanlı Devleti dönemidir.

Osmanlı Devleti için hayır amaçlı olması bir yana sosyal hayatın temel taşı olan bu kurumlar gerek reaya gerekse beraya tarafından sıklıkla bina edilenlerdir. Osmanlı toplumunda kadınların yönetim ve ekonomik anlamda etkin olarak yer aldığı belki de tek husus olan vakıflar noktasında Valide Sultanlar da ayrıca ehemmiyet göstermiştir. Türk- İslam devletleri incelendiği takdirde kadınların toplumsal rol olarak daha geri planda olduğu özellikle dikkat çekmektedir. Bahsedilen durum cinsiyet ayrımı ile alakalı olmamakla birlikte tamamen ekonomik gerekçelerden ibarettir. Ancak buna rağmen çalışmanın içerisinde de örneklendirildiği üzere kadınların vakıflardaki rolü açıktır.

Valide Sultanlar, ekonomik ve siyasi bir güç olarak toplumda yer alan diğer kadınlardan daha iyi bir noktada bulunduğundan dolayı vakıf müessesesinde hayli ön plana çıkmıştır. Valide Sultanlar, kurmuş oldukları bu vakıflar aracılığı ile hem kudretlerini göstermeyi amaçlamış hem de adlarının ölümlemlerinden sonra da kendilerine sevap kazandırmasını amaç edinmiştir. Keza Valide Sultanların vakıflar üzerinde özenle durmaları kadınların konu üzerindeki hassasiyetini ayrıca göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde yapılan vakıflar, şehir hayatına gelişimsel olarak yön vermekle birlikte kültürel ve ekonomik anlamda da kalkınma sağlamıştır. Özellikle külliyyelerin şehirlere baştan başa yön verdiği örnek olarak gösterilebilmektedir. Osmanlı şehirlerinde kurulan külliyyeler içerisinde yer alan medreseler sayesinde kültürel, şifahaneler sayesinde bilimsel, imarethaneler sayesinde sosyal, han, hamam ve kervansaray gibi ek binalar ise ekonomik gelişime büyük katkı sağlamıştır.

Çalışmada Valide Sultanların kıyaslanması hususunda Gülnûş Sultan'ın merkezde yer almasının nedeni ise ek belgelerin fazla olması ve yapılan çalışmalarda ek belgelerden yeterince bahsedilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Gülnûş Sultan'ı diğer

Valide Sultanlardan ayıran pek çok nokta bulunmaktadır. Çalışmada bahsedildiği üzere Gülnûş Sultan'ın IV. Mehmed ile birlikte pek çok yere gitmiş olması, Viyana kuşatmasında yer almış olması farklılığa verilebilecek örneklerdendir.

Ayrıca çalışmamız sırasında elde etmiş olduğumuz belgelerle kendisi hakkında yeni bilgilere de erişmiş bulunmaktayız. Bunlardan ilki ve en dikkat çekici olanı ise TS.MA e 842/46 numaralı belgedir. Bu belge incelendiği takdirde Gülnûş Sultan'ın Kadıköy civarında Hasan efendiden mezarlık yapılmak üzere toprak satın aldığı görülmektedir. Yapılan araştırma derinleştirilerek mezarlık hakkında bilgi toplamak istediyseniz de farklı herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bundan dolayı bahsi geçen satın alınan toprağın akıbeti hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Yine farklı kaynaklarda Gülnûş Sultan'ın farklı kaynaklarda Kadınlar Saltanatı devrinin son hanım sultanı olduğu aktarılsa da çalışmamız içerisinde kullanılan kaynaklardan da anlaşıldığı üzere böyle bir durum olmadığı açıkça görülmektedir. Çünkü kendisi herhangi bir şekilde devletin siyasetine nüfuz etmeyi istememiş, siyasi bir yönlendirmeden olabildiğince uzak durmuştur. Yine elde edilen belgeler doğrultusunda görülmektedir ki “*Arslanım*” olarak nitelendirdiği II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi kararına dahil muhalefet olmamış istişarede hayır vardır diyerek bu kararı onaylamıştır. Bu belgelerde dahil kendisinin siyasete karışmak istemediği açıkça görülmektedir.

Kendisi hakkında çalışmamız doğrultusunda elde ettiğimiz en değerli bilgilerden bir diğeri ise bir vakfın kurulmasıyla işin bitmediği yönündedir. Kendisinin anlatıldığı bölümde bolca atıfta bulunduğumuz arşiv belgelerinden de anlaşılabileceği üzere kurmuş olduğu vakıfların inşaat sürecinden, bittikten sonraki faaliyetlerine kadar daima takipte kalmış ve asla kendi hallerine bırakmamıştır. Diğer vakıflarda bu durum bu kadar detaylı takip edilmemekle birlikte kendisi kadar üzerinde durmadıkları görülmektedir.

Yapılan kıyaslama neticesinde Gülnûş Sultan'ın diğer Valide Sultanlara hayır faaliyeti olarak niceliksel üstünlük sağladığı, verilen tablolarla da desteklenmiştir. Buradaki niceliksel farklılığın nedenleri ise III. Ahmed dönemi başlayan Lale Devri etkisi, kendisinin siyasete karışmaması, sarayın en mutlu kadını olarak bilinmesi gerekçeler arasında gösterilebilir. Lale Devri'nde yaşamış olması ise yaptırmış olduğu eserlere de yansımıştır. Keza Lale Devri dönemi için ön plana çıkan yapılar arasında en çok çeşmelere rastlanıyor olması durumu Valide Sultanların kıyaslanmasında da açıkça

görülmektedir. Gülnûş Sultan burada diğer sultanlara nazaran dönemi ile özdeşleşen camii yapımında ön plana çıkmaktadır.

Çalışma süresince elde edilen diğer önemli bir durum ise Gülnûş Sultan'ın yaptığı faaliyetleri ehemmiyetle takip etmesi ve bu hususlarda yaptığı yazışmalardır. Diğer valide sultanlarda da bu durumun olmasına karşılık kendisi bu işe ayrıca önem vermiş ve özellikle vakıfların sürekliliğinde bizzat etkin olmuştur. Örnek verilecek olursa çalışma içerisinde de aktarılan Yeni Valide Camii inşaatı sırasında inşaat çavuşları hakkındaki şikâyet ve telkinleri bahsedilen durumu desteklemektedir. Yine bu duruma ek olacak bir diğer örnek ise TS.MA e 79/4 numaralı belgedir. Burada vakıfta çalışanlar için yapılan hanelerin tamamlandığı belirtilmiş akıbetlerine dair kararın Gülnûş Sultan'ca karar kılınması bildirilmiştir. Bu örnekte de olduğu üzere hayır eserlerinin yaptıktan sonra kendilerince işlemlerinden ziyade karar mercii olarak daima yer aldığı anlaşılmaktadır. TS.MA e 308 numaralı belgede görüldüğü üzere ise hesap pusulaları haricinde bölge ahalilerine yardım için gönderilen paraların yerine varıp, varmadığı, dolaba teslim olup olmadığı hakkında rapor aldığı görülmektedir.

Gülnûş Sultan ile alakalı bir diğer önemli husus ise TS.MA 145 numaralı belgede geçen çeşmedir. Yapılan incelemeler neticesinde kendisi ile alakalı yapılan çalışmalarda bu çeşmeden pek bahsedilmediği görülmektedir. Ayrıca Gülnûş Sultan adına kethüdası tarafından yaptırılan çeşme özellikle değinilmesi gereken bir noktadır. Burada yapılan çeşmeden Gülnûş Sultan'ın haberinin daha sonradan olması dikkat çekmektedir.

Bir diğer değinilmesi gereken husus ise kitaplar meselesidir. Bahsi geçen valide sultanların neredeyse tamamı kitap bağışlamıştır. Yapılan eserler bir bütün olarak değil de ayrı ayrı ele alındığı takdirde dikkat çeken en önemli hususlardan birini oluşturmaktadır. Bu durum eğitime verilen önemi net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Benzer konuyu muhteva eden çalışma incelendiği takdirde ilk olarak ele alınan valide sultan sayısının kıyas ve çıkarım yapabilmeyi güçleştirdiği görülmektedir. İncelenen isim sayısının ve eserin fazla olması yapılabilecek yorumlara daha sağlam bir zemin oluşturacaktır. Ayrıca ele alınan isimlerin hayatlarına dair arşiv belgeleri incelenmediğinden dolayı bakış açısının sınırlı kalmış olması söz konusudur. Ayrıca ele alınan vakıflar yalnızca vakfiye bazında değerlendirilmiş ilerleyen süreçler göz ardı edilmiştir. Özellikle Gülnûş Sultan bölümünde faydalandığımız kaynaklar bize vakıfların

kurulduktan sonraki sürecini net bir şekilde göstermekle birlikte yapılan hayır işinin devamlılığı üzerinde ne kadar durulduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Değnilmesi gereken bir diğer husus ise hayrat sayılarındaki farklılıklardır. Yalnızca benzer çalışma olmamakla birlikte ele alınana valide sultanları hakkında yapılan müstakil çalışmalar belirli noktaları konu edindiğinden kaynaklı olarak genel bir değerlendirme ve inceleme açısından eksik görünmektedir.

Çalışmamızın derleme çalışması olmaması adına kaynakçada belirtilen evraklar kullanılmış olmakla birlikte benzer çalışmadan farklı olarak incelenen isim sayısı fazla tutulmuş ve ortak olan isimlerde de çerçeve genişletilmiştir. Bu doğrultuda merkezimizde yer alan Gülnûş Sultan'ın hayatı hakkında kullanılan arşiv kaynakları aracılığı ile yeniden ele alınması kendisini yalnızca vâkıf olarak değil hayat tarzı olarak da incelememize fırsat vermiştir. Çalışmamızın haremın hayır faaliyetlerinde dönemsel eleştiri ve değişimi hususlarına yeni bir perspektif kazandırdığına inanarak bundan sonra yapılacak olan çalışmalara fayda sağlamasını umut etmekteyiz.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

EV. VKF. 23/17, 6/12, 6/2, 6/, 24/05, 6/43, 6/46

H.A.T 1654/63 1-3, 64-65

TS.MA 145/37, 2989/1-2, 33//1, 33/13, 33/19, 33/32, 33/4, 33/5, 33/6, 33/9, 79/1-11, 79/18, 79/23, 79/26

TS.MA d 01399.003, 10090/01, 2179

TS.MA e 0039/13, 79/2, 79/25, 33/10, 33/13, 659/30, 79/20, 79/22, 3941, 525/25, 842/46 1-2,

VG.MA defter no. 1640, s.1-14, 1641, s 1-34.

KAYNAK ESERLER

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/16881704), (Yay. Abdulkadir Özcan), Ankara 2000, s.108.

Aşıkpaşâde, *Menakıb-ı Ali Osman* , (haz. Necdet Öztürk) Bilge Kültür Sanat, Ankara 2013.

Çelebi, Evliya, *Evliya Çelebi Seyehatnameesi I*, (Haz. Robert Dankoff vd.) Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2006.

İbn-i Battuta Seyehatnamesi'nden Seçmeler, (haz. İsmet Parmaksızoğlu) M.E.B Yay. İstanbul 1971.

Joseph de Tournafort Seyehatnamesi, (Çev. Zülal Kılış), Kitap Yay. İstanbul 2005.

Silahdar, Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahtar Tarihi XVII. Asır Saray Hayatı*, İstanbul 1932, s.160.

Şükrullah, *Behçetü't Tevarih*, (Çev. Hasan Almaz), Mostar Yay. İstanbul 2010.

İNCELEME ESER VE MAKALELER

- Acioğlu, Yusuf, “Çanakkale’deki Osmanlı Kaleleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 13 (19), Aralık 2015, 93-122.
- Akbulut, Müşfika, *Üsküdar Yeni Camii Külliyesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.
- Akgündüz, Ahmet, “İrsadi Vakıf”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 448-450.
- Akgündüz, Ahmet, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar Hükümler ve Çeşitleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Eskişehir 2013, X, 440-500.
- Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tabiatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 2013.
- Aktepe, Münir, “Ahmed III”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, 34-38.
- Aktepe, Münir, “Çınar Vak’ası”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 301-302.
- Akyıldız, Ali, “Safiye Sultan”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 472-473.
- Akyıldız, Ali, “Valide Sultan” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XXXXII, 494-499.
- Akyıldız, Ali, *Haremin Padişahı Valide Sultan: Haremde Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yay. İstanbul 2017.
- Alikılıç, Dünder, *İmparatorluk Seramonisi: Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler*, Tarih Düşünce Kitaplar, İstanbul 2004.
- Alkan Mustafa, “Manisa’da Hafsa Sultan Darüşşifası (Bimarhanesi)”, *Turkish Studies*, 9 (10), Ankara 2014, 19-31.
- Algül Hüseyin, “Fedek”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 294-295.
- Alpgüvenç Can, *Hayırda Yarışan Hanım Sultanlar*, Kaynak Yay. İstanbul 2010.
- Altınay Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı 2*, Türkiye İş Bankası Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Altınay, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yay. İstanbul 2005.
- Argıt, Betül İpşirli, *Rabia Gülnûş Emetullah Sultan: 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

- Arslan, Ramazan, *Erzurum Şehir Merkezindeki Vakıflar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.
- Arslan, Seray, *Safiye Sultan Vakıfları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur 2019.
- Atar, Fahrettin, “Tahiyyetü’l Mescid”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 410.
- Ateş, İbrahim: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar; Hanım Sultan Vakfiyyeleri*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Belge Yay. Ankara 1990.
- Ayverdi, Samiha, *Edebi ve Manevi Dünyası İçerisinde Fatih*, Baha Matbaası, İstanbul 1974.
- Baltacı, Cahit, “Hürrem Sultan”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 488-500.
- Bayat, Ali Haydar, “Hafsa Sultan”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 122-123.
- Berki, Ali Himmet, “İslam’da Vakıf: Sahih ve Gayri Sahih Nevileri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran 1960, 1-10.
- Berki, Ali Himmet, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, *Vakıflar Dergisi*, 5 (5), Ocak 1962, 127-129.
- Berki, Ali Himmet, “Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller”, *Vakıflar Dergisi* 8 (8), Haziran 1969, 335-340.
- Berki, Ali Himmet, “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”, *Vakıflar Dergisi*, 6(6), Ocak 1965, 9-15.
- Berki, Şakir, “Vakfın Mahiyeti” *Vakıflar Dergisi*, 8(8), Haziran 1969, 1-7.
- Beydilli, Kemal, “Prut Antlaşması”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 359-362.
- Cebecioğlu, Ethem, “Bâcıyân-ı Rûm”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, V, 415-417.
- Çelik, Sümeyra, *Sosyo-Ekonomik Açından Osmanlı Kadını*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sivas 2015.

- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Yenicamii Külliyesi”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 439-442.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay. Ankara 1995.
- Doğan, Sema, “Haseki Külliyesi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 370-372.
- Dursun, Hanifi, *Üsküdar Gülnûş Valide Sultan Camii’nin Tezyini Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Emecen, Feridun, “Mehmed III”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 409-413.
- Eren, Fikret, “Osmanlı Dönemi Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi* 20 (20), Haziran 1988, 195-201.
- Erünsal, İsmail, “Turhan Valide Sultan Kütüphanesi”, *DİA*, TDV Yayınları İstanbul 2012, XLI, 426.
- Erünsal, İsmail, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, TTK Yay. 2008, 183.
- Eyice, Semavi, “Bâli Paşa Camii” *DİA*, İstanbul 1992, V, 21-22.
- Eyice, Semavi, “Davud Ağa”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, IX, 24-26.
- Eyice, Semavi, “Galata”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 307-313.
- Eyice, Semavi, “Mehmed Ağa, Kayserili”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 430.
- Faroghı, Suraiya, *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu (1603-1839)*, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- Faroghı, Suraiya, *Osmanlı’da Kültür ve Gündelik Yaşam: Orta çağ’dan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul 1997.
- Genç, Mehmet, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi* (42), Ocak 2014, 9-19.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578* (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, II.
- Giz, Adnan, “Osmanlı Sarayı’nın En Mes’ut Kadını: Gülnûş Sultan”, *Tarih Dünyası* (1), Ankara 1950.

- Güler, Mustafa, *Gülnûş Vâlide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı I*, Çamlıca Basım, İstanbul 2006.
- Güler, Mustafa, *Gülnûş Vâlide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı*, Çamlıca Yay. İstanbul 2006.
- Güler, Mustafa, Osmanlı Devleti'nde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ankara 2017.
- Gürkan, Ahmet, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Cihan Yay. Ankara 2016.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Osmanlılarda Vakıf Müessesesi." *Vakıf Haftası Dergisi*, 18 (18), Haziran 1984, 98-99.
- Hamidullah, Muhammed, "Aziz "Kur'an" Beyan Yay., İstanbul 2010.
- Haskan, Mehmet Mermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Bel. Yay. İstanbul 2001, I, 380.
- Hunke, Sigrid, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, (çev. Servet Sezgin) Bedir Yayınevi, İstanbul 1972.
- İlgürel, Mücteba, "Köprülü Mehmed Paşa", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXVI, 258-260.
- İlgürel, Mücteba, "Kösem Sultan" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXVI, 273-275.
- İnalcık, Halil, "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış, Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", *Cogito (19) Osmanlı Özel Sayısı*, 1999, 25-41.
- İpşirli, Betül Arğıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- İpşirli, Mehmed, "Gülnûş Emetullah Sultan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XIV, 48-249.
- İpşirli, Mehmed, "Osmanlı Devleti'nde Harem", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 135-138.
- İpşirli, Mehmed, "Paşmaklık", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 186-187.
- Kalafat, Murat, *Gülnuş Emetullah Sultan'ın Baniliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.
- Karaca, Filiz, "Turhan Sultan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLI, 423-425.

- Kayaoğlu, İsmet, “İslam Kurumları Tarihi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. Ankara 1980.
- Kaymaz, Fatma, “Nurbanu Valide Sultan’ın Hayatı ve Şahsiyeti”, (Ed. Fahmeddin Başar), *Vakıf Kuran Kadınlar Vakıflar Genel Müdürlüğü & Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 11 Mayıs 2018 İstanbul: Bildiriler* (253-264), V.G.M Yayınları. İstanbul 2019.
- Kazıcı, Ziya, “Alay”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 347-348.
- Kazıcı, Ziya, “Vakıf Medeniyeti”, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi* (15), 2006.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları. İstanbul 2003.
- Koçyiğit, Fazilet, “Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16), Nisan 2014, 292-316.
- Konyalı, İ. Hakkı, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Annesi Hafsa Sultan’ın Vakfiyesi ve Manisadaki Hayır Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, 8(8), Haziran 1969, 47-56.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I.
- Köprülü, Orhan F, “Bâciyan-ı Rum”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, 415.
- Köylüoğlu, Neriman Meriç, *Edirne’de Osmanlı’dan Günümüze Su Yapıları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları. Edirne 2001.
- Kurt, Abdurrahman, “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 436.
- Kurtaran, Uğur, *Sultan II. Mustafa (1695-1703)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2017.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Lessie, P. Pierce, *Haremi-i Humayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümler ve Kadınlar*, (Çev. Ayşe Berkay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998
- Maçal, Mehtap, *Osmanlı Klasik Döneminde Üç Valide Sultanın Mukayesesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2011.

- Musa Şahin; Ebrar Kaya, “Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* (12), Yalova 2016, s.36-65.
- Mustafa Nuri Paşa, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukuat*, TTK, Ankara 1979, I-II.
- Ogier, Ghislain de Busbecq, *Turkish Letters*, (Çev. Derin Türkömer), İş Bankası Yay. İstanbul 2005.
- Orman, İsmail, “Şehzade Külliyesi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 483-485.
- Öngören, Reşat, “Merkez Efendi”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 200-202.
- Özcan, Abdulkadir, “Ahmed III”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, 34.
- Özcan, Abdulkadir, “Edirne Vak’ası”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, X, 445-446.
- Özcan, Abdulkadir, “Karlofça”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 50-507.
- Özcan, Abdulkadir, “Mustafa II”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 275-280.
- Özcan, Abdülkadir, “Mehmed IV”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII.
- Özcan, Nuri, “Mehmed Efendi, Divitçizade”, *DİA*. TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 451-452.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Vakfiye”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 465-467.
- Özgül, İbrahim. "Sultan II. Mustafa Döneminde Osmanlı'daki Eşkiyalık Faaliyetleri." *Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mavi Atlas Dergisi* 6(2), Ekim 2018, 282-303.
- Özgüleş, Muzaffer, “Osmanlı Haremi’nin En Çok Seyehat Eden Kadını”, Ed. Birsan Talay Keşoğlu, Leyla Şimşek, “Kadın Hayatlarını Yazmak: Oto/Biyografi, Yaşam Anıları”, *Mitler ve Tarih Yazımı Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı (19-20 Nisan 2014)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yay. İstanbul 2014, 209-216.
- Özgüleş, Muzaffer, “Üsküdar Yeni Valide Külliyesi’nin Bilinmeyen Yönleri”, (Koord. Coşkun Yılmaz), *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildiriler III (11-13 Kasım 2018)*, Üsküdar Bel. Yayınları. İstanbul 2018, 307-324.

- Özgüleş, Muzaffer, *Gülnuş Emetullah Sultan'ın İmar Faaliyetleri*, İTÜ (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- Özgüleş, Muzaffer, Quirini-Popławski, Rafał. "Haseki Gülnuş Sultan Camisi that is on the History of the Dominican Church in Kamianets Podilsky in 1672-1699." *Biuletyn Historii Sztuki* 75.3 (2013): 375-403.
- Öztuna, Yılmaz, "Osmanlı Haremde Üç Haseki Sultan", Ötüken Yayınları. İstanbul 2000.
- Öztuna, Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- Öztürk, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, TDV Yayınları, XVII, Ankara 1995.
- Pantık, Ramazan, *Atik Valide Sultan Külliyesi (1686-1727)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2014.
- Refik, Ahmet, *Tarihte Kadın Simaları*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1931.
- Sahillioğlu, Halil, "Akçe", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, II, 224-227.
- Sahillioğlu, Halil, "Arus Resmi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, III, s.422-423.
- Sakaoğlu, Necdet, "Nurbanu Valide Sultan", *Dünden Bugüne İst. Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Melisa Matbaacılık, İstanbul 2015.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, (haz. Raşit Gündoğdu) İdeal Yayınları, İstanbul 2017.
- Sarıcaoğlu, Fikret, "Üsküdar'da Osmanlı Padişahları: Göçler, Binisler ve Selamlıklar (18. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 5, (1-5 Kasım 2007)*, II, İstanbul, 550
- Singer, Amy, *Osmanlı'da Hayırseverlik- Küdüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, (Çev. Dilek Şendil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul 2004.
- Söylenmez, Faruk "Yavuz Sultan Selim'in Taht Mücadelesi", *Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (33), K.Maraş 2012, 63-86.
- Şahin İlham, "Nurbânû Sultan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 250-251.

- Şimşek, Vesile, “Osmanlı Devrinde Kadının Önemi Üzerine”, *International Journal of Social And Humanities Sciences* 4.(3), Mayıs 2020, 191-200.
- Şimşirgil ,Ahmet, “Hafsa Sulan”, *Somuncu Baba* (195), Mayıs 2017, 47-51.
- Şutko, Oleksandra, *Hürrem Sultan*, (Çev. Hazal Yalın), İstanbul 2017.
- Tanman, M Baha, “Atik Vâlîde Sultan Külliyesi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, 68-73.
- Tijen, Sabırlı, *Vakfiyesi ve Muhasebe Kayıtları Işığında Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.
- Topal, Mehmet, *Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa- Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Saray Kadınları*, İstanbul 1985.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları. İstanbul 1995.
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara 1958.
- Uluçay, Çağatay, *Padişah Kadınları ve Kızları*, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- Uluçay, Çağatay, *Harem II*, TTK Yayınları, Ankara 1992 66.
- Usta, Sebahittin, *Trabzon’da Vakıflar (1550-1650)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015.
- Uzunçarlışı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK.Yayınları Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, 140.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi III*, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Wratislaw, Baron, *W. Wratislaw’ın Anıları: XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’ndan Çizgiler*, (Çev. Süreyya Dilmen), Karacan Yayınları, İstanbul 1996.

- Yavaş, Doğan, “Hafsa Sultan Külliyesi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XV, 123-124.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 479-486.
- Yıldız, Kenan, 1660 *İstanbul Yangını ve Etkileri; Vakıflar, Toplum ve Ekonomi*, TTK Yayınları, Ankara 2017.
- Yılmazer, Ziya, “Eremya Çelebi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, 293-294.
- Yörükoğlu, Ömer, “Vakıf Müessesesinin Hukuki, Tarihi, Felsefi Temelleri”, *Vakıf Haftası Dergisi* 2, Ankara 1985, 115-119.
- Yurtsever, Cezmi, “Hürrem Sultan’ın Allah Yolundaki Çalışmaları”, *Express Gazetesi* (28 Şubat 2012), 6-7.
- Yücel, Abubekir, “Gelibolulu Mustafa Âli’nin Fusûl-i Hall ü ‘Akd ve Usûl-i Harc-u Nakd Adlı Eseri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (8), Sivas Aralık 2004, 129-142.
- Yüksel, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın”, *Türkler*, Ankara 2010, XIV, 49-55.
- Yüksel, Hasan, “Vakfiye”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 467-469.

WEB KAYNAKLARI

<https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=20484> (Erişim Tarihi: 25.02.2021).

صَوَّبَ قَطْعَهَا بَوْنِ
اِسْبُو وَفَقِيَّةَ مَعْمُولٍ هَادٍ مَسْطُورٍ
اَرَا ضِيَّ بِالْحَمْلَةِ قَرِيحَةً هَامُوعِدْنَ وَالِدَتَهُ
مُتَّارٍ اِلَيْهَا يَهْ يَعْوِضُ هَبْهَ وَقَلْبِكَ اِيْدُوبِ
عَوِضِي طَرَفَ هَامُوعِدْنَ قَبْضِ اَوَّلِيْنَدِ

هو العين

مارس في الكرام حار على مع السبع العوم
فصصت من مرقع في مرقع في مرقع
عالم المكلد والاع في سائل الاوقاس المله الاسرف
حرج العصر الكسحة وبعك
السبحود المهور على الاوقاس

عنى

حيد ناعمدود وثناي غير معدود اول خلاق
كون ومكان وواقف احوال ايسر
وراز في جملة افريندگان حضرت تيرينك ديك
اقدس وباركاه مقدس سرينه اولسونكه سنخه
انسانى كنم عدم دن ابداع واملاد و احسن
تقويم ووزن ليعترع واثنا ايدوب مسالك
معاني نفهم و مباح معادى تعليم ايلدي

مر

وسند هر رسلوة وسلام اول صليب مقام
محمود وجيب رب ودود بيتوي مزلين
مقدادى اولين ولغيرين ديباجه مخلوق
خاتمه تربيت مزلين افضل اولاد بنشر
شيع روز عشر خواجه هر دوسر اتحاد
المستطلى حضرت تيرينه اولسونكه دعيام عزيم
توفيق قربان يله اركان دين مبنى تاسيد
ولو ايع شرع ميسر ايله طلائع كبريت
تاييد ايدوب كافه اناي دار السلامه دعو
وينهاج حق بينه ارشاد وهدايت ايلدي
ودخى ال عظام واهباب كرام وارواح
مطهرات وديربايت خربيد سمانلى اوزر
اولسونكه هر برى نجم برج دين وگوارك
اوج يقين اولمشلرد در رضوان الله تعالى
عليهم جميعين اما بعد اصحاب عقول و قلوب
مستور ومكشور وبوشيدم ونامعلوم كلك
باعث ابداع اولاد خلایق وداخلى ليعترع دوا
خفايق عبادت حضرت خالق العباد و
مبدأ ومعاد برله حصول حيات ابدية و
معادت سرمدية در خصوص اوجها عندك
مال وجاهى في قرار ودنياي ناپايدارك

EK 3. Gülnûş Sultan'a hayır faaliyetleri sonucunda takdim edilen arzlara ait defterin kapağı (1/39)

دوینلو عیانی او اقدار حضرت یلرنیک محروسه مصره
واقع اوقاف شریفه یلرنیک سبک یوز کرمی ایچ
سنه سنه محسوب اولم اوزنه تحاسیه ایله
معا کاذن اوتوز سکر کسه ایله یوز تیش
ای غروش او یوز یازن فایض اوقاف
کنند ایچ محمد افندی قولری طرفین
کلوب دولابه وضع اولمغله
حالا موجود دولابد

وینہ مذکورہ فائدہ بہر ماہ صفر خانہ دہانان
ایک لاکھ ستر سو روپے واقع اولان
مصارف دہان ماعدات الباقی قافان
قرض شریک لکھ اولان اور دہان
کے الیہ یوز الشمس الخ غرض
ویوز لکھ حال موجود
دولاب

حالا که او را می بینم چه اوزم می شود و ولایت
اولان چه از جسمه سی بالکن یوز اوز
ظهور کسیه ایله آلمش حضور غریب

اشهر مذکور موجود دو باب اولان
لججه دن برد فعه ايکجني لالا فوللري
بدله بش کيسه لججه وبر فعه
اوججني لالا فوللري بدله بر کيسه
لججه دوللو افندن
حضرت زرينه تسليم
اولندى

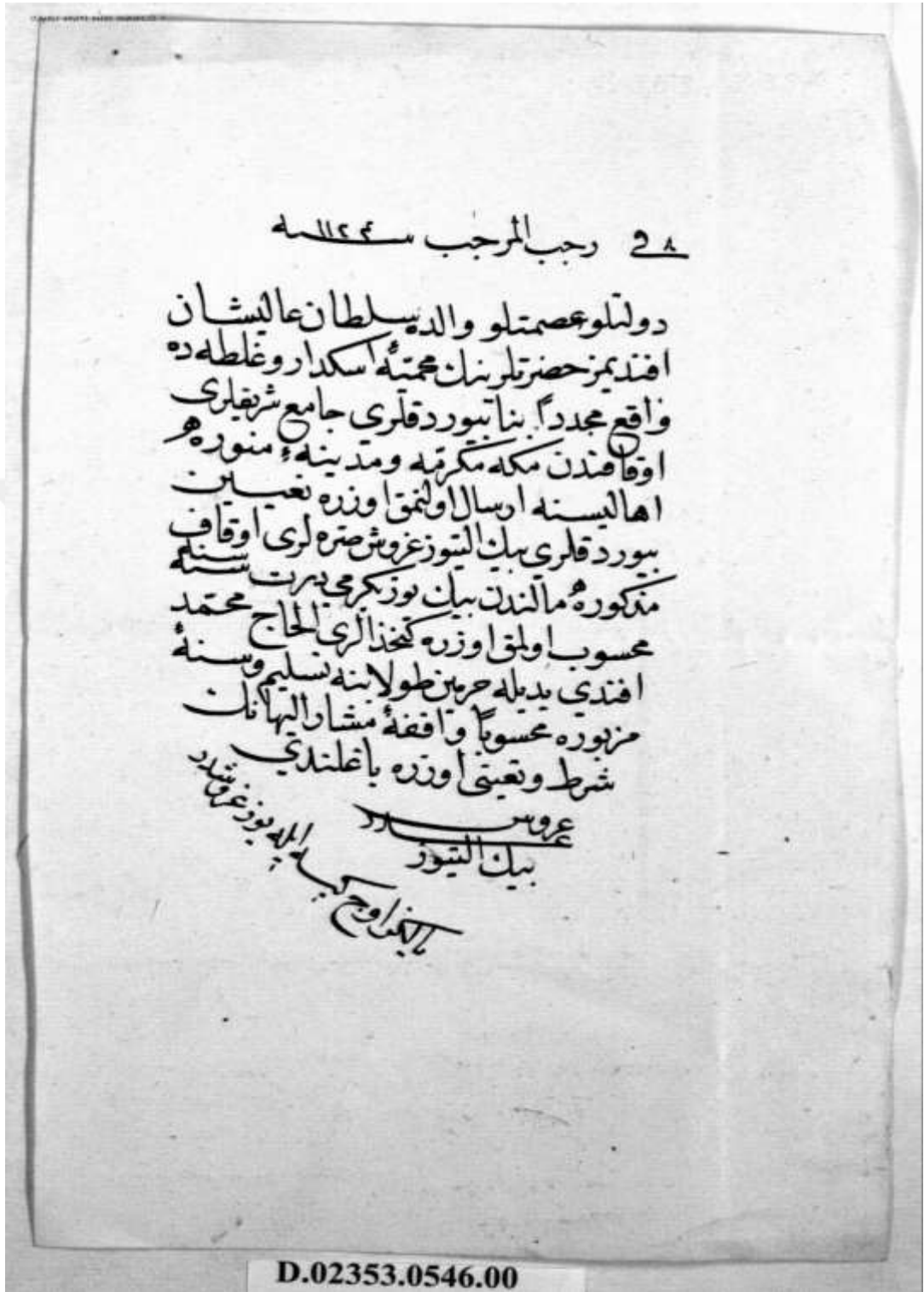
دفعه پنجمه دن باش لا اقولری
بیدله دار استعداد افا سی
سابق سلیمان افا اقولری
اون کیسه لجه انعام
اونندی

TSMA-E

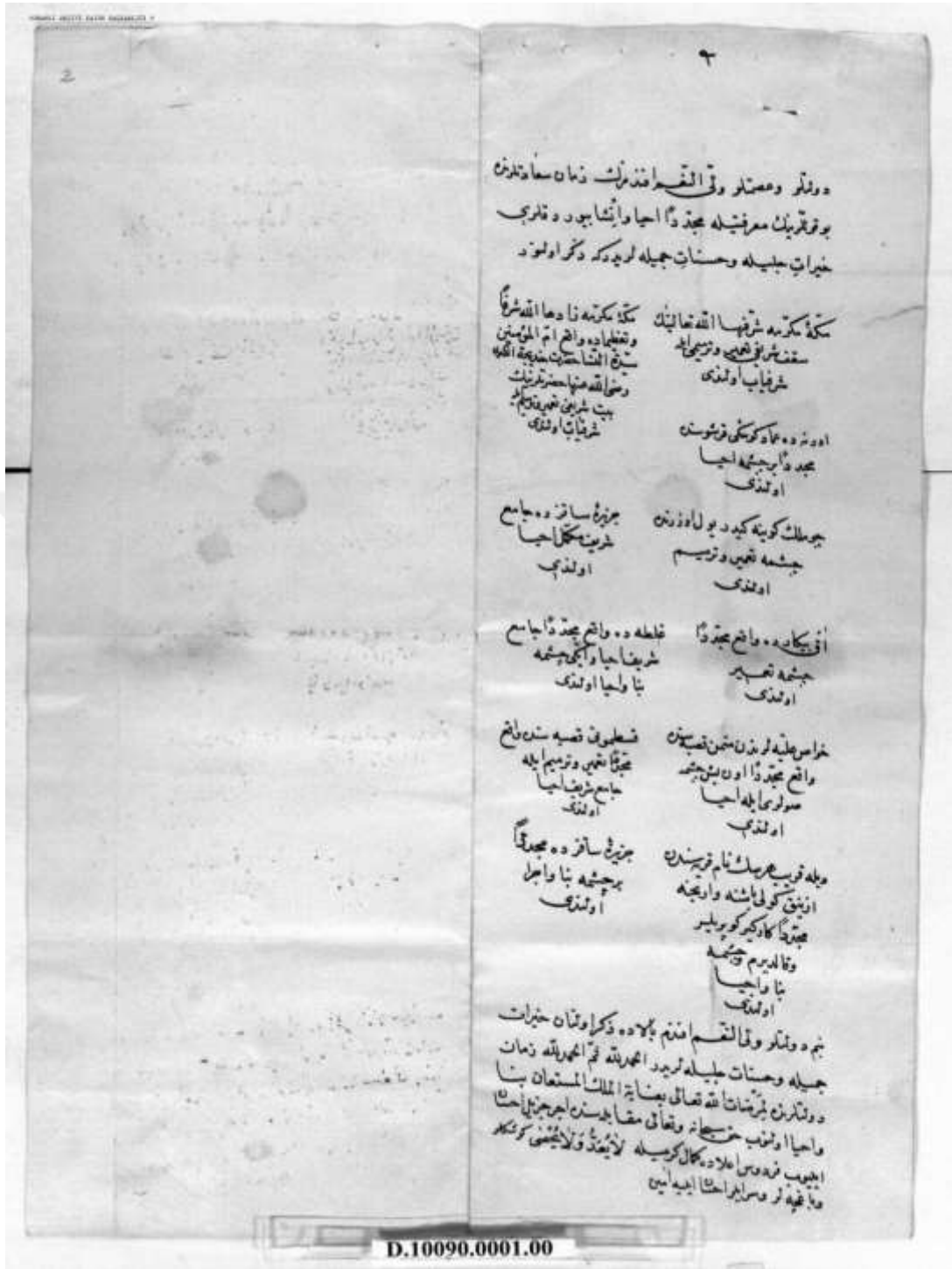
358/61

TSM.A.E.0358

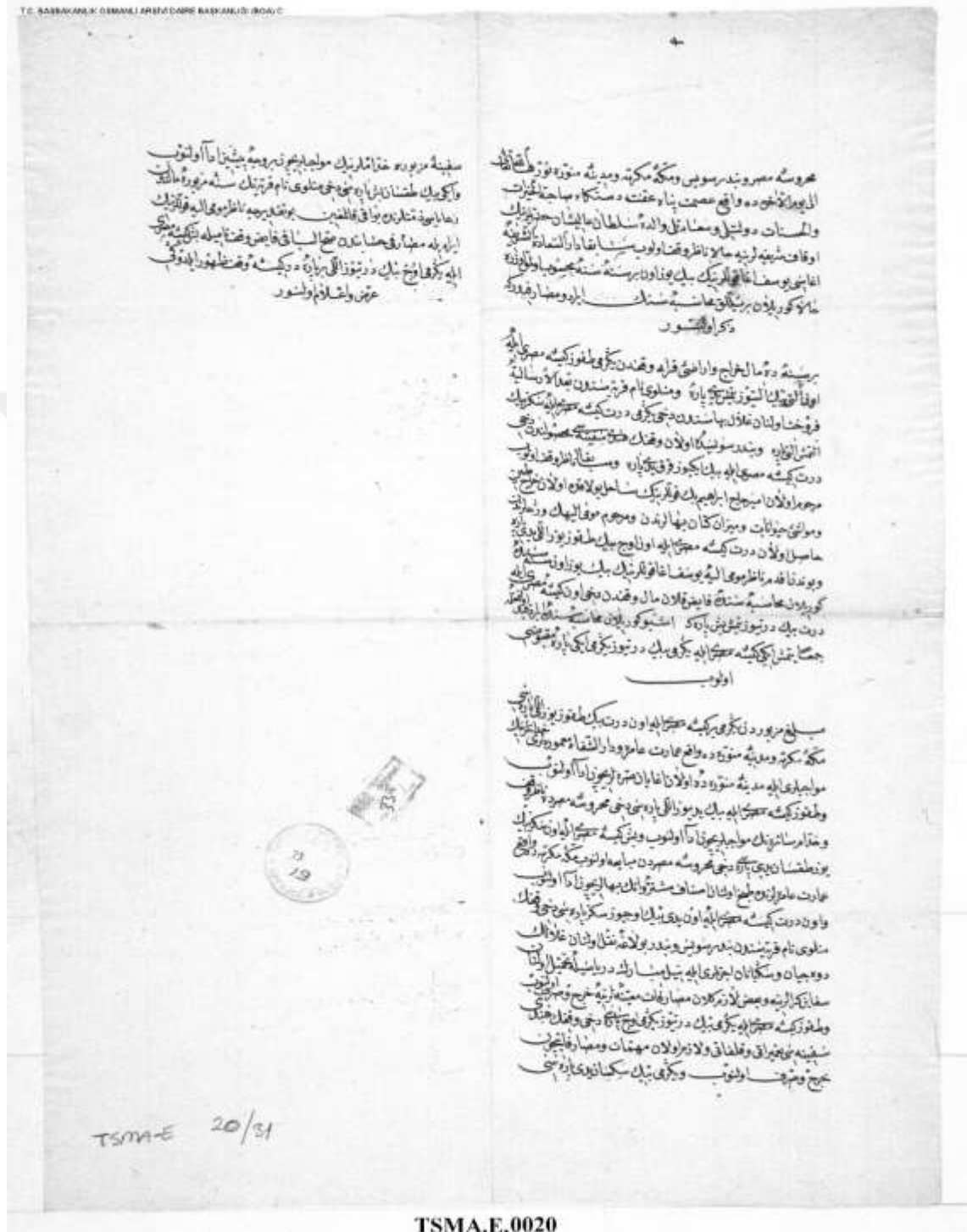
EK 4. Gülnûş Sultan’a Mısır’daki Evkafından, Darphaneden aylık gelen ve kethüdası tarafından teslim edilen paralarla dolabındaki mevcut paranın miktarını muhteva eden belge.

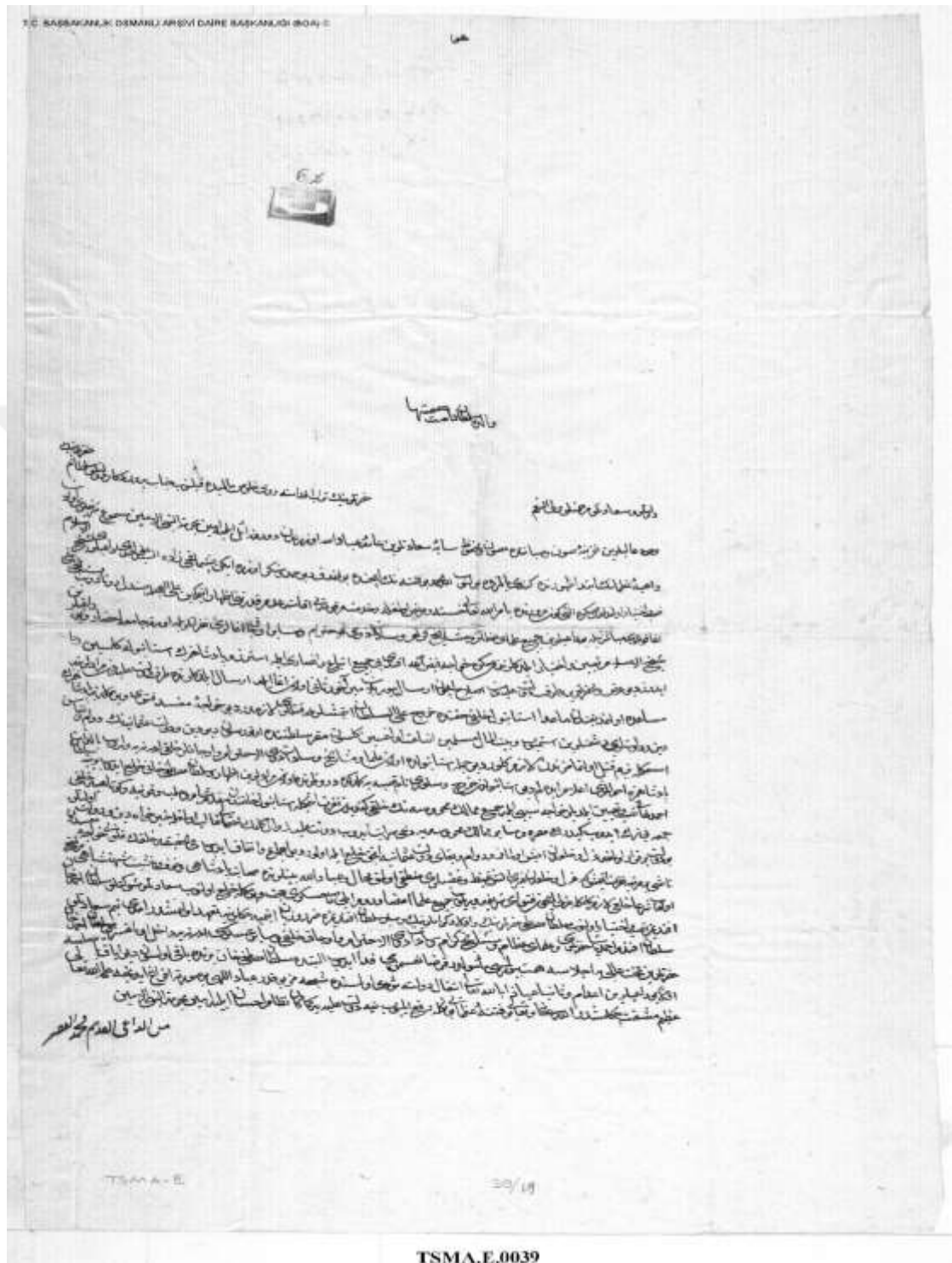
EK 5. Hesap Pusulası: Gülnûş Sultan'ın Üsküdar ve Galata'da yaptırdığı camileri vakfı hasılatından Mekke ve Medine ahalisine tayin olunan paranın Haremeyn dolabına teslim olunduğuna dair.

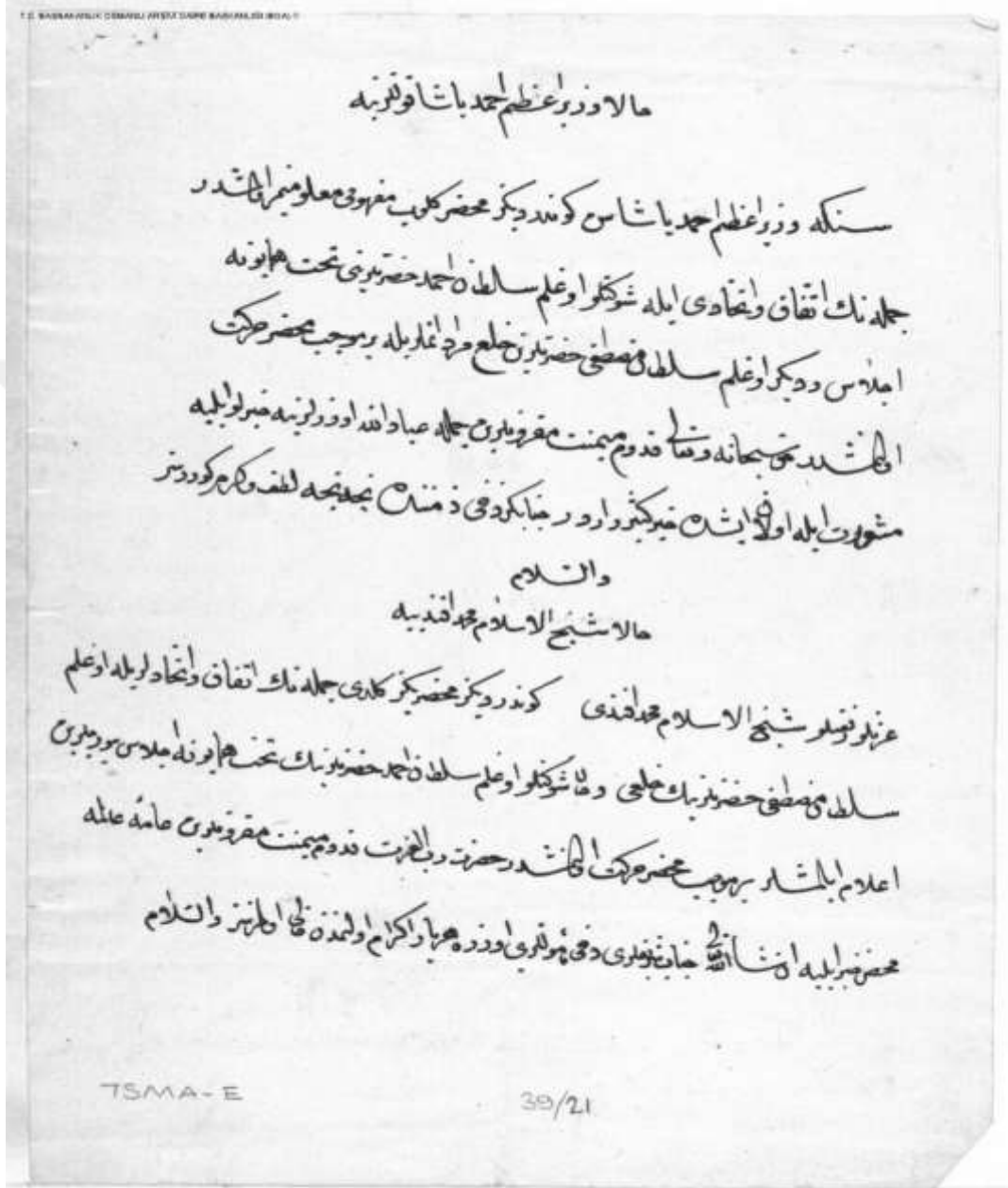
EK 6. Gülnûş Sultan'ın kethüdası aracılığı ile Mekke Sakfının, Mekke'de Haticetülkübra beytinin, Çömelek köyü yolu üzerindeki çeşmenin vesairenin tamiri, Edirne'de İmad Köşkü karşısında bir çeşme, Sakız'da bir camii, Menemen kasabasında on beş çeşme vesaire binanın ihya edildiğine dair inşaat ve tamiri.

EK 7. Gülnûş Sultan'ın Mısır, Süveyş, Mekke ve Medide'deki evkaflarının 1111 senesine ait gelir ve giderleri.

EK 8. Sultan II. Mustafa'nın ulema tarafından alınan kararlar hâl edilmesi ve yerine III. Ahmed'in çıkarılması durumunun Gülnûş Sultan'a bildirilmesi

TSMA.E.0039

EK 9. Sultan II. Mustafa'nın hal edilerek III. Ahmed'in tahta çıkması üzerine ulemanın Gülnûş Sultan'a yazmış olduğu tezkirelere Gülnûş Sultan'ın cevabı.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ali Eren KARAKANLI
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Nurettin Topçu Sosyal Bilimler Lisesi
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	